

DE PROFEET JOËL

*Gods verbondsbeloften
houden stand*

Dr Jos M. Strengholt

DE PROFEET JOËL

Gods verbondsbeloften houden stand

Dr Jos M. Strengholt

© Dr Jos M. Strengholt
Cairo, Utrecht (2025)

Inhoudsopgave

Voorwoord		3
1. VERWOESTENDE SPRINKHANEN: ALS EEN VOLK (JOËL 1:1-20)		8
1.1 Joël 1:1-4	Sprinkhanenplaa	8
1.2 Joël 1:5-12	Het land is verwoest	19
1.3 Joël 1:13-15	Oproep tot rouw en vasten	32
1.4 Joël 1:16-20	Geen eten meer voor mens en dier	38
2. VERWOESTEND VOLK: ALS SPRINKHANEN (JOËL 2:1-17)		43
2.1 Joël 2:1-11	Verwoestende aanval van vijandelijk leger	43
2.2 Joël 2:12-17	Ernstig gebed en berouw noodzakelijk	58
3. DE HEERE BIEDT UITKOMST: HOOP VOOR JUDA EN DE WERELD (JOËL 2:18-32)		71
3.1 Joël 2:18- 20	De HEERE herstelt Zijn volk	71
3.2 Joël 2:21-23	De vreugde is terug	78
3.3 Joël 2:24-27	God te midden van Zijn volk	86
3.4 Joël 2:28-32	De Geest van God uitgestort	91
4. STRAF OVER DE VIJANDEN: VOLK VAN GOD VOOR ALTIJD VEILIG (JOËL 3:1-21)		107
4.1 Joël 3:1-8	Oordeel over de buurvölker	107
4.2 Joël 3:9-12	Oordeel over de volker is rechtvaardig	122
4.3 Joël 3:13-16	Een bloedig einde voor Juda's vijanden	125
4.4 Joël 3:17-21	Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde	129

Voorwoord

In dit boekje bespreek ik het oudtestamentische profetische geschrift Joël. Als basis gebruik ik de Herziene Statenvertaling (HSV), omdat dit een goed leesbare vertaling is die dicht bij de brontekst blijft. Een enkele keer gebruik ik andere vertalingen of wijs ik op andere woordbetekenissen, vooral wanneer meerdere vertalers afwijken van de HSV.

Ik interesseer me ervoor hoe in de oudheid door de leiders van de Kerk werd omgegaan met de tekst van Joël. Ik zal dus diverse Kerkvaders uit verschillende delen van het Romeinse Rijk citeren. Luisteren naar deze stemmen uit het verleden doet ons zien wat hun manier van omgaan met de tekst van Joël was. Vanuit het oogpunt van de geschiedenis van de exegese is dit interessant, en wellicht kan dit ons een weg wijzen naar manieren om Joël vandaag de dag op een geschikte manier te gebruiken in het kerkelijk leven.

In navolging van de exegeten van de Vroege Kerk zullen we in dit commentaar op Joël beginnen met te zoeken naar de historische betekenis van Joëls woorden. De eerste en meest voor de hand liggende betekenis van de tekst van de Heilige Schrift is de letterlijke, historische betekenis. De twee woorden "letterlijk" en "historisch" worden in de literatuur door elkaar gebruikt om deze vorm van uitleg te duiden.¹

Het belang van de letterlijke, historische betekenis voor de exegese wordt onderstreept door Cyrillus van Alexandrië (375/380-444 n.Chr.) wiens commentaar op Joël ik regelmatig zal citeren. Hij legt zijn exegetische aanpak uit:

Het is noodzakelijk [...] alle symbolische details van de tekst grondig te onderzoeken met werkelijk geestelijk inzicht, waarbij [de exegeten] *eerst* vaststellen wat de precieze *letterlijke* betekenis is, [om] pas daarna [verder te gaan met] de interpretatie van de *geestelijke*

¹ Henri De Lubac, *Medieval Exegesis, The Four Senses of Scripture* vol. 2 (Edinburgh, Grand Rapids, 2000), p. 53.

betekenis, zodat de lezers profijt zouden kunnen hebben van elk aspect van de tekst en dat de uitleg van de betekenis in geen enkel opzicht ontoereikend zal zijn.²

Feit is dat veel exegeten van de Vroege Kerk deze letterlijke, historische betekenis soms maar licht aanstipten. Dat is begrijpelijk omdat ze bijna al hun studie deden als voorbereiding op hun preken, waarbij het vooral ging om de directe *toepassing* van de Bijbelwoorden voor hun christelijke toehoorders. De letterlijke betekenis van de woorden van Joël was voor de Vroege Kerk de basis van de exegese, maar de "geestelijke" toepassing werd opgedeeld in drieën. De teksten hadden in hun optiek doorgaans een Christologische vervulling, ze bevatten een morele toepassing voor de Kerk, en ze hadden vaak een eschatologische betekenis, over de hemel of de toekomst. In zijn commentaar op Joël zegt Cyrillus dat de algemene betekenis van Joël wel duidelijk is, maar hij wil zoeken naar de "betekenissen" (Gr: *theoriai*) van de tekst. Let op het meervoud dat hij gebruikt. De tekst had naast historische betekenis voor hem nog andere betekenissen.³

In de Vroege Kerk werd stevig gedebatteerd over de juiste exegese van de Bijbel. Ik zal daarom ook regelmatig een commentaar van Theodorus van Mopsuestia (350-428 n.Chr.) citeren. Die was minder geporteerd van allerhande allegoriserende uitleggingen dan zijn collega uit Alexandrië, hoewel ook Theodorus gerust van allegorese gebruik maakte, maar wel wat terughoudender. Deze grote theologen zijn goede vertegenwoordigers van wat we de exegetische "scholen" van Alexandrië en Antiochië noemen.

² Cursivering door mij, Jos Strengtholt. Norman Russell, *Cyril of Alexandria* (Routledge, 2000), p. 71. <https://www.routledge.com/Cyril-of-Alexandria/Russell/p/book/9780415182515>. (gezien 10 juni 2013)

³ Cyril of Alexandria, *The Fathers of the Church, Commentary on the Twelve Prophets: Hosea-Joel* (Catholic University of America Press, 2007) pp. 259-260.

Mijn overtuiging is dat we de historische maar ook de diepere betekenissen van Joël niet goed begrijpen als we het boekje niet op een solide manier plaatsen in de *verbondsmatige* geschiedenis van Israël. Van alle profeten is Joël degene die het meest uit de Pentateuch citeert, en het is waardevol om Joël tegen de achtergrond van de uittocht uit Egypte en Deuteronomium 28 en 30 te lezen. Dat is een centrale tekst over Gods verbondssluiting met Israël. Ik ga niet in op de datering van het boek Deuteronomium zoals we dat nu hebben; ik ga ervan uit dat in Juda in Joëls tijd in ieder geval de inhoud van centrale teksten als Deuteronomium 28 en 30 mondeling circuleerden.

Mijn stelling is dat Joël is geschreven tegen de achtergrond van Deuteronomium 28 en 30. In die hoofdstukken wordt Israël aangespoord om trouw te blijven aan Gods verbond, met zegeningen en vervloekingen als aanmoediging en waarschuwing. Ook als Joël dit gedeelte uit Deuteronomium niet precies op "papier" had zoals wij dat nu in onze Bijbel hebben, putte hij, gezien de vele overeenkomsten in taal en concepten, in ieder geval uit dezelfde verbondstradities waarin zegen en vloek aan het volk werden voorgehouden.

Omdat het om verbondstaal gaat en God onveranderlijk is en een blijvend verbond met Zijn volk sloot, is het geen wonder dat veel van de taal en het gedachtegoed van Joël ook in het Nieuwe Testament voorkomt. We zullen zien hoe de woorden en gedachten van Joël resoneren in het Nieuwe Testament, met name in verbond-gerelateerde eschatologische gedeeltes als Mattheüs 24 en de Openbaring van Johannes.

Over Joël als persoon weten we bijzonder weinig. Zijn kennis van de tempeldienst doet vermoeden dat hij een priester was, of in ieder geval nauw verwant met de priesterdienst in de tempel. Hij schreef zijn boekje tijdens of kort na een verwoestende sprinkhanenplaag in het Nabije Oosten, die ook Jeruzalem en Juda zwaar trof. Deze plaag was zo ernstig dat de bevolking honger leed. Zelfs de tempeldienst kon niet normaal doorgaan vanwege gebrek aan graan, wijn en olie. Joël interpreteerde deze plaag als een straf van God en als een waarschuwing voor een veel groter

oordeel dat aanstaande was, namelijk inname van Jeruzalem en de verstrooiing van Gods volk door een aanval van de omringende volken. Joël biedt ook hoop: berouw en bekering zouden kunnen leiden tot een nieuwe ervaring van Gods macht en heerlijkheid voor alle gelovigen. Gods Geest zal komen en Hij zal altijd te midden van Zijn volk zijn, belooft Joël. De voorwaarde voor die zegeningen is gehoorzaamheid aan Gods verbond. Joël profeteert ook dat de volken die zich jegens Israël hebben misdragen op straf mogen rekenen. Die straf voor de volken is een aspect van Gods zegeningen voor Juda.

Wanneer het boek Joël werd geschreven is onderwerp van veel debat. Commentaren besteden veel aandacht aan deze kwestie, omdat dit nogal van invloed is op de betekenis van Joëls woorden. De hoeveelheid ruimte die wordt ingenomen door deze discussie over de datering van Joël geeft aan hoe onzeker de zaak is. Verschillende periodes, variërend van de negende tot de tweede eeuw v.Chr. zijn voorgesteld. Argumenten voor deze data zijn het ontbreken van de vermelding van een koning onder wiens bewind Joël profeteerde, de vermelding van de Ioniërs (Grieken), de plaatsing van Joël in de Hebreeuwse canon tussen Hosea en Amos, en het ontbreken van namen zoals Assur, Babylon en Perzië. Ik ga ervan uit dat Joël werd geschreven *na* de wegvoering van Israël door de Assyriërs en *voor* de verwoesting van Jeruzalem door de Babyloniërs, dus tussen 721 en 587 v.Chr. Ik kom hier op terug.

Veel theologen gaan ervan uit dat het boek Joël zoals we dat nu hebben een samengesteld werkje is. Joël 1:1-2:32 vormt één geheel maar het derde hoofdstuk zou daaraan zijn toegevoegd. Mijn uitgangspunt is het boekje zoals we dat nu hebben, zoals dat in de joodse en de christelijke canon is opgenomen. Bovendien, "de huidige vorm van het boek vormt een samenhangend literair geheel ondanks de mogelijke geschiedenis van zijn samenstelling," aldus Marvin Sweeney.⁴ Ook Hans Wolff concludeert dat "belangrijke kernwoorden en woordgroepen [...] getuigen van hun

⁴ Marvin A Sweeney, *The Twelve Prophets, BERIT OLAM - Studie in Hebrew Narrative and Poetry* (The Liturgical Press, 2000), p. 151.

gemeenschappelijke auteurschap."⁵ Daarom lees ik het voor wat het is, als één geheel. Dat was per slot van rekening ook de bedoeling van de schrijver of de samensteller. Joël is een literair meesterwerkje. De parallelle structuur van Joël 1 en 2 is hiervan een goed voorbeeld. Joël maakt gebruik van dichtelijke vormen zoals de hexameter, pentameter en tetrameter, en het taalgebruik is soms nogal staccato als Joël de inhoud van wat hij te zeggen heeft, wil versterken.

De HSV geeft het hele boek Joël in dichtvorm weer om de literaire stijl te benadrukken. Deze stijl geeft ons een aanwijzing over hoe we het boek moeten lezen. Wanneer een schrijver zich in dichtelijke taal uitdrukt, moeten we geen gestructureerde, logische en theologisch loepzuivere verhandeling verwachten zoals universitair geschoolde theologen die in de 21ste eeuw zouden schrijven. We dienen tegelijk te bedenken dat de dichtvorm in de oudheid vaak werd gebruikt om een ongeletterde bevolking te helpen grote stukken tekst te onthouden; poëzie werd niet gebruikt om te verhullen maar om te helpen onthouden. Joël had een boodschap die hij in dichtvorm doorgaf en die boodschap willen we in dit boekje blootleggen.

We zullen zien dat het taalgebruik en gedachtegoed van Joël vaak voorkomt in het Nieuwe Testament. Jezus en de apostelen gebruikten nogal wat van Joël. De bekendste voorbeelden zijn hoe Joëls woorden over de komst van de Geest door Petrus werden geciteerd in zijn toespraak op de Pinksterdag (Handelingen 2) en hoe Johannes in Openbaring 9:1-12 gebruik maakte van Joëls beschrijving van een plaag door sprinkhanen. Ook Paulus citeert Joël, in Romeinen 10:13. De Heilige Schrift is een samenhangend geheel en de twee Testamenten kunnen los van elkaar niet goed worden begrepen. Dat werkt in twee richtingen: Joël beïnvloedde het Nieuwe Testament, en we lezen als Christenen Joël door de bril van het Nieuwe Testament. Het gaat samen over hoe God omging en omgaat met Zijn volk.

⁵ Hans Walter Wolff, *Joel and Amos: A Commentary on the Books of the Prophets Joel and Amos* (Fortress Press, 1977), p. 8.

1. VERWOESTENDE SPRINKHANEN: ALS EEN VOLK (JOËL 1:1-20)

1.1 Joël 1:1-4 Sprinkhanenplaag

Joël begint zijn profetie met het hele volk van Juda en Jeruzalem op te roepen om na te denken over een sprinkhanenplaag die hun overkwam. Het land werd volledig kaalgevreten. Wat heeft dit te betekenen?

Joël 1:1 - Het woord van de HEERE dat gekomen is tot Joël, de zoon van Pethuel.

We weten over de Joël die in het opschrift genoemd wordt alleen wat zijn boekje over hem onthult, en dat is niet veel. Joël betekent "de HEERE is God."⁶ Dat de naam Joël in de Hebreeuwse geschriften vrij vaak voorkomt moet ons niet verlokken te denken dat één van hen met de profeet Joël kan worden vereenzelvigd. Joël is de zoon van Pethuel, en ook over hem weten we niets.

Het boekje noemt geen koning onder wiens bestuur Joël optrad, en ook andere historische ankerpunten ontbreken, dus de datering is problematisch.⁷ Dat Joël bij de vroegste bundelingen van de Hebreeuwse bijbelboeken bij Hosea en Amos is geplaatst, suggereert dat de redacteurs ervan uitgingen dat Joël ongeveer in dezelfde tijd als Hosea en Amos optrad. Dit plaatst Joël in de achtste eeuw v.Chr. Voor Cyrillus is deze positionering bij Hosea en Amos de basis voor hoe hij Joël dateert.⁸

⁶ Ik gebruik, in navolging van de HSV, het woord HEERE in hoofdletters als vertaling voor de Godsnaam JHWH.

⁷ Woorden van Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 149.

⁸ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, pp. 259-260.

Of profeteerde Joël nog eerder? De middeleeuwse joodse Rabbi Shlomo Yitzchaki, bekend als Rashi,⁹ vermeldt in zijn commentaar op Joël dat sommige joodse uitleggers meenden dat het boekje is geschreven in de zeven jaar van hongersnood die Elisa aankondigde in 1 Koningen 8:1 en die plaatsvond in de tijd van Achabs zoon Joram.¹⁰ (881-842 v.Chr.) Dan zou Joël dus in negende eeuw v.Chr. zijn geschreven. Dit meenden deze exegeten waarschijnlijk vooral om de in Joël genoemde hongersnood te kunnen verbinden aan deze hongersnood die in de Hebreeuwse geschriften wordt genoemd. Dat is geen sterk argument; Israël werd vast wel door meer hongersnoden geteisterd die niet zijn opgetekend in de Bijbel, want in agrarische samenlevingen kwamen hongersnooden vaak voor. In het geval van Elia was trouwens ook geen sprake van een sprinkhanenplaag.

Anderen argumenteren dat Joël moet worden gedateerd in de tijd dat de priester Jojada als regent voor het kind Joas (837-796 v.Chr.) optrad.¹¹ Dat zou dan verklaren waarom in Joël geen koning wordt genoemd.¹² Deze dateringen lijken me te vroeg. Immers, waarom wordt in het boek Joël niet over de tien stammen van Israël gesproken? De profeet richt zich geheel op Juda en Jeruzalem. Daarom lijkt het me het beste uit te gaan van een datering van nà 721 v.Chr., toen de tien stammen van Israël werden verstrooid. Joël voorspelt een beslissende aanval door de buurvölker op Jeruzalem, de verwoesting van het land en de ballingschap van de inwoners alsof dit allemaal nog moet gaan gebeuren. Daarom denk ik dat hij schreef voor 587 v.Chr, toen Juda en Jeruzalem in ballingschap gingen.

⁹ Rabbi Shlomo Yitzchaki (1040-1105 n.Chr.) wordt vaak Rashi genoemd. Dat is een acroniem van zijn titel en namen. Hij was een Franse rabbi die veel gezaghebbende commentaren op de Talmoed en de Hebreeuwse bijbel schreef. Zijn commentaar op Joël: <https://www.sefaria.org>. (gezien 4 april 2025)

¹⁰ Beschreven in 2 Koningen 6:24-8:29.

¹¹ 2 Koningen 12:1; 2 Kronieken 24:1.

¹² Het is me niet duidelijk waarom Joël niet naar Joas zou kunnen verwijzen als die nog onder toezicht stond van een regent.

Wie niet kan geloven in de voorzeggende kracht van de profeten van Israël, zal geneigd zijn het boek te dateren na de terugkeer van Juda uit de Babylonische ballingschap, dus in de vijfde eeuw v.Chr. Dat is wat nogal wat hedendaagse joodse en christelijke exegeten doen.¹³ Het afwezig zijn van een koning in Joël wordt dan als één van de argumenten aangevoerd, want na de ballingschap heeft Juda geen koning meer gehad. Overigens, als een latere schrijver dit boekje aan een pre-exilische auteur had willen toeschrijven, was het niet noemen van de naam van een koning wel het laatste wat hij zou doen. Een ander veel gebruikt argument voor een late datering is dat de Grieken (Hebr: *Jawan*) worden genoemd in Joël 3:8. Hierop kom ik terug.

Ik gebruik in dit boekje regelmatig woorden als "voorspellen" en "vervullen" als aanduiding van wat de profeet Joël zegt en wat er vervolgens gebeurde. Ik denk dat we bij het werk van de profeet niet moeten denken aan het schrijven van een soort spoorboekje. Er is niets dat *moet* gebeuren. Ik denk dat Joël een toekomstscenario schildert op basis van zijn begrip van Gods verbondsbeloften en dreigementen, maar dat die toekomst altijd *voorwaardelijk* is; of iets gaat gebeuren of niet hangt af van de gehoorzaamheid of het gebrek daaraan van het volk van Juda. Dit wordt door Deuteronomium 28 en 30, en door Joël zelf, zeer duidelijk gemaakt. Een goed voorbeeld is hoe Jona de verwoesting van Ninevé aankondigde; omdat het volk zich bekeerde is dat niet gebeurd.

Ook kunnen we uit het schema van Joël, namelijk dat ongehoorzaamheid tot narigheid als sprinkhanen en veroveringen door buurvölker leidt, geen algemene conclusies trekken. Psalm 1 lijkt dit schema te steunen maar Psalm 73 juist niet. Het leven en Gods handelen met de mens zitten veel ondoorzichtiger in elkaar dan een simpel schema van oorzaak en gevolg. De Bijbel kent veel gedeeltes die laten zien hoe het de godvruchtige slecht kan gaan terwijl het de booswicht voor de wind gaat.

¹³ Overigens kan een ieder uiteraard op zakelijke gronden concluderen dat Joël na de ballingschap is geschreven zonder af te doen aan de mogelijkheid van voorzeggende profetie.

De uitdrukking "het woord van de HEERE" (Joël 1:1) komt veel voor in de Bijbel. In Deuteronomium 28:14,58 worden de woorden van de HEERE "de wet" genoemd. In de eerste Bijbelvertaling, dat was de Griekse *Septuagint* (LXX) die in de tweede eeuw v.Chr. door Joden in Alexandrië werd geproduceerd, opent Joël met de Griekse woorden *logos kyriou* (Woord van de Heere). In Johannes 1:1 en elders wordt Jezus Christus Zelf het Woord (Gr: *logos*) genoemd. In Openbaring 19:13 is "het Woord van God" (Gr: *ho logos tou kyriou*) zelfs een eigennaam van Christus. Hij is de zichtbare uitdrukking van God, het Woord dat vlees werd. Gods spreken door Joël kunnen we dan ook niet los zien van de Heere Jezus Christus, door wie God de wereld schiep en die ook in het Oude Testament sprak, dus ook door Joël.¹⁴ De exegeten van de Vroege Kerk zagen het als hun taak om Christus' aanwezigheid in Joëls tekst en in de vervulling van Joëls woorden zichtbaar te maken.

**Joël 1:2 - Hoor dit, oudsten, neem dit ter ore,
alle inwoners van het land!
Is dit gebeurd in uw dagen
of in de dagen van uw vaders?**

De inwoners van het land zijn de mensen in Juda en Jeruzalem. De centrale locatie in het boek Joël is Jeruzalem, met name de tempel. (Zie hiervoor Joël 1:9,13-14,16; 2:1,9,14-15,17,23,32; 3:1-8,12,14,16-21) Weliswaar wordt twee keer gesproken over "Israël" (Joël 2:27 en 3:2), maar dat is denk ik omdat deze twee verzen refereren aan de verbondsbeloften die ooit aan de twaalf stammen werden gedaan en die door Joël op Juda en Jeruzalem worden toegepast. Waar het gaat om een beloofd herstel van het land, heeft Joël het alleen over Juda en Jeruzalem. Zie bijvoorbeeld Joël 3:20: "Juda zal voor eeuwig blijven, Jeruzalem van generatie op generatie."

¹⁴ Voor Christus als Schepper, zie Johannes 1:1-3; 1 Korinthe 8:6; Kolossenzen 1:15-17; Hebreeën 1:2-3; Openbaring 3:14.

Joël gaat rampen beschrijven die niet eerder zijn voorgekomen in de geschiedenis van Israël en Juda, dus het gaat hier om iets van groot belang. De toehoorders hebben deze ramp zelf meegemaakt en krijgen de opdracht om hun nageslacht hierover te vertellen. Daarbij gaat het om de feitelijke ellende, maar meer nog, om de *betekenis* van de ramp.

De oudsten zijn de leiders van het land in het algemeen, maar in dit vers wordt ook geduid op hun leeftijd. Dat kan haast niet anders want in Juda waren leiders doorgaans de ouderen. Deze oudsten moeten "horen." Dit was altijd de opdracht aan het volk van God. Horen betekent meer dan geluid waarnemen; als God spreekt, vraagt dit om een actief luisteren dat overgaat in gehoorzaamheid. Dat is de verantwoordelijkheid van Gods volk in de verbondsrelatie met God.

Deuteronomium 28 gebruikt het woord "horen" acht keer, beginnend in vers 1. Eén van de bekendste verbondsteksten is Deuteronomium 6:4-5. Daar staat: "Luister, Israël! De HEERE, onze God, de HEERE is één! Daarom zult u de HEERE, uw God, liefhebben met heel uw hart, met heel uw ziel en met heel uw kracht." "Hoor dit, oudsten" (Joël 1:2) begint met het meervoudige Hebreeuwse *sjiemoe* en "Luister, Israël" (Deuteronomium 6:4) begint met het Hebreeuwse *sjema* in het enkelvoud. Het gaat om hetzelfde werkwoord voor "horen." De oproep aan de oudsten om te horen heeft dus een verbondsmatige klank.

Ik denk dat we deze verbondsecho ook moeten herkennen als in het Nieuwe Testament opdracht wordt gegeven om te horen. Jezus riep mensen vaak op om hun oren te gebruiken: "Wie oren heeft om te horen, laat hij horen." (Mattheüs 11:25; 13:9,43; Markus 4:9,12,23; 7:16; 8:18; Lukas 11:28; 14:35) Dit was dringend, want "het hart van dit volk is vet geworden, en zij hebben met hun oren slecht gehoord en hun ogen hebben zij dichtgedaan, zodat zij niet met hun ogen zien, met hun oren horen, met hun hart begrijpen, zich bekeren en Ik hen zou genezen." Tegen zijn volgelingen zegt Hij: "Maar uw ogen zijn zalig omdat zij zien, en uw oren omdat zij horen." (Mattheüs 13:15-16) In het boek Openbaring is de Geest

waarvan Joël in 2:28-29 de komst naar de gelovigen voorzegt, actief aanwezig in de gemeente. Hij is het die tot de gemeenten spreekt, en de gemeenten moeten dus horen. Zie Openbaring 2:7,11,17,29; 3:1,6,13,22.

**Joël 1:3 - Vertel erover aan uw kinderen
en laten uw kinderen het weer
aan hun kinderen vertellen,
en hun kinderen op hun beurt
aan de volgende generatie.**

Deze woorden sluiten nauw aan bij de verbondstaal van Deuteronomium 4:9; 6:1-2,7,20-21 en 32:7. Daarbij ging het er niet alleen om het goede nieuws van Gods hulp en Zijn wetten door te vertellen van generatie op generatie, maar ook om de kinderen uit te leggen *waarom* rampen het land konden treffen. Zie bijvoorbeeld Deuteronomium 28:45-46 en 30:1-3. Het gaat om het interpreteren van gebeurtenissen in het licht van de Godsopenbaring.

Het viel de hoorders van Joël ongetwijfeld op dat hij de sprinkhanenplaag beschreef op een wijze die deed denken aan de manier waarop God Egypte indertijd strafte wegens hun slechte behandeling van Israël. In Joël klinkt de echo van woorden uit Exodus 10:1-6, "zodat u ten aanhoren van uw kinderen en uw kleinkinderen kunt vertellen wat Ik in Egypte heb aangericht, en wat Mijn tekenen waren die Ik onder hen verricht heb. Dan zult u weten dat Ik de HEERE ben." Hierbij ging het om een sprinkhanenplaag die Egypte teisterde ter verdediging van Israël, terwijl Juda en Jeruzalem nu *zelf* werden getroffen door zo'n plaag. (Exodus 10:1-6; 13:8,14; Psalm 78.4-6) Deze omkering moet pijnlijk zijn geweest voor de toehoorders van Joël. Ze moeten zich bij Joëls woorden de vraag hebben gesteld of God zich nu tegen hen keerde zoals Hij ooit tegen Egypte was. Het is voor niemand makkelijk om te denken dat God Zich tegen hem of haar keert.

Voor de profeten van het Oude Testament stonden een levende verbondsrelatie en Gods verbondsbeloften aan Zijn volk centraal. Dit was niet anders in het Nieuwe Testament. Petrus citeert Joël: "Want voor u is de belofte en voor uw kinderen en voor allen die veraf zijn, zovelen als de Heere, onze God, ertoe roepen zal." (Handelingen 2:39). Petrus gebruikt in zijn eerste brief oudtestamentische verbondstaal om het ene volk van God, bestaande uit volgelingen van Jezus uit Joden en alle volken, te definiëren: "Maar u bent een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterschap, een heilig volk, een volk dat God Zich tot Zijn eigendom maakte; opdat u de deugden zou verkondigen van Hem Die u uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht, u, die voorheen geen volk was, maar nu Gods volk bent; u, die zonder ontferming was, maar nu in ontferming aangenomen bent." (1 Petrus 2:9-10, vergelijk met Exodus 19:6; Deuteronomium 7:6; 14:2; 26:18; Hosea 1:10; 2:22)

**Joël 1:4 - Wat de jonge sprinkhaan overliet,
at de veldsprinkhaan op;
wat de veldsprinkhaan overliet,
at de treksprinkhaan op;
en wat de treksprinkhaan overliet,
at de zwermsprinkhaan op.**

De ramp die Joël en het volk hebben beleefd en waarvan Joël wilde dat het volk de ernst en de betekenis ervan doorvertelde aan komende generaties, was een sprinkhanenplaag. Ook Amos verwijst naar zo'n plaag en wellicht gaat dit om dezelfde gebeurtenis. (Amos 4:9) Johannes gebruikt later in zijn boek Openbaring het afschrikwekkende beeld van sprinkhanen om Gods oordeel te beschrijven, en hij baseert zich hierbij duidelijk op hoe Joël de sprinkhanen omschreef. Zie Openbaring 9:3-11.

Joël gebruikt vier verschillende Hebreeuwse namen voor sprinkhanen: *gizam*, *arbeh*, *jelek* en *chasiel*. Dat het om sprinkhanen gaat is wel duidelijk maar hoe de vier soorten te onderscheiden, is onduidelijk. In het Nabije Oosten komen meer dan 100 soorten sprinkhanen voor.

Sommige taalgeleerden denken dat de vier namen vier stadia in de ontwikkeling van één soort sprinkhaan beschrijven; anderen menen dat het om vier soorten sprinkhanen gaat. In ieder geval wijst het vers op een geleidelijk toenemende verwoesting van het land door sprinkhanen.¹⁵

Ik denk dat Joël persoonlijk de sprinkhanenplaag meemaakte die hij beschrijft, en hij beseftte dat zulke plagen waren aangezegd in Deuteronomium 28:36-42. Daar werd voorspeld dat, indien Israël ongehoorzaam zou zijn aan Gods verbond, het land kaalgevreten zou worden door sprinkhanen. Joël zag dit voor zijn ogen gebeuren en constateerde, geïnspireerd door God, dat er een verband was tussen de ongehoorzaamheid van het volk en de rampen die hen troffen. Een goede prediker vandaag de dag probeert iets soortgelijks te doen, namelijk het toepassen van de bijbeltekst op het heden.

Dat Joël vervolgens in hoofdstuk 2 voorzegt dat ook omringende volken Juda en Jeruzalem zullen aanvallen, is geheel in overeenstemming met wat hij uit Deuteronomium 28 wist. Naast de sprinkhanenplaag zou God immers ook de volken met hun legers op Israël afsturen als straf voor hun ontrouw aan het verbond. Dit is beschreven in Deuteronomium 28:25,36,48-50 en 30:1,7. Was Joëls profetie over de aanval van de volken dus in wezen zijn door God geïnspireerde toepassing van die verbondstekst van Deuteronomium? Ik denk dat we dit zo kunnen zien.

Deuteronomium 28:27,60 legt een verband tussen de straffen die Israël zou ondergaan bij ontrouw aan het verbond met de straffen die God over Egypte bracht tijdens Israëls uittocht, zoals de dreiging met zweren en ziekten. De vreselijke sprinkhanenplaag waarmee God Juda strafte in Joëls tijd deed denken aan de sprinkhanen die ooit Egypte teisterden toen God het opnam voor de Israëlieten. Nu zijn de rollen omgedraaid; nu is Juda zelf het doelwit van Gods toorn. Egypte's rebellie tegen God leidde tot oordeel, maar Juda's rebellie leidde tot hetzelfde oordeel. Het is voor Gods verbondsvolk blijkbaar mogelijk onder dezelfde vloek te vallen die ooit

¹⁵ Zie hierover Hadjiev, *Joel and Amos*, pp. 21-22.

Egypte trof toen de HEERE zijn volk in Egypte constitueerde. De profeet Hosea sprak namens God tegen Israël: "U bent niet Mijn volk en Ik zal er voor u niet zijn." (Hosea 1:9)

Veel exegeten zien weinig onderscheid tussen Joël 1 en 2, en behandelen het als parallelle teksten. Ik denk dat de teksten *literair* gezien parallel zijn, maar dat er *inhoudelijk* wel degelijk onderscheid dienst te worden gemaakt. Het eerste hoofdstuk ziet terug op een sprinkhanenplaag en het tweede hoofdstuk ziet vooruit naar een aanval van buitenlandse volken. Omdat dit onderscheid tussen de twee hoofdstukken in de oudheid niet werd gemaakt, leggen de vroeg-christelijke theologen bij Joël 1:4 uit dat de sprinkhanen, naast een letterlijke plaag, ook moeten worden gezien als allegorie van vier naties die Juda en Jeruzalem zouden gaan aanvallen. Dat is niet vreemd, want als de sprinkhanen een allegorie zijn voor een aanval van buitenlandse machten in Joël 2, zoals ik later zal argumenteren, kan je dat natuurlijk ook al in Joël 1 zo benoemen. Ik denk echter dat het wat zuiverder is om dit niet te doen en daarmee te wachten tot Joël 2, waar de vier soorten sprinkhanen opnieuw worden genoemd.

Ik zie trouwens geen aanleiding in Joël om te denken aan vier verschillende rijken die het volk van God aanvielen, maar dat is wel een sterke traditie geworden, waarschijnlijk mede omdat de profeet Daniël expliciet over vier wereldrijken sprak. (Daniel 2, 7) Het idee dat de vier soorten sprinkhanen duiden op vier rijken die Gods volk aanvielen, was onomstreden in de oudheid, maar er bestond wel verschil van mening over welke vier wereldmachten door de sprinkhanen werden gesymboliseerd.

Volgens Cyrillus gebruikte Joël de feitelijke sprinkhanenplagen op een "figuurlijke manier" om te duiden op de verwoesting door Salmanassar V (regeerde 726–721 v.Chr. over Assyrië), Nebukadnessar II (regeerde 605-562 v.Chr. over Babylon), Antiochus IV Epiphanes (regeerde 175-164 v.Chr. over de Seleuciden), en ten slotte Vespasianus (regeerde 69-79 n.Chr. over Rome)¹⁶ Cyrillus en anderen meenden dus dat Joëls profetie

¹⁶ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 264.

uitliep op de verwoesting van Jeruzalem in 70 n.Chr. Dit sluit goed aan bij Cyrillus' overtuiging dat Joël de komst van Christus, de gave van de Geest met Pinksteren, en de verwoesting van Jeruzalem in 70 n.Chr aankondigde.

Andere exegeten lieten de profetie uitlopen op de ballingschap naar Babylon. Die keus is waarschijnlijk bedoeld om de vervulling van de profetie zo dicht mogelijk bij de tijd van Joël te kunnen zien. Daarom moesten de vier sprinkhanen andere heersers aanduiden. Theodorus van Mopsuestia, Ephraim van Syrië (306-373 n.Chr.) en Ishodad van Merv (9de eeuw n.Chr.) meenden dat het ging over Tiglatpileser III (regeerde 745-727 v.Chr. over Assyrië), Salmanassar V, Sanherib (regeerde 705-681 v.Chr. over Assyrië) en Nebukadnessar II.¹⁷

In de Vroege Kerk werden in deze tekst niet alleen een historische sprinkhanenplaag en een aanval door de wereldmachten op Juda en Jeruzalem gezien, maar er werd ook naar een meer innerlijke, persoonlijke of morele toepassing gezocht. Immers, "heel de Schrift" is door God geïnspireerd en dus "nuttig om daarmee te onderwijzen, te weerleggen, te verbeteren en op te voeden in de rechtvaardigheid, opdat de mens die God toebehoort, volmaakt zou zijn, tot elk goed werk volkomen toegerust."¹⁸ Deze woorden van Paulus aan Timotheüs waren een centraal uitgangspunt bij de exegese door de Kerkvaders.

Overal speurden de Kerkvaders in de teksten van de Hebreeuwse Schriften naar moreel onderwijs. Daarmee traden ze in het voetspoor van de joodse exegeten die hen voorgingen, en ook van Jezus en de apostelen. Ik schreef hier elders meer over en volsta nu slechts met één voorbeeld van Paulus.¹⁹ Hij argumenteert dat Christenen hun geestelijke leiders

¹⁷ Ishodad of Merv, *Commentary on Joel*, geciteerd in Alberto Ferreiro (ed), *Ancient Christian Commentary on Scripture, Old Testament XIV, The Twelve Prophets* (Downers Grove 2003), p. 60.

¹⁸ 2 Timotheüs 3:16.

¹⁹ Ik besteed in mijn boek *Gezegend Mijn volk (dat woont in) Egypte: Het Vroege Jodendom en de Vroege Kerk over Jesaja 19* (2023) aandacht aan dit thema. Zie <https://www.nijlvallei.nl/wp-content/uploads/2024/01/Boek-Jesaja-19-2023.pdf>.

financieel moeten onderhouden met een verwijzing naar een wet uit Deuteronomium 25:4. "In de wet van Mozes staat geschreven: 'U mag een dorsende os niet muilbanden.' Bekommert God Zich alleen maar om de ossen? Of zegt Hij dit vooral om ons? Jawel, om ons is geschreven dat wie ploegt, in hoop hoort te ploegen, en dat wie in hoop dorst, het deel waarop hij hoopt, hoort te krijgen." (1 Korinthe 9:9-10)

Deze optiek van Paulus op het Oude Testament, dat alles wat daarin staat moreel onderwijs bevat, zorgde dat de Vroege Kerk op deze manier haar Bijbel las. Ik volsta met één voorbeeld uit het begin van de tweede eeuw n.Chr., namelijk uit de *Brief van Barnabas*. De Joods-christelijke auteur van die brief begreep, bijvoorbeeld, dat de wetten over verboden voedsel in Leviticus 11 van belang waren om hun geestelijke betekenis, en niet zozeer om wat je wel of niet mag eten. "Is er dan geen gebod van God dat zij deze dingen niet zouden eten? Jawel, maar Mozes sprak in geestelijke zin. Daarom noemde hij het varken, als om te zeggen: Gij zult u niet verbinden met mensen die op varkens lijken. Want wanneer zij in weelde leven, vergeten zij hun Heere; maar wanneer zij gebrek lijden, erkennen zij de Heere. En zo ook herkent het varken, als het gegeten heeft, zijn meester niet; maar wanneer het honger heeft, schreeuwt het, en is weer stil zodra het voedsel ontvangt."²⁰ Volgens Barnabas zijn de spijswetten dus vooral bedoeld om instructies te geven over welke karakter-eigenschappen de gelovigen in Christus moeten najagen en vermijden.²¹

Met eenzelfde exegetische flexibiliteit wil Joël ons in het vers over sprinkhanen waarschuwen voor de aanvallen van de Boze op het menselijke hart, meent Cyrillus. Hij schrijft bijvoorbeeld als toepassing bij dit vers over de sprinkhanen dat de ziel "onderworpen [is] aan frequente en

²⁰ *Brief van Barnabas* 10.1-3.

²¹ *Brief van Barnabas* 10.1-3; Alexander Roberts and James Donaldson (Eds.) *The Epistle of Barnabas* (2019) pp. 143–44.

opeenvolgende aanvallen van hartstochten. [...] De goddeloze en onreine machten sluiten immers onze geest af, en zijn gewend om met onverzadigbare tanden het goede in ons te verteren."²²

Ook tegenwoordig is deze manier van bijbellezen populair onder de geestelijke nazaten van Cyrillus in Egypte. Bij de populaire Koptische exegeet Tadros Malaty, werkzaam in Alexandrië (1937-...) kwam ik dit soort uitleg over de sprinkhanen van Joël tegen: "De opeenvolgende stadia van aanvallen door de sprinkhanen verwijzen waarschijnlijk naar de oorlog van de zonde tegen ons, en de invasie van de zonde in onze harten. [...] Elk stadium van de zonde geeft ons in handen van de volgende zonde, zodat we als speelgoed in hun handen worden."²³

Deze morele toepassing van de vier sprinkhanen zou mij gepast lijken als het is ingebed in het idee dat God de omstandigheden van christenen gebruikt met als doel ze bij Hem terug te brengen. (Zie Hebr. 12:5-7) Bij de profeet Joël zien we hoe de HEERE de sprinkhanen gebruikt om Zijn volk tot berouw en gebed aan te zetten.

1.2 Joël 1:5-12 Het land is verwoest

De sprinkhanenplaag is als een vijandelijk leger dat alles in Juda heeft verwoest. Zelfs de eredienst in de tempel is gestopt bij gebrek aan de landbouwproducten die moeten worden geofferd. Vandaar dat het hele volk wordt opgeroepen tot rouw bedrijven.

**Joël 1:5 - Ontwaak, dronkaards, en ween.
Weeklaag, alle wijndrinkers,
over de jonge wijn,
want die is van uw mond weggenomen.**

²² Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 264.

²³ Tadros Yacoub Malaty, *A Patristic Commentary: The Book of Joel* (Engelstalige editie: 2007), pp. 13-14. Malaty maakt gebruik van werken van de Kerkvaders, hoewel hij daar in zijn commentaar op Joël niet vaak rechtstreeks naar verwijst.

In Deuteronomium 28:39,42 wordt Israël gewaarschuwd dat ongehoorzaamheid ertoe zal leiden dat hun wijngaarden vernietigd worden door sprinkhanen. In de tijd van Joël gebeurde dit, als verbondsstraf van de HEERE.

Het is niet nodig te denken dat dronkenschap de voornaamste zonde van het volk was. Het kan zijn dat de wijndrinkers worden genoemd omdat ze het meest getroffen waren doordat er geen vrucht meer aan de wijnstok was. Opvallend is trouwens dat Joël nergens concreet zonden van het volk noemt. Het verwaarlozen van de verbondsrelatie met God is wel continue de achtergrond van wat hij schrijft.

Bij de profeten is dronkenschap vaak een symbool voor een algemeen gebrek aan interesse in de zaken van God, de luxe levensstijl, de onrechtvaardigheid en de verblinding voor de rampzalige toestand van het volk. Zie hiervoor Jesaja 5:11-12,22; 22:13; 28:1,7; 56:12; Hosea 4:11-19; 7:5,13-14; Amos 2:6-8; 6:6 en Micha 2:11. Van die luxe blijft niets over zodra de sprinkhanen hun werk hebben gedaan. Terwijl het drinken van wijn doorgaans gepaard gaat met vreugde worden de wijndrinkers nu opgeroepen om te wenen en te klagen.

Christus verwijt zijn tijdgenoten dat ze zich overgeven aan dronkenschap en de tekenen van de tijden niet zien. (Lukas 6:24-26) Paulus spoort de gelovigen in Efeze aan om te ontwaken en zich niet te laten vullen met wijn, maar met de Geest: "Daarom zegt Hij: Ontwaak, u die slaapt, en sta op uit de doden, en Christus zal over u lichten. [...] En wordt niet dronken van de wijn [...] maar wordt vervuld van de Geest." (Efeze 5:14,18) Later zullen we zien hoe Joël een uitstorting van de Geest voorzegt als tegenhanger van de beschonken levensstijl van zijn tijdgenoten. Interessant is dat als in Handelingen 2 sprake is van de uitstorting van de Geest als vervulling van Joëls belofte, de omstanders denken dat de apostelen dronken zijn. (Handelingen 2:13)

De morele toepassing die Cyrillus hier geeft, is niet dat Christenen niet dronken moeten worden. Dat is misschien de oppervlakkige, letterlijke betekenis, maar Cyrillus wijst er op dat ieder mens "zijn eigen

[soort] wijn" heeft waarvan hij moet worden verlost. De ene persoon wordt verlost door hebzucht, een ander door een wereldse mentaliteit, en weer anderen gaan ten onder door de zucht naar luxe.²⁴

Dat God de wijn aan de ongehoorzamen ontnemt, is voor hun bestwil, zegt Cyrillus: "Hoewel Hij liefdevol is, straft God zondaren, niet omdat Hij dat graag wil, maar Hij doet wat nodig is om ze te bekeren, derhalve, om ze te helpen. Hij is als een bekwame arts die extreem sterk medicijn aan de zieke toedient; de pijn die ze door dit medicijn lijden is een kuur voor hun probleem."²⁵

**Joël 1:6 - Want een volk is tegen Mijn land opgetrokken,
machtig en niet te tellen;
zijn tanden zijn leeuwentanden,
het heeft de hoektanden van een leeuw.**

Joël spreekt namens God over "Mijn land," waarmee hij de verbondsrelatie tussen de HEERE, het land, en het volk benadrukt. Dat het land van God was en Juda daar mocht wonen, gaf het volk een grote verantwoordelijkheid om in dat land goed te leven.

Joël noemt de sprinkhanen hier een volk, (Hebr: *goj*) wat in hedendaags Ivriet verwijst naar een *vreemd* volk van niet-Joden. Opvallend genoeg werd *goj* in de Hebreeuwse Bijbel ook vaak voor Israël en Juda zelf gebruikt; zelfs in de verbondstekst van Exodus 19:6 wordt het gebruikt voor een "heilig volk."

De sprinkhanen zijn "niet te tellen," wat in Psalm 105:34 ook wordt gezegd over de sprinkhanen die Egypte teisterden ten tijde van de exodus. Joël gebruikt de aanval van een vijandelijk volk als metafoor voor de sprinkhanenplaag die Juda teistert, zo erg was die plaag. Ook in Spreuken 30:27 en Jeremia 5:15-17 wordt over sprinkhanen als een volk gesproken.

²⁴ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 266.

²⁵ Ibid., p. 265.

In Joël 2 wordt de metafoor omgekeerd; dan zijn de sprinkhanen, denk ik, een metafoor voor omringende volken die Juda en Jeruzalem aanvallen.

Johannes Chrysostomos uit Antiochië (347-407 n.Chr.) citeerde Joël 1:6 in een waarschuwing tegen de kracht van hartstochten en geeft dus een morele toepassing: "Zolang we leven, leven deze hartstochten in ons. Maar uiteindelijk moeten wij sterven. En tenzij we [die hartstochten] hier eerst doden, zullen die ons in het hiernamaals zeker doden. Zelfs vóór de dood eisen ze in dit leven al de hoogste tol van ons. Elke onmatige hartstocht is zowel wreed als tiranniek en onverzadigbaar, en houdt nooit op ons elke dag te verslinden. Want 'hun tanden zijn de tanden van een leeuw,' of zelfs nog veel woester. Want een leeuw zal, zodra hij verzadigd is, het gevallen karkas achterlaten. Maar deze hartstochten worden nooit verzadigd, noch laten ze degene los die ze hebben gegrepen, totdat ze hem dicht bij de duivel hebben gebracht."²⁶

De Kerkvaders hadden geen concordanties of *search engines* maar kenden hun Bijbel grotendeels uit het hoofd. Wellicht daardoor legden ze de Bijbel associatief uit. Joël noemt in Joël 1:5 de noodzaak te ontwaken en spreekt in Joël 1:6 over een leeuw. Waar komen we deze woordcombinatie ook tegen in de Heilige Schriften? Bijvoorbeeld bij 1 Petrus 5:8, "Wees nuchter en waakzaam; want uw tegenpartij, de duivel, gaat rond als een brullende leeuw, op zoek naar wie hij zou kunnen verslinden." Daarom was het voor de Kerkvaders logisch om in Joël 1:5-6 een waarschuwing tegen aanvallen van de boze te zien.

De *Orthodox Study Bible*²⁷ geeft bij Joël 1:5-6 een soortgelijk moreel commentaar, in de exegetische voetsporen van de Kerkvaders: "De

²⁶ Johannes Chrysostomos citeerde Joël 1:6 toen hij waarschuwde tegen de hartstochten, in een preek over Mattheus 4:17. John Chrysostom, *Homily on Matthew*, 4.17.

²⁷ Ik zal de *Orthodox Study Bible* regelmatig citeren omdat dit goed inzicht geeft in hoe de Oosters-Orthodoxe Kerken (Grieks-Orthodox etc.) in hun exegetische aansluiten bij de theologen van de Vroege Kerk. De vroegkerkelijke exegetische is in de Orthodoxie de norm.

eerste doelen [van de duivel] zijn de druiven en vijgen, oftewel het sap en de zoetheid van het land, die het levensonderhoud en de rijkdom van Israël vertegenwoordigen. Op dezelfde manier vallen de duivel en de hartstochten ons geestelijk leven aan; wanneer we bezwijken voor de verleidingen van het vlees, krijgt de macht van het kwaad toegang tot ons land en tast als eerste de deugden van ons karakter en onze goede daden aan."²⁸ Merk op dat dit commentaar de woorden "Mijn land" toepast op het innerlijke leven van de gelovige.

De aanval door de sprinkhanen is zo onontkoombaar en verwoestend dat deze wordt vergeleken met de kracht van een leeuw. Johannes neemt in zijn boek Openbaring deze beeldspraak over als hij Gods oordeel beschrijft als een aanval door sprinkhanen: "En zij hadden haar als haar van vrouwen, en hun tanden waren als tanden van leeuwen." (Openbaring 9:8)

**Joël 1:7 - Het heeft van Mijn wijnstok
een woestenij gemaakt
en Mijn vijgenboom tot een kale tak.
Het heeft hem volledig afgeschild en weggeworpen,
zijn ranken zijn wit geworden.**

De dramatische beschrijving van de totale verwoesting door de sprinkhanenplaag is niet overdreven, maar feitelijk.²⁹ Er zijn veel moderne getuigenissen van sprinkhanenplagen die een land volledig kunnen verwoesten en van bomen en planten niets dan de kale bast overlaten.

Israël wordt in de Bijbel vaak vergeleken met een wijnstok die God in het land plantte nadat Hij het volk uit Egypte had bevrijd, bijvoorbeeld in Jesaja 5:1-7; Psalm 80:8-15; Jeremia 2:21; Ezechiël 19:10; Mattheüs 21:33-40, en Lukas 20:9-17. Israël wordt ook vergeleken met een

²⁸ *The Orthodox Study Bible: Ancient Christianity Speaks to Today's World* (Thomas Nelson, 2008), bij Joël 1:6.

²⁹ Hubbard, *Joel and Amos*, p. 45.

vijgenboom (Hosea 9:10; Jeremia 8:13; 24) en met een olijfbboom. (Jeremia 11:16; Hosea 14:7) Het kan dus zijn dat de letterlijke verwoesting van de wijngaarden en de vijgenbomen in dit vers als metafoor voor de teloorgang van Juda als volk moet worden begrepen. Joël zegt dat Gods land een woestenij (Hebr: *sjammah*) is geworden. Ook in Deuteronomium 28:37 wordt Israël een *sjammah* genoemd, wat de HSV als "verschrikking" heeft vertaald.

God spreekt hier over "Mijn wijnstok" en "Mijn vijgenboom," wat net als "Mijn land" in Joël 1:6 Zijn eigendomsrecht, betrokkenheid en zorg aangeeft. Wanneer Jezus in Zijn rede over de laatste dingen zegt: "Zie, uw huis wordt als een woestenij voor u achtergelaten" (Mattheüs 23:38; Lukas 13:35) verwijst dit ook naar een totale verwoesting van de tempel in Jeruzalem. Opvallend is dat Jezus het daar niet heeft over *Gods* huis, maar over "uw huis." Dit moet worden gezien in het kader van de verbondsbreuk die heeft plaatsgevonden doordat de leiders van Israël de Zoon die God zond niet hebben ontvangen maar verworpen. De tempel was niet langer de plaats waar God zich aan verbond, en Jezus claimde de rol van die tempel te hebben overgenomen. Zie bijvoorbeeld Johannes 2:19-21; Mattheüs 12:6; Handelingen 7:48-50; Johannes 1:14; Kolossenzen 2:9; Openbaring 21:22.

Cyrellus ziet in de wijnstok het gewone volk dat door een buitenlandse aanval wordt getroffen, terwijl de meer edele vijgenboom doelt op de leiders van het volk.³⁰ Dit onderscheid vind ik onnodig en gekunsteld, aangezien beide boomsoorten in het Oude Testament op dezelfde manier het hele volk Israel symboliseren. De verwoesting van het land door de sprinkhanen neemt hij letterlijk maar het "suggereert waarschijnlijk [ook] de verwoesting in elke specifieke periode en hint op de omstandigheden tijdens de ballingschap en de verdoemenis waarin zij stierven en omkwamen, alsof degenen die verantwoordelijk waren voor de

³⁰ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 267.

aanvallen hen verteerden en vernietigden zoals gewassen op het veld. Er waren [...] vele afzonderlijke aanvallen op het land van de Joden."³¹ Cyrillus gaat er dus van uit dat deze profetie in veel tijden en op veel manieren kan worden vervuld.

Cyrillus geeft daarnaast ook nog een geestelijke toepassing die aansluit bij zijn morele onderwijs in voorgaande verzen: "Je kunt deze dingen op zondige mensen toepassen. In hun denken en hun hart zijn kwade demonen voortdurend bezig om hartstochten van allerlei soort binnen te brengen. Hierdoor worden zulke mensen nutteloos en lelijk van aanschijn, omdat ze de bloei van de vroomheid hebben verworpen en er geen scheut van rechtvaardigheid meer in ze is."³²

Ook Gregorius de Grote (540-604 n.Chr.) zag de morele betekenis van de kale takken van Joel 1:7. "O, ellendige wezens, die door het najagen van menselijke lof al de vruchten van hun arbeid verspillen en, terwijl ze zichzelf aan anderen willen tonen, alles wat ze doen te gronde richten. Wanneer de boze geesten hen aanzetten tot hoogmoed, nemen zij hen als een prooi en maken hun [goede] werken ongedaan."³³ Ik geef dit citaat om aan te geven dat hoe Cyrillus van Alexandrië met Joël omging breed gedragen werd in de wereldkerk. Ook Gregorius, bisschop in Rome, begreep op soortgelijke manier zijn Bijbel.

**Joël 1:8 - Weeklaag als een jonge vrouw,
omgord met een rouwgewaad,
die klaagt om de man van haar jeugd.**

De ellende van de rampspoed die het land treft, wordt vergeleken met het verdriet van een jonge vrouw die haar verloofde verliest nog voor haar huwelijk is voltrokken. De jonge vrouw (Hebr: *betoela*) is een maagd en

³¹ Ibid., p. 263.

³² Ibid., p. 268.

³³ Gregory the Great, *Morals on the Book of Job*, 2.8.82.

heeft dus nog geen nageslacht.³⁴ In een tijd zonder sociale vangnetten betekende dit een zwaar verlies voor de vrouw, zowel emotioneel als economisch. Deuteronomium 28:30 spreekt over de vloek dat mannen zich verloven met een vrouw, maar dat een ander haar tot vrouw zal nemen.

Weeklagen was de normale, openbare reactie op leed in oudtestamentische tijden; verdriet werd meestal niet stil gedragen. Ook in het Nieuwe Testament zien we een meer expressieve beleving van emoties dan velen van ons gewend zijn. Jezus zegt: "Wee u die nu verzadigd bent, want u zult hongernelijden. Wee u die nu lacht, want u zult treuren en huilen." (Lukas 6:25) De apostel Jacobus spoorde Christenen aan om serieus met hun leven en de zonde om te gaan: "Besef uw ellendige staat en treur en huil. Laat uw lachen veranderen in treuren en uw blijdschap in droefheid." (Jacobus 4:9) Een Christendom dat God alleen meent te vinden in blijdschap en voorspoed slaat de plank mis.

Een goed voorbeeld van het associatieve denken van de exegeten van de Vroege Kerk zien we als Cyrillus de woorden van Joël 1:8 combineert met de vrouwen die jammerden bij de kruisiging van Christus. (Lukas 23:27; Markus 15:40) Hun jammerklachten waren voor Cyrillus als de bruid waarvan de bruidegom werd weggenomen. Hij ziet in de woorden van Joël 1:8 een voorzegging van wat ten tijde van Christus gebeurde.

In de Vroege Kerk werd veel geschreven en gepreekt over het Hooglied als allegorie van de relatie Christus met Zijn bruid, de Kerk. Vooral Origenes van Alexandrië werd hierom bekend door zijn commentaar op het Hooglied. Cyrillus volgt Origenes nogal sterk in zijn commentaar op Joël 1:8: "De Synagoge van de Joden heeft de bruidegom uit de hemel, namelijk Christus, niet beweend. In haar waanzin heeft zij Hem gedood. Als gevolg daarvan is zij uit de goddelijke bruidsslaapkamers verdreven en volledig buitengesloten van de geheime

³⁴ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 157. Hubbard, *Joel and Amos*, p. 46.

bruiloft. Zij heeft haar plaats in het feest en haar erfenis verloren en is zo ver mogelijk verwijderd van de hoop van de heiligen. In haar plaats is een jonge en frisse bruid [uitgenodigd], de Kerk uit de volkeren, die het ware lijden van de Heere belijdt en als het ware weent en lijdt, rouwend zijn kruis draagt en Hem volgt, verlangend om binnen te gaan uit liefde voor Hem. De Kerk uit de volkeren kan worden beschouwd als de reine en allerheiligste maagd, die ook tot geloof in Christus is gekomen. Aan haar schrijft de door God geïnspireerde Paulus ook wijs: 'Ik heb u immers verbonden aan één man, om u als een reine maagd aan Christus voor te stellen.'³⁵

Het lijkt of Cyrillus hierbij dacht aan de gelijkenissen van Jezus over de koninklijke bruiloft (Mattheüs 22:1–14) en die van de wijze en de dwaze meisjes (Mattheüs 25:1-13). Zie ook Mattheüs 21:43; Johannes 1:11 en Openbaring 19:7–9.

Cyrillus stelt in zijn betoog de "Synagoge" tegenover de "Kerk uit de volken." In de vierde eeuw zaten de kerken vol met heidenen terwijl de gelovigen van Joodse afkomst maar een klein deel van die Kerk vormden. Daarom was het begrijpelijk dat Cyrillus zijn woorden koos zoals hij deed. Echter, theologisch gezien had hij zijn woorden zorgvuldiger kunnen kiezen, want de Kerk is een gemeenschap van Joden en niet-Joden die als het ene Israël van God samen Jezus volgen. Het idee dat God Israël heeft vervangen door de Kerk is onjuist.

**Joël 1:9 - Graanoffer en plengoffer zijn weggenomen
van het huis van de HEERE.
De priesters treuren,
de dienaren van de HEERE.**

Zonder graan en wijn kon de tempeldienst niet doorgaan. Tweemaal per dag moesten graan en wijn in de tempel worden geofferd. (Exodus 29:38-42; Leviticus 2:1-2; 23:13; Numeri 28:7) Door de sprinkhanenplag

³⁵ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 269.

waren graan en wijn verdwenen, zodat Juda zijn God niet meer volgens de wet kon dienen. In wezen beëindigde God Zelf, door de sprinkhanenramp over Juda te brengen, de tempeldienst. Voor Hem was de eredienst, door een gebrek aan hartelijke gehoorzaamheid aan alle verbondsafspraken, betekenisloos geworden. De profeten benadrukten herhaaldelijk dat God liturgische offers verlangt maar niet zonder gehoorzaamheid op elk ander terrein van het leven.

De tempel kreeg graan en wijn van de tienden van het volk. De priesters hadden zelf geen land en leefden ook van deze tienden van hun volksgenoten. Omdat de oogsten mislukten, stelden die tienden niks meer voor. Er was geen graan en wijn meer voor de eredienst en de priesters hadden niet te eten.³⁶

Priesters zijn "dienaren van de HEERE" want ze dienen Hem in Zijn huis, de tempel. Joël schrijft alsof de tempel nog bestaat, wat suggereert dat hij dit schreef vóór de verwoesting van de tempel en de ballingschap van Juda en Jeruzalem.³⁷

**Joël 1:10 - Het veld is verwoest,
de grond treurt,
want het koren is verwoest,
de nieuwe wijn opgedroogd,
de olie verkommerd.**

Juda, dat in Joël 1:8 wordt opgeroepen om te weklagen, kan in de natuur een voorbeeld vinden. Woorden als "verwoest," "treurt," "opgedroogd" en "verkommerd" worden in de bijbel meestal gebruikt voor mensen. Hier echter wordt de natuur verbeeld als een mens die rouwt, omdat het leven uit haar is verdwenen. Joël heeft, uiteraard, een premoderne kijk op de natuur: de grond treurt en zelfs de dieren roepen tot God. (Joël 1:20) Deze

³⁶ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 158.

³⁷ Theologen die Joël dateren na de Babylonische ballingschap, denken dat hier moet worden gedacht aan de herbouwde tempel.

visie past bij de manier waarop de hele Bijbel over de schepping spreekt. De schepping is niet slechts het podium voor de verlossing door God, maar heeft haar eigen relatie tot God en speelt een eigen rol.³⁸

Koren, wijn en olie worden samen genoemd in Deuteronomium 28:51. Zie ook Deuteronomium 7:13 en 11:14. Het "veld" (Hebr: *sadèh*) wordt in Deuteronomium 28:3,16,38 genoemd en de "grond" (Hebr: *adamah*) komt daar elf keer voor, zoals in Deuteronomium 28:4,11,18.

Koren, wijn en olie waren de voornaamste landbouwproducten in Israël en Juda. Hosea beschrijft hoe God het land voorheen met deze producten zegende. (Hosea 2:7-9) Joël ziet dat koren, wijn en olie nu verdwenen zijn, wat erop wijst dat God Zijn zegen inhoudt.

Koren, wijn en olie hebben voor Cyrillus van Alexandrië naast een letterlijke ook een *spirituele* betekenis. Ze verwijzen naar Christus en naar ons geestelijke leven. "Christus offerde zichzelf als het brood des levens, zeggende: 'Ik ben het brood des levens.' Evenzo wordt Hij vergeleken met de wijn die het menselijke hart verheugt en met de olie die zalft, uiteraard in een geestelijke en heiligende zin. Dit duidt op de geestelijke deelname aan de Heilige Geest en de werking van Zijn genade in de gelovige."³⁹ Het gebrek aan koren, wijn en olie is dus verwoestend voor een mens, niet alleen in de fysieke zin, maar ook in de spirituele zin.

Het Hebreeuwse woord voor "opgedroogd" dat wordt gebruikt in Joël 1:10, is *javeesj*. Ditzelfde woord wordt gebruikt om de akkerbouwers te beschrijven, die beschaamd of "opgedroogd" staan, in Joël 1:11. Ook in Joël 1:12 komt *javeesj* driemaal voor, waar het vertaald is als "verdord." De herhaling van "verdord" benadrukt de diepte van de verwoesting. In Joël 1:17 en 1:20 wordt dit woord opnieuw gebruikt, dit keer voor het koren en de waterstromen. Door het woord "verdord" zeven keer te gebruiken in dit hoofdstuk, maakt Joël de ernst van de situatie voelbaar. Door de sprinkhanenplaag en het vuur (Joël 1:19) blijft er niets over van

³⁸ Hubbard, *Joel and Amos*, p. 35

³⁹ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 271.

het land en van de mens. De verdorring van de bomen wordt ook genoemd in Deuteronomium 28:36,42,64. Bij verdorring kunnen we overigens ook denken aan de droogte die bij een watersnood hoort.

Dat God een land kan verwoesten in zijn toorn is niet een idee dat beperkt is tot het Oude Testament. Jezus waarschuwt: "Wanneer u zult zien dat Jeruzalem door legers omringd wordt, weet dan dat zijn verwoesting nabij is." (Lukas 21:20) Johannes zegt in Openbaring 18:16,19: "Wee, wee de grote stad, die bekleed was met fijn linnen, purper en scharlaken, en getooid met goud, edelgesteente en parels. Want in één uur is die grote rijkdom verwoest."

**Joël 1:11 - Akkerbouwers staan beschaamd,
wijnbouwers weeklagen
over de tarwe en over de gerst,
want de oogst op het veld is verloren.**

In Joël 1:10-12 wordt benadrukt dat mens en natuur samen weeklagen. In Joël 1:10 en 1:12 wordt de ellende van de natuur beschreven, terwijl in Joël 1:11, als in een *sandwich*, de schaamte en het treuren van de mens worden genoemd. De oogst is verloren. Dit woord "verloren" (Hebr: *abd*) komt vier keer voor in Deuteronomium 28:20,22.

Bij Joël 1:8 zagen we hoe Cyrillus de Synagoge en de Kerk ziet in de beschrijvingen van het weeklagen waartoe Joël oproept. De Joden deden dit niet, maar de Kerk deed dit wel. In Joël 1:11 gaat Cyrillus verder door op dit thema, want in de akkerbouwers ziet hij de Farizeeërs ten tijde van Christus. Hij suggereert dat deze leiders hadden moeten treuren om de naderende ondergang van hun volk, dat wordt gesymboliseerd door tarwe, gerst (Joël 1:11) en bomen. (Joël 1:12) In plaats daarvan keerden de Joodse leiders zich tegen Christus en doodden Hem - de rechtmatige erfgenaam - in een misplaatste poging om de controle over te nemen en het

eigendom van Gods wijngaard voor zichzelf op te eisen.⁴⁰ Cyrillus verwijst hiermee naar de gelijkenis van Jezus in Mattheüs 21:33-46.

Is dit geen vreemde vergeestelijking door Cyrillus? Ik geef toe, dat was mijn eerste reactie. Maar overweeg, wellicht heeft Cyrillus deze benadering van Paulus overgenomen die zichzelf en zijn apostolische medewerkers met akkerbouwers vergelijkt, en de gemeenteleden in Korinthe met de akker. Zie 1 Korinthe 3:6-9.

Johannes voorspelt in Openbaring een mislukking van de oogst: "En ik hoorde te midden van de vier dieren een stem zeggen: Een maat tarwe voor een penning en drie maten gerst voor een penning." (Openbaring 6:6)

**Joël 1:12 - De wijnstok is verdord
en de vijgenboom is verwelkt,
de granaatappelboom,
ook de palmboom en de appelboom,
alle bomen van het veld zijn verdord.
Ja, de vreugde is verdord,
geweken van de mensenkinderen.**

De "appelboom" die hier genoemd wordt, kwam niet voor in Juda, of het moet een wilde versie van de appelboom zijn geweest. Het Hebreeuwse woord *tappoeach* duidt waarschijnlijk op een andere boomsoort. In het Oude Testament wordt deze boom verder alleen in Hooglied 2:3 genoemd. Sommigen denken dat het om een abrikozenboom of misschien een kweeappel gaat. Het blijft onduidelijk. Voor de wijnstok die is "verdord," zie mijn commentaar bij Joël 1:10. Ook Johannes voorspelt de teloorgang van de bomen. In Openbaring 8:7 lezen we: "En de eerste engel blies op de bazuin, en er kwam hagel en vuur, vermengd met bloed, en dat werd op de aarde geworpen. En een derde deel van de bomen verbrandde, en al het groene gras verbrandde."

⁴⁰ Ibid., p. 272.

Cyrillus gaat bij dit vers van Joël verder met zijn uitleg over een historische vervulling in de tijd van Christus. De Romeinse oorlogen maakten een eind aan Juda en Jeruzalem, waarbij de beroemde en notabele Joodse burgers worden gesymboliseerd door de vijgenboom, de granaatappelboom, de palmboom en de appelboom. De wijnstokken staan voor de gewone mensen. Cyrillus sluit met de vergelijking van de Joodse leiders met vijgenbomen aan bij Jezus' vervloeking van de vijgenboom in Markus 11:11-26 en de gelijkenis van de vijgenboom in Lukas 13:6-9. In beide gevallen lijkt Jezus zijn oordeel te geven over de leiders van Israël en van de tempel die Hem zouden verwerpen.

Voor wie graag ook een morele dimensie wil zien wijst Cyrillus erop dat wijnstokken en de bomen normaal gesproken rijpen en aantrekkelijk fruit voortbrengen, zoals Christenen als het goed is deugden voortbrengen en een goede ontwikkeling van hun geestesleven ervaren.⁴¹

1.3 Joël 1:13-15 Oproep tot rouw en vasten

De priesters worden opgeroepen rouw te bedrijven omdat in de tempel geen offers meer kunnen worden gebracht. Ook moeten ze een bijeenkomst in de tempel samenroepen voor het hele volk, om daar samen te bidden en te vasten. Joël waarschuwt bovendien dat een komende dag van de HEERE nog veel ernstiger zal zijn dan de sprinkhanenplaag.

**Joël 1:13 - Omgord u en bedrijf rouw, priesters,
weeklaag, dienaren van het altaar.
Kom, overnacht in rouwgewaden,
dienaren van mijn God,
want graanoffer en plengoffer
zijn aan het huis van uw God onthouden.**

⁴¹ Ibid., p. 273.

Door Gods oordeel kunnen er in de tijd van Joël geen graanoffers en plengoffers meer worden gebracht. De oproep aan de priesters om te rouwen is dan ook begrijpelijk. Deze oproep wordt eerst aan de priesters gericht en vervolgens, in Joël 1:14, aan de maatschappelijke leiders (de oudsten) en daarna ook aan het hele volk.

Moeten we Joëls oproepen aan de priesters om te doen wat van ze verwacht mag worden, zien als zijn kritiek op die priesters? Dat zou kunnen, en sommigen lezen het hele boekje Joël door deze bril van kritiek op de geestelijke leiders. Ik vind dat wat vergezocht. Het is in ieder geval een oproep aan geestelijke leiders om in tijden van crisis vooraan te staan en om hun gemeenschap te leiden in het versterken van de verbondsrelatie met God.

Joël spreekt over "mijn God" en "uw God." Hiermee verbindt hij zichzelf met de priesters en de dienaren van de tempel en hij benadrukt hiermee ook de verbondsrelatie tussen God en de priesters. Deze relatie brengt verantwoordelijkheden met zich mee, en daarom moeten de priesters rouwen en weklagen: vanwege de ellende in het algemeen, en vanwege de teloorgang van de eredienst in het bijzonder.

Elders in het Oude Testament zien we soortgelijke oproepen tot rouw om de zonde en de gevolgen daarvan, zoals in Jeremia 4:8. Rouw is niet alleen een thema in het Oude Testament. Jezus roemt mensen die treuren (Mattheüs 5:4) en Jakobus roept ertoe op. (Jakobus 4:8-10) In Openbaring noemt Johannes het ook: "En Ik zal Mijn twee getuigen macht geven, en zij zullen, in rouwkleding gekleed, twaalfhonderdzestig dagen lang profeteren." (Openbaring 11:3). En in Openbaring 18:7-9: "Daarom zullen op één dag haar plagen komen: dood, rouw en honger, en met vuur zal zij verbrand worden, want sterk is de Heere God, Die haar oordeelt."

Gregorius Nazianzus (335-394 n.Chr.) zag in deze woorden een aansporing voor de priesters in Cappadocië in zijn eigen tijd. Ook die maakten regelmatig hongersnoden mee. Daarom zegt Gregorius: "Joël roept ons klagend bijeen en laat de dienaren van het altaar weklagen onder de omstandigheden van hongersnood. [...] Na het heiligen van een

vasten, het bijeenroepen van een plechtige vergadering en het verzamelen van de oudsten, de kinderen en de kleinen, moeten wijzelf [...] de tempel blijven opzoeken in zak en as, nederig uitgestrekt op de grond, omdat het veld verwoest is en het spijsoffer en het drankoffer zijn afgesneden van het huis van de Heere; we moeten in onze vernedering barmhartigheid afsmeken."⁴² Deze concrete toepassing op kerkleiders in zijn eigen tijd is feitelijk geen exegese van de tekst maar laat wel goed zien hoe hij zijn Bijbel gebruikte. Hij "leefde" als het ware in de tekst. Zijn omgang met de tekst was een vorm van exegese die geen distantie tot de tekst schiep maar die je eerder een "deelnemen" aan de tekst kan noemen.

**Joël 1:14 - Kondig een vastentijd af,
roep een bijzondere samenkomst bijeen,
verzamel de oudsten
en alle inwoners van het land
in het huis van de HEERE, uw God,
en roep tot de HEERE.**

Het Hebreeuws zegt: "Heiligt (Hebr: *qadasj*) een vastentijd." Vasten -een teken van berouw en bekering - was gebruikelijk wanneer het volk door moeilijke tijden ging. Zie onder meer 1 Samuel 7:6; Nehemia 9:1-2; Jeremia 36:9 en Jona 3:5. Er was blijkbaar nog hoop; Gods oordeel was niet onvermijdelijk en herstel was mogelijk. Maar daarvoor moesten de leiders samen met het volk vasten en tot de HEERE roepen in de tempel. Door te spreken over "uw God" benadrukt Joël opnieuw de verbondsrelatie tussen Juda en de HEERE, wat de priesters, de oudsten en het volk zou moeten aansporen om zich actief in te zetten voor het herstel van de verbondsrelatie, om te beginnen door ernstig vasten en bidden. Het gaf bovendien hoop dat de God waarmee ze verbonden waren, uitkomst zou bieden.

⁴² Gregory Nazianzus, *In Defence of His Flight to Pontus*, Oration 2.59.

De "inwoners van het land" worden ook genoemd in Deuteronomium 28:30. In Handelingen 13:27 verwijst Paulus naar die inwoners in zijn eigen tijd: "Want de inwoners van Jeruzalem en hun leiders, die [Christus] niet kenden, hebben door Hem te veroordelen de uitspraken van de profeten vervuld, die iedere sabbat voorgelezen worden."

Het Nieuwe Testament kent de noodzaak van vasten. Zie Markus 2:20 en diverse andere teksten in de Evangelieën. In 1 Korinthe 7:5 schrijft Paulus over vasten op een manier waaruit blijkt dat zijn uitgangspunt was dat Christenen af en toe vasten.

Hieronymus van Stridon (347-420 n.Chr.) verwijst naar dit vers van Joël in zijn oproep tot vasten voor de Christenen in zijn eigen tijd: "Als God geen vasten verlangt, hoe kan het dan dat Hij in Leviticus het hele volk opdraagt om in de zevende maand, op de tiende dag van de maand, te vasten tot de avond, en dreigt dat wie zijn ziel niet kastijdt, zal sterven en van zijn volk afgesneden zal worden? [...] Lezen we niet dat het dwaze volk zich volpropte met kwartels totdat de toorn van God over hen kwam? [...] Joël roept ook luid: 'Heilig een vasten, kondig een tijd van genezing af.' Het lijkt er dus op dat een heilig vasten kan bijdragen aan de genezing van de zonde."⁴³ Net zoals we eerder zagen bij Nazianzus' gebruik van Joël 1:13, zien we hier hoe ook Hieronymus als het ware "leefde" in dit soort teksten. Het Oude Testament was net als het Nieuwe Testament het praktische handboek voor leer en leven van de Kerk.

In de *Orthodox Study Bible* lezen we als commentaar bij Joël 1:14: "Dit is een reden te meer voor vasten in het leven van de kerk: om berouw te tonen over de zonde van de gemeenschap. De leiders en oudsten van het land worden opgeroepen om weelde te verruilen voor rouwkleding en om onophoudelijk en vurig tot God te roepen."⁴⁴

⁴³ St Jerome, *Against Jovinianus* 2.17.

⁴⁴ *Orthodox Study Bible*, bij Joël 1:14.

Joël 1:15 - Ach, die dag!

**Ja, de dag van de HEERE is nabij,
en hij zal komen als een verwoesting van de Almachtige.**

Het is taalkundig mogelijk om "Ach die dag! Ja, de dag van de HEERE is nabij" te laten duiden op de sprinkhanenplaag. Hadjiev argumenteert hiervoor, maar hij citeert ook theologen die van mening zijn dat de dag van de HEERE waarvan hier sprake is, niet hetzelfde is als die sprinkhanenplaag.⁴⁵ Ik neig naar die laatste manier om dit vers te begrijpen: Joël ziet de sprinkhanenplaag als een straf van God, maar hij geeft aan dat het nog veel erger zal worden.

Misschien verwacht Joël dat de priesters en het volk *niet* tot God zullen terugkeren in vasten en gebed. Het lijkt erop dat hij de onvermijdelijkheid van de verwoestende dag van de HEERE erkent. Hij spreekt tweemaal over deze dag. Deze "dag van de HEERE" staat in contrast met "uw dagen en de dagen van uw vaders." (Joël 1:2) Juda heeft zijn tijd gehad, en nu neemt de HEERE het heft in handen, op *Zijn* dag. Joël 1:15 dient voorlopig als *cliffhanger*: de profeet vertelt nog niet wat er te wachten staat, maar gaat in Joël 1:16 verder met het thema van de sprinkhanenplaag.

In het boekje Joël heeft het begrip "dag van de HEERE" een ruim betekenisveld. Voor Gods volk is het altijd geassocieerd met Gods intense aanwezigheid, (Joël 2:27) wat kan samenhangen met zegen (Joël 3:18) en met redding. (Joël 2:31-32) Het kan duiden op de uiteindelijke rechtvaardiging van Gods volk, (Joël 3:18-21) maar het kan ook gaan over een dag van verwoesting en bedreiging voor Israël (Joël 2:1,11) of voor de naties. (Joël 3:14) We hoeven er niet van uit te gaan dat, elke keer als Joël spreekt over de "dag van de HEERE," hij dit steeds betreft op dezelfde dag of periode. Het woord "dag" komt trouwens negen keer voor in Deuteronomium 28.

⁴⁵ Hadjiev, *Joel and Amos*, pp. 26-27.

De Hebreeuwse woorden "verwoesting van de Almachtige" allitereren. In Hebreeuws is het "*sjod sjaddai*." Dit onderstreept dat de verwoesting van God Zelf komt. De betekenis van de Godsnaam *Sjaddai* is betwist. Omdat de LXX het als *pantokrator* vertaalt, lijkt de keus van de HSV voor "Almachtige" me goed te verdedigen. Het komt in het Nieuwe Testament alleen voor in het boek Openbaring en bij Paulus in 2 Korinthe 6:18, waar hij zegt: "Ik zal u tot een Vader zijn, en u zult Mij tot zonen en dochters zijn, zegt de Heere, de Almachtige." Paulus citeert hier niet letterlijk maar hij combineert een aantal gedachten uit het Oude Testament. Zie 2 Samuel 7:14; Jesaja 52:11; Jeremia 31:9 en Hosea 1:10.

Johannes gebruikt de term *pantokrator* vaak: Zie Openbaring 1:8; 4:8; 11:17; 15:3; 16:7,14; 19:6,15 en 21:22. In Openbaring 1:8 wordt Jezus de *pantokrator* genoemd. In 4:8; 15:3; 16:7,14; 19:6,15 en 21:22 is duidelijk dat het over de Heere God gaat, de Vader van Jezus Christus. In 11:17 lijken de identiteiten van God en Jezus Christus te versmelten.

Jesaja 13:6 bevat bijna dezelfde woorden als Joël 1:15, maar die zijn daar gericht tegen Babylon. In Ezechiël 30:2-3 zijn ongeveer dezelfde woorden tegen Egypte gericht. Zoals God Babylon en Egypte strafte wegens hun gedrag jegens Israël, straft God Israël voor zijn ongehoorzaamheid aan de verbondsafspraken. De straf op wetteloosheid is gelijk voor Jood en heiden, wat Paulus in Romeinen 2 argumenteert.

Jezus spreekt over de "verwoesting" door God wanneer Hij voorspelt dat Jeruzalem zal worden verwoest: "Wanneer u zult zien dat Jeruzalem door legers omringd wordt, weet dan dat zijn verwoesting nabij is." (Lukas 21:20; Mattheüs 24:15; Markus 13:14) Deze woorden van Jezus moeten worden begrepen in samenhang met wat Hij zei in Mattheüs 23:37-39, waar Hij tegen Jeruzalem profeteerde met de woorden: "Uw huis wordt als een woestenij voor u achtergelaten."

Cyrellus meende dat de "dag van de HEERE" die wordt aangekondigd, het moment was waarop "de gevolgen van Zijn toorn werden uitgestort: de sprinkhanen werden op hen losgelaten en verslonden wat er op de velden stond, waardoor de verschrikkingen van hongersnood werden

ontketend en de ware angst werd ervaren. Of het was de tijd waarin de Babyloniërs alles verwoestten en neerdaalden op steden en dorpen."⁴⁶

1.4 Joël 1:16-20 Geen eten meer voor mens en dier

*Er is geen eten of drinken meer; de vreugde is verdwenen uit de tempel.
Op een nieuwe oogst kan niet worden gerekend. Mens en dier kwijnen weg
en schreeuwen tot God vanwege de droogte.*

**Joël 1:16 - Is niet voor onze ogen
het voedsel weggenomen,
uit het huis van onze God
blijdschap en vreugde?**

Een eerste teken van Gods oordeel door de sprinkhanen is dat de tempeldienst moet worden gestaakt bij gebrek aan de benodigde offers. Hierdoor zijn blijdschap en vreugde verdwenen, zowel uit het huis van God als uit het hele land. Het "voor onze ogen" benadrukt dat Joël over de sprinkhanenplaag sprak tijdens of kort na de plaag, toen honger het land teisterde.

Het voedsel is "voor onze ogen" weggenomen; de woorden doen denken aan Deuteronomium 28:31. De woorden "blijdschap" en "vreugde" komen we ook tegen in Deuteronomium 28:47. Omdat het volk God niet met blijdschap en vreugde diende, worden die blijdschap en vreugde nu geheel weggenomen, zowel uit het huis van God als uit het land. Voor "blijdschap en vreugde," zie ook mijn commentaar bij Joël 2:21,23.

Cyrellus ziet ook een geestelijke vervulling van dit vers in het lot van het Jodendom dat Christus verwierp. "Wij zullen zien dat degenen die zich in hun razernij tegen Christus keerden, ook dit soort ervaringen ondergingen. Voor hun ogen zagen ze het brood des levens, dat uit de hemel neerdaalde en leven gaf aan de wereld, de graankorrel die in de

⁴⁶ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 275.

aarde viel en een veelvoudige oogst voortbracht, de geestelijke wijn die het vermogen heeft het menselijke hart te verblijden. Maar omdat zij niet ophielden zich te verharderen in hun ongeloof, verdween het geestelijke voedsel als het ware uit hun zicht. Vreugde, geluk en elke vorm van voorspoed werden uit hun huis weggenomen. Ze zijn in feite overgeleverd aan verlatenheid, en de rechtvaardigen brengen hun dagen door zonder enige leider, zonder offers, zonder altaar, zonder priesterschap en zonder tekenen."⁴⁷ Hij doelde hier uiteraard op de verwoesting van Jeruzalem en de tempel waardoor joden geen eredienst meer konden vieren zoals was voorgeschreven in hun wetten.

**Joël 1:17 - De zaadkorrels zijn verschrompeld
onder hun aardkluiten,
de voorraadschuren verwoest,
de graanschuren afgebroken,
want het koren is verdord.**

"Zaadkorrels," "verschrompeld" en "aardkluiten" zijn woorden die alleen hier in de Masoretische tekst van de Hebreeuwse Bijbel voorkomen, dus de betekenis is onzeker. De Griekse LXX vertaalt het Hebreeuws als: "De vaarzen zijn begonnen bij hun voederbakken, de schatten zijn afgeschaft, de wijnpersen zijn neergehaald; want het koren is verdord." Dit geeft aan hoe onzeker de betekenis van het Hebreeuws van dit vers is; de LXX kwam er niet goed uit. Het kan natuurlijk zijn dat de LXX een andere Hebreeuwse versie van Joëls tekst als uitgangspunt gebruikte.⁴⁸

Als we inderdaad moeten begrijpen dat de zaadkorrels in de grond verschrompeld zijn, betekent dit dat de sprinkhanen het land zodanig hebben kaalgevreten en dat er sprake is van zo'n droogte dat zelfs geen nieuwe oogst mogelijk is. Dat de voorraadschuren verwoest zijn, hoeft niet letterlijk te worden genomen; het kan ook hun nutteloosheid

⁴⁷ Ibid., p. 276.

⁴⁸ Voor de vertaling, zie Hubbard, *Joel and Amos*, p. 51.

symboliseren nu er geen graan meer is. Het kan echter ook wijzen op verwoesting door vuur, zoals genoemd in Joël 1:19. Het is niet eenvoudig te bedenken hoe alle, of in elk geval de meeste, voorraadschuren tegelijk door branden kunnen zijn verwoest.

"Het koren is verdord" is parallel aan "de zaadkorrels zijn verschrompeld." Dit "verdord" is hetzelfde woord dat in Joël 1:10-12 vijf keer wordt gebruikt en dat in Joël 1:20 een zevende keer voorkomt, waarmee de ernst van de situatie wordt benadrukt.

In Deuteronomium 28:12 zegt de HEERE dat Hij Zijn hemelse voorraadschuren zal openen om regen te geven als Israël Hem gehoorzaamt. Omdat Israël dit niet heeft gedaan, zijn Israëls eigen voorraadschuren nu verwoest, aldus Joël. Het koren wordt ook genoemd in Deuteronomium 28:51 als een van de zegeningen, die Israël nu verloor door ongehoorzaamheid.

Onze Heere Jezus Christus gebruikte soortgelijke beeldspraak toen Hij de verwoesting van Jeruzalem voorspelde, waarbij ook een tekort aan koren en hongersnood werd genoemd: "Want het ene volk zal tegen het andere volk opstaan, en het ene koninkrijk tegen het andere koninkrijk; en er zullen hongersnoden zijn en besmettelijke ziekten en aardbevingen in verscheidene plaatsen." (Mattheüs 24:7; Markus 13:8; Lukas 21:11) Johannes gebruikte dergelijke profetische taal in het boek Openbaring. Zie bijvoorbeeld Openbaring 6:8 en 18:8.

Joël 1:18 - Hoe kreunt het vee!

**De kudden rundvee zijn in verwarring,
want ze hebben geen weide.
Zelfs kudden kleinvee moeten boeten.**

De dieren lijden onder Gods oordeel. Het vee heeft geen eten, en zelfs de geiten en schapen vinden geen gras. Rundvee heeft mals gras nodig, maar zelfs het kleinvee dat normaal gesproken de stoppels van het veld kan eten, kan nu niets vinden. Ook de dieren boeten dus voor de zonden van de

mensen die hun God hebben verlaten. Rundvee en kleinvee worden ook genoemd in Deuteronomium 28:4,11,18,26,51. Zie verder ook Jeremia 12:4 en Hosea 4:3.

De natuur is slachtoffer van de keuzes die mensen maken. Paulus beschrijft in Romeinen 8:22 hoe de hele schepping "zucht en gezamenlijk in barensood verkeert" door de zonden van de mensheid. In onze tijd met veel aandacht voor de menselijke invloed op de staat van de natuur, geeft Joël mooie handvatten voor de prediking.

**Joël 1:19 - Tot U, HEERE, roep ik,
want een vuur heeft de weiden van de woestijn verteerd,
en een vlam heeft alle bomen van het veld verzengd.**

Is dit de wanhoopskreet van Joël tot God? Of is dit wat het volk tot God zou moeten roepen? In ieder geval is het een gebed in de klassieke taal van de Hebreeuwse gebeden. Zie bijvoorbeeld Psalm 28:1; 30:8; 86:3. Gebed tot de God die redden kan is de natuurlijke reactie van wie de HEERE kent.

Het vuur heeft de weiden verteerd en alles verslonden, waardoor mensen en dieren zonder voedsel zitten. We horen bij Joël opnieuw echo's van Deuteronomium 28. Zie Deuteronomium 28:31,33,39,51,53,55,57. De "weiden van de woestijn" is de woestijngrond waar, na wat regen, een beetje gras groeit. Hoewel dit meestal te weinig is voor rundvee, kunnen schapen en geiten er nog iets van eten. Maar nu is ook dat verdroogd.

Het land is dor en droog, waardoor makkelijk natuurbranden ontstaan. Niet alleen hebben de sprinkhanen alles kaalgevreten, maar nu verwoest het vuur ook nog de stoppels die over zijn. Mogelijk gebruikt Joël hier overdrachtelijke taal en verwijst hij naar de brandende zon die met haar hitte het land heeft doen verdorren.⁴⁹ Overigens kan het vuur ook refereren aan wat de sprinkhanen deden. Het geluid van een zwerm sprinkhanen die het land kaalvreten, kan klinken als een natuurbrand. In het

⁴⁹ Hubbard kiest voor deze laatste optie, in Hubbard, *Joel and Amos*, p. 52.

volgende vers, Joël 1:20, gaat hij hier verder op in. Vuur wordt vaak geassocieerd met Gods oordeel, zoals in Deuteronomium 32:22.

Het Nieuwe Testament staat vol met verwijzingen naar vuur als Gods oordeel. Zie bijvoorbeeld Jezus' woorden in Mattheüs 3:10; 5:22; 7:19; 13:40; 25:41. Ook het boek Openbaring spreekt veel over Gods oordelen door vuur. Zie Openbaring 8:5,7; 9:17-18; 16:8 en 18:8.

**Joël 1:20 - Zelfs de dieren van het veld
schreeuwen naar U,
want de waterstromen
zijn uitgedroogd.
Een vuur heeft
de weiden van de woestijn verteerd.**

Ook de dieren weeklagen, net als het land en de gewassen. (Joël 1:10)
Deze dieren geven een voorbeeld aan de mensen die eigenlijk tot God zouden moeten roepen maar dat klaarblijkelijk niet doen. (Joël 1:14-15)

Voor het eerst noemt Joël nu expliciet dat de waterstromen zijn opgedroogd, waardoor de "dieren van het veld schreeuwen naar [God]." Dit "schreeuwen" (Hebr: *taärog*) is hetzelfde woord dat in Psalm 42:2 gebruikt wordt, waar de hinde schreeuwt om de waterstromen. De psalmist schreeuwt op dezelfde manier tot God – iets wat degenen tot wie Joël profeteert niet doen, ondanks zijn oproep daartoe in Joël 1:14.⁵⁰ Blijkbaar staan de dieren dichterbij God dan het volk van Juda en Jeruzalem.

⁵⁰ Dit woord *taärog* komt alleen in Joël 1:20 en Psalm 42:2 voor, en in beide verzen is sprake van waterstromen.

2. VERWOESTEND VOLK: ALS SPRINKHANEN (JOËL 2:1-17)

2.1 Joël 2:1-11 Verwoestende aanval van vijandelijk leger

De priesters in de tempel moeten alarm slaan want de dag van HEERE breekt nu bijna aan. De beschrijving lijkt op die van de sprinkhanenplaag die Israël al had getroffen, maar het gaat nu om de aanval door vijandige legers. Die zullen Juda en Jeruzalem binnenstromen, innemen en verwoesten. Het land dat ooit zo vruchtbaar was, wordt verwoest. Joël ziet dit als het werk van God.

**Joël 2:1 - Blaas de bazuin in Sion,
sla alarm op Mijn heilige berg,
laat alle inwoners van het land sidderen,
want de dag van de HEERE komt, ja, is nabij!**

In Joël 1:15 noemde Joël, temidden van de sprinkhanenplaag waaronder het land gebukt ging, dat de dag van de HEERE zou gaan komen. Blijkbaar was de sprinkhanenplaag nog niet het dieptepunt.

In Joël 2:1 wordt de dag van de HEERE opnieuw genoemd, nu als "nabij." Ik ga ervan uit dat we in dit tweede hoofdstuk van Joël over die dag gaan horen. Gaat de "dag van de HEERE" nog zwaarder worden dan de sprinkhanenplaag die Joël heeft beschreven? Nog steeds wordt gesproken over een sprinkhanenplaag, maar ik denk dat dit nu een metafoor is voor buurlanden die Juda en Jeruzalem gaan aanvallen, een nog groter kwaad dat Juda te wachten staat. In de Hebreeuwse Bijbel worden volken wel vaker als sprinkhanen aangeduid. Zie bijvoorbeeld Richteren 6:5, 7:12; Jesaja 33:4; Jeremia 46:23 en 51:14,27.⁵¹

⁵¹ Hubbard meint dat het tweede hoofdstuk ook nog steeds alleen over een sprinkhanenplaag gaat. Hubbard, *Joel and Amos*, p. 53, voetnoot 1.

Dat de aandacht wordt verlegd naar de buurvölker betekent niet dat de sprinkhanenplaag niet ook nog steeds aan de orde is in Joël 2. Bij de profeten lopen beelden vaak nogal door elkaar.

De bazuin die hier genoemd wordt, is de ramshoorn. (Hebr: *sjofar*) Het blazen op de ramshoorn was een alarmsignaal voor Jeruzalem en de mensen die buiten de stadsmuren woonden. Het gaf aan dat een vijandelijk leger naderde. De bewoners van het platteland moesten bescherming zoeken binnen de stadsmuren en zich samen met de stedelingen voorbereiden om de muren te verdedigen. Het was de taak van de priesters die in de tempel op de berg Sion dienden om in tijden van gevaar alarm te slaan. (Numeri 10:5vv.) Elders in de Hebreeuwse Bijbel wordt de ramshoorn ook genoemd, zoals in Jeremia 4:5-6, 6:11; Ezechiël 33:2-6; Amos 3:6; 1 Samuel 13:3; Hosea 5:8 en 8:1.

Zelfs op de dag van oordeel over Jeruzalem en de tempel spreekt God nog steeds over dit gebied als "Mijn heilige berg." Juist omdat het *Zijn* heilige berg was, had Hij het recht van de bewoners te eisen dat ze volgens Zijn richtlijnen zouden leven in dat land.

De ramshoorn komt ook in het Nieuwe Testament vaak voor. De LXX, de Griekse vertaling van het Oude Testament die in de dagen van Jezus gangbaar was, gebruikte als vertaling voor het Hebreeuwse *sjofar* het Griekse *salpingx*. Dat woord wordt in het Griekse Nieuwe Testament gebruikt en daar als "bazuin" vertaald.

In Mattheüs 24:31 zegt Jezus: "En Hij zal Zijn engelen uitzenden onder luid bazuingeschal, en zij zullen Zijn uitverkorenen bijeenbrengen uit de vier windstreken, van het ene uiterste van de hemelen tot het andere uiterste ervan." Paulus spreekt over "de laatste bazuin: immers, de bazuin zal klinken en de doden zullen als onvergankelijke mensen opgewekt worden, en ook wij zullen veranderd worden." (1 Korinthe 15:52) En verder: "Want de Heere Zelf zal met een geroep, met de stem van een aartsengel en met een bazuin van God neerdalen uit de hemel. En de doden die in Christus zijn, zullen opstaan." (1 Thessalonicenzen 4:16) Al deze teksten hebben betrekking op Gods komst en oordeel. Ook Johannes

noemt de bazuin herhaaldelijk in het boek Openbaring: "Ik was in de geest op de dag van de Heere en ik hoorde achter mij een luide stem, als van een bazuin." (Openbaring 1:10) In Openbaring wordt het blazen van de bazuinen verbonden met Gods oordelende ingrijpen, zoals in Openbaring 8:2-13; 9:1,13-14; 10:7 en 11:15.

In het Nieuwe Testament wordt ook vaak gesproken over Sion (Mattheüs 21:5; Johannes 12:15; Romeinen 9:33; 11:26; Hebreeën 12:22; 1 Petrus 2:6; Openbaring 14:1) en over de heilige berg (2 Petrus 1:18; Johannes 4:20; Hebreeën 2:22; Openbaring 14:1; Openbaring 21:10). De volgelingen van Jezus worden opgeroepen om te vluchten uit Jeruzalem (Markus 13:14; Lukas 21:21, 36), want de dag van de HEERE is nabij. (1 Petrus 4:7; Openbaring 1:3, 22:10) Jezus en de apostelen maken dus veelvuldig gebruik van het profetische repertoire van Joël en andere profeten van het Oude Testament.

"Opnieuw krijgen we een goede beschrijving van oorlog," aldus Cyrillus over Joël 2:1. Wat hem betreft kan dit gaan over een sprinkhanenplaag of over de aanval van de Babyloniërs. Cyrillus dacht aan de verovering en verwoesting van Jeruzalem onder Nebukadnessar. "De oorlog was in feite al tot aan de deur gekomen en had zich over heel Sion of geheel Judea verspreid, waardoor alles vervuld was van paniek en ontzetting. De dag van de HEERE was aangebroken. Let op: het was niet langer slechts een waarschuwing; ze zagen het lijden nu met hun eigen ogen⁸ en ze ondergingen daadwerkelijk wat al lang voorspeld was. Het zou beter voor hen zijn geweest als ze zich tijdig hadden bekeerd en het lijden hadden afgewend voordat het hen trof."⁵²

Gregorius de Grote ziet in Joël 2:1 een verwijzing naar de wederkomst van Christus. Dit bevestigt opnieuw hoe gebruikelijk het was voor de Vroege Kerk om Christus aan te treffen in de Hebreeuwse Bijbel: "De dag van de HEERE is groot en zeer vreselijk, en wie zal die verdragen? Hoe onbegrijpelijk en onvoorstelbaar is die grootheid waarmee

⁵² Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 280.

Hij zal komen bij Zijn tweede komst!"⁵³ Deze verwijzing naar de wederkomst van Christus maakt Gregorius vanwege de woorden "de dag van de HEERE komt, ja, is nabij!" In Joël wordt die uitdrukking "dag van de HEERE" op verschillende manieren gebruikt. Zie hiervoor mijn commentaar bij Joël 1:15. Wat mij betreft is het idee van Gregorius hier niet geschikt. Joël vervolgt immers onmiddellijk met de beschrijving van die dag van de HEERE die een verwoesting van Juda en Jeruzalem betekent zonder enige hint dat hier sprake zou zijn van het einde van alle dingen.

**Joël 2:2 - Het is een dag van duisternis en donkerheid,
een dag van wolken en donkerheid.**

**Zoals de dageraad zich over de bergen verspreidt,
verspreidt zich een groot en machtig volk,
zoals er niet geweest is van oude tijden af,
en er hierna niet meer zal zijn,
jarenlang, van generatie op generatie.**

Zoals de dageraad normaal gesproken vanuit het oosten licht brengt over het land, zo brengt de morgen nu duisternis en donkerte vanuit het oosten, door toedoen van een groot en machtig volk. Iets dergelijks heeft Israël niet eerder meegemaakt, en zoiets zal ook niet meer voorkomen in toekomstige generaties. We zagen deze terminologie al in Joël 1:2. Merk op dat Joël niet impliceert dat deze ramp een einde zal maken aan het bestaan van het volk.

Het woord "volk" (Hebr: *am*) komt in dit hoofdstuk tien keer voor, namelijk in de verzen 2,5,6,16,17 (tweemaal),18,19,26 en 27. In het eerste hoofdstuk werd dit woord alleen in 1:6 gebruikt. Dat in dit hoofdstuk expliciet tien maal over een volk wordt gesproken dat zich tegen Juda keert, terwijl dat woord slechts eenmaal voorkomt in het eerste hoofdstuk, lijkt te bevestigen dat Joël het nu niet meer over een sprinkhanenplag

⁵³ Gregory the Great, *Morals on the book of Job*, 3.17.54.

heeft, hoewel hij de beeldspraak daarvan gebruikt. In Deuteronomium 28 wordt het woord "volk" ook herhaaldelijk genoemd, namelijk in Deuteronomium 28:9,10,32,33,37 en 64. Dat Joël de volken met *am* en niet met *goj* aanduidt, laat zien hoe deze woorden inwisselbaar zijn in het Oude Testament.

De aanwezigheid van God en de dag van de HEERE worden in de Bijbel vaak in verband gebracht met duisternis en wolken. Zie bijvoorbeeld Exodus 19:6-19; Deuteronomium 4:11 en 5:22-23; Zefanja 1:15b; Ezechiël 30:3,18; 32:7-8; 34:12; Jeremia 13:16 en Amos 5:18-20. De ellende die Juda treft, is als een diepe duisternis die de aandacht van het volk volledig op God zou moeten richten, meent Joël. Deze duisternis wordt in Deuteronomium 28:29 specifiek genoemd als onderdeel van het kwaad dat Israël treffen zal, als oordeel van God.

In het Nieuwe Testament symboliseert duisternis de macht van het kwaad, maar ook de sterke werkzaamheid van God en Diens oordeel. Enkele voorbeelden:

- Mattheüs 27:45: "En vanaf het zesde uur kwam er duisternis over heel de aarde, tot het negende uur toe."
- Lukas 22:53: "Toen Ik dagelijks bij u was in de tempel, hebt u de handen niet naar Mij uitgestoken. Maar dit is uw uur en de macht van de duisternis."
- Handelingen 2:20: "De zon zal veranderd worden in duisternis en de maan in bloed, voordat de grote en ontzagwekkende dag van de Heere komt."
- Hebreëen 12:18: "Want u bent niet tot een tastbare berg genaderd, en tot een brandend vuur, tot donkerte, duisternis en stormwind."
- Handelingen 13:11: "En nu, zie, de hand van de Heere is tegen u en u zult blind zijn en de zon voor een tijd niet zien. En onmiddellijk viel er donkerte en duisternis op hem, en rondlopend zocht hij naar mensen om hem bij de hand te leiden."

In zijn boek Openbaring spreekt Johannes eveneens over legers die zich verzamelen om oorlog te voeren. In Openbaring 19:19 lezen we: "En ik zag het beest en de koningen van de aarde en hun legers bijeen verzameld om oorlog te voeren tegen Hem Die op het paard zat, en tegen Zijn leger." In Openbaring is ook sprake van duisternis in verband met Gods oordelen. Zie onder meer Openbaring 8:12; 9:2 en 16:10.

Cyrrillus wijst erop dat dit vers een feitelijke toepassing heeft. Volgens hem kunnen we denken aan een sprinkhanenplaag maar "ook de Assyriër kan begrepen worden op basis van hun ongekende aantallen."⁵⁴ Dat hij bij het vorige vers Babyloniërs uit het zuiden van Mesopotamië noemde en nu Assyriërs die meer ten noorden van Babylon waren gesitueerd, zou een zorgvuldige keus kunnen zijn. Hij meende immers dat de eerste twee sprinkhanen die in Joël 1:4 worden genoemd een verwijzing zijn naar de Assyrische Salmanassar en de Babylonische Nebukadnessar II. Zie hiervoor mijn commentaar bij Joël 1:4. Ik vermoed echter dat het noemen van de twee koninkrijken eerder voortkomt uit het feit dat hij zich niet teveel bekommerde om een nauwkeurige historische beschrijving. Hij gaf aan dat Joël niet slechts op een sprinkhanenplaag doelde maar ook op een ernstige aanval op Juda en Jeruzalem door een grootmacht uit Mesopotamië.

**Joël 2:3 - Eervóór verteert een vuur,
en erachter verzengt een vlam;
eervóór is het land als de hof van Eden,
en erachter is het een woeste wildernis.
Ook is er geen ontkomen aan.**

De rampen van sprinkhanen (Joël 1:1-14) en verwoestende branden (Joël 1:15-20) lijken in deze tekst te worden samengevoegd. De staccato-stijl van Joël 2:3-11 past goed bij een beschrijving van een verwoestende oorlog. Het land (Hebr: *erets*) wordt bedreigd door een allesverzendend

⁵⁴ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 281.

vuur van vernietiging. In Deuteronomium 28 komt dit woord "land" veertien keer voor. Het idee dat vuur, plagen of andere rampen vooraf gaan aan en volgen op de komst van vijandelijke legers is een motief in de mythologieën van het oude Nabije Oosten.⁵⁵

Dit land, ooit vruchtbaar als de Hof van Eden, dreigt een woestenij te worden. De ramp lijkt onvermijdelijk. In Israël werd de tempel vaak beschouwd als een symbool van de Hof van Eden. In Ezechiël 28:13-14 wordt de Hof van Eden Gods heilige berg genoemd. In Openbaring 20-22 wordt ook gesproken over de toekomst als een Hof van Eden waar rivier de wereld vruchtbaar maken en waar de hele schepping een tempel van God wordt. Dat wordt in Openbaring voorafgegaan door het oordeel van de verwoesting van de tempel en de vijanden van God.

Joël zou hier kunnen verwijzen naar de vernietiging van de tempel. Jezus gebruikt vergelijkbare taal wanneer Hij spreekt over legers die zich verzamelen rond Jeruzalem om de tempel te verwoesten. In Mattheüs 23:38 zegt Hij: "Zie, uw huis wordt als een woestenij voor u achtergelaten." Over de rol van vuur gerelateerd aan het oordeel in het Nieuwe Testament, zie mijn commentaar bij Joël 1:19.

Malaty geeft een morele toepassing: "Hoewel deze vurige kastijding ten diepste van de Heere komt, is het tegelijk ook de natuurlijke vrucht van het werk van de zonde, dat dodelijke vuur. Wie de zonde praktiseert, omhelst een vuur dat hem zal branden. Niets kan dat vuur verslaan behalve het vuur van de Heilige Geest die de desolate wildernis in een vreugdevol paradijs verandert."⁵⁶

Gregorius Nazianzus heeft empathische woorden voor de Judeeërs die de vervulling van de profetie beleefden, wellicht omdat hij zelf hongersnoden meemaakte: "Verschrikkelijk is een onvruchtbaar seizoen en het verlies van de oogst. Het kan niet anders zijn, wanneer mensen zich al verheugen in hun verwachtingen en rekenen op hun bijna binnengehaalde

⁵⁵ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 162.

⁵⁶ Malaty, *Joel*, p. 33.

voorraden. [...] Waarlijk treurig is het zien van het land, verwoest, kaal en ontdaan van zijn sieraden, waarover de gezegende Joël klaagt in zijn meest tragische schildering van de verwoesting van het land en de gesel van de hongersnood. Hij weent terwijl hij de vroegere schoonheid van het land contrasteert met zijn uiteindelijke chaos en zo spreekt over de toorn van de Heere wanneer Hij het land treft: vóór Hem ligt de Hof van Eden, achter Hem een desolate wildernis."⁵⁷ Blijkbaar beleeft Gregorius de woorden van Joël op een intense manier als iets wat ook een heel letterlijke toepassing in zijn eigen tijd had.

**Joël 2:4-5 - Als het uiterlijk van paarden is zijn uiterlijk,
en als renpaarden, zo rennen zij voort.**

**Als het geluid van wagens
springen zij over de toppen van de bergen,
als het geluid van een vuurvlam
die stoppels verteert,
als een machtig volk
opgesteld voor de strijd.**

De sprinkhanen die het land kaalvreten lijken op renpaarden, zo snel doen ze hun vraatzuchtige werk en zo snel verplaatsen de zwermen zich. Johannes gebruikt Joëls beschrijving van de sprinkhanen als paarden bij zijn beschrijving van rampen in Openbaring 9:7-9 en 9:17.

Een sprinkhanenplaag gaat soms gepaard met een geluid van karren op kasseien, of als het knetteren van vuur. Dat is gevolg van het geknaag van miljoenen beestjes tegelijk. Dit bevestigt dat toen Joël eerder sprak over branden, dit wellicht niet letterlijk moet worden genomen, maar als referentie aan de sprinkhanenplaag. Sprinkhanen worden hier beschreven als een machtig, strijdbaar volk. Dit werd al eerder gezegd in Joël 2:2. Ook Johannes gebruikt beelden van wagens en strijd in zijn beschrijving van een aanval door sprinkhanen in Openbaring 9:9.

⁵⁷ Gregorius Nazianzus, *On His Father's Silence*, *Oration* 16.6.

Het vuur, dat zijn misschien die sprinkhanen, "verteert" of "eet" de stoppels. In Deuteronomium wordt dit woord voor "eten" gebruikt, in Deuteronomium 28:31,33,39,51,53,55 en 57. Daar heeft Israël als straf niets te eten, en van de honger eten ze hun eigen kinderen.

Volgens Cyrillus lijkt de tekst te verwijzen naar de aanval door de Assyriërs. Hij doelt waarschijnlijk op de aanval door Babylon die tot de wegvoering van Juda en Jeruzalem leidde. "Anderzijds zou je hierin ook een verwijzing kunnen zien naar het Romeinse leger, dat, net als sprinkhanen, Israël verwoestte vanwege zijn goddeloze misdaden tegen onze Heere Jezus Christus," aldus Cyrillus.⁵⁸ Dat Cyrillus de verwoesting van Jeruzalem door de Romeinse legers als de ultieme vervulling van de profetie ziet, is duidelijk uit het feit dat hij de vier rijken die door de vier sprinkhanen worden verbeeld, liet uitlopen op het Romeinse Rijk.

Joël 2:6 - Bij die aanblik krimpen de volken ineen, alle gezichten verschieten van kleur.

Bij de volken die hier worden genoemd, moeten we denken aan Ammon, Moab, Edom, Filistea, Tyrus en Sidon, die in Joël 3 aan bod gaan komen. Daar zullen we het over hun betekenis hebben.

Dat de volken van kleur verschieten lijkt te wijzen op de schrik die ze voelen bij de schaal van de verwoesting in Juda en Jeruzalem. Het zou vreemd zijn als het hier enkel over een sprinkhanenplaag gaat. Een sprinkhanenplaag houdt nu eenmaal niet op bij de landsgrenzen, dus waarom zouden de buurvölker specifiek schrikken van wat Juda overkomt als ze zelf evengoed slachtoffer van dezelfde plaag zouden zijn? Dit lijkt erop te wijzen dat Joël de gedachten van zijn toehoorders en lezers niet langer richt op een sprinkhanenplaag maar op een aanval van vijandelijke legers op Juda en Jeruzalem.

Johannes beschrijft in Openbaring de vrees die mensen bevangt bij het zien van Gods oordelen. Openbaring 11:13 zegt: "En op datzelfde uur

⁵⁸ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 282.

vond er een grote aardbeving plaats, en het tiende deel van de stad stortte in. Bij die aardbeving werden zeventuizend mensen gedood. De overigen werden zeer bevreesd en gaven eer aan de God van de hemel." En Openbaring 18:10,15: "Zij blijven van verre staan, uit vrees voor haar pijniging, en zeggen: Wee, wee, de grote stad Babylon, de sterke stad, want in één uur is uw oordeel gekomen. [...] De kooplieden van deze waren, die door haar rijk zijn geworden, zullen huilend en treurend op grote afstand blijven staan uit vrees voor haar pijniging."

**Joël 2:7-8 - Als helden rennen zij,
als strijdbare mannen
klimmen zij tegen de muren op;
ieder gaat op zijn eigen weg
en zij wijken niet van hun paden af.
Zij verdringen elkaar niet,
ieder gaat zijn eigen weg.
Al stuiten zij op weerstand,
zij zijn niet tegen te houden.**

De muren van het machtige Jeruzalem zijn niet tegen deze vijanden bestand. Het klimmen, de muren en het volgen van hun eigen weg komen ook voor bij de oordelen over Israël in Deuteronomium 28:14,25,36,41,43 en 52. De vijandelijke legers stromen Jeruzalem binnen, even onstuitbaar als sprinkhanen. De discipline en organisatie van het aanstormende leger is groot, vergelijkbaar met hoe sprinkhanen overal binnendringen. Sommigen vertalen de laatste twee zinnen als: "Ze springen door de buitenmuren, ze raken niet gewond."

**Joël 2:9 - Zij stormen op de stad af,
zij rennen op de muren,
zij klimmen tegen de huizen op.
Als een dief komen zij
door de vensters binnen.**

Sprinkhanen kunnen niet buiten de huizen worden gehouden, ze dringen overal binnen. Het gaat om vijandelijke legers maar Joël blijft de metafoor van sprinkhanen gebruiken. Dit is een omkering van Gods oordelen over Egypte toen Hij Israël bevrijdde. (Exodus 10:6) Nu straft Hij Israël op dezelfde manier. Voor de inwoners van Jeruzalem en Juda is deze omkering pijnlijk; zij worden nu behandeld alsof ze Egypte zijn. In Openbaring 11:8 komt deze gedachtengang terug als van Jeruzalem wordt gezegd dat het "in geestelijke zin genoemd wordt Sodom en Egypte." Jezus noemt een soortgelijke omkering in Mattheüs 11:20-24, waar Hij de Joodse steden Chorazin, Bethsaida en Kapernaüm veroordeelt om hun ongeloof, ondanks de wonderen die Hij daar heeft verricht. Hij zegt dat het voor Tyrus en Sidon, steden die bekend staan om hun zonden en die in Joël 3:4-5 worden veroordeeld, makkelijker in het oordeel zal zijn dan voor deze steden.

"De stad" duidt, in de verbondsmatige context van Joël, uiteraard op Jeruzalem en geen andere stad. Daar was de tempel, dat was "de stad" bij uitstek. Theodorus van Mopsuestia, die vooral aandacht heeft voor de historische betekenis van Joël, zegt: "Hier verwijst hij duidelijk naar de rampspoed die hen te wachten staat door toedoen van de Babyloniërs, aangezien de eredienst in Gods tempel destijds tot een einde kwam."⁵⁹

Ook Deuteronomium 28:3,16 noemt "de stad," eerst als die gezegend wordt: "Gezegend zult u zijn in de stad, en gezegend zult u zijn op het veld," en vervolgens als die vervloekt zal zijn: "Vervloekt zult u zijn in de stad en vervloekt zult u zijn op het veld." Hierbij gaat het in de eerste plaats om aan het geven dat het hele land, zowel de steden als de landelijke dorpjes veroordeeld worden, maar in de verbondstaal van Deuteronomium en voor de hoorders van deze woorden zullen de gedachten toch naar "de stad" Jeruzalem zijn uitgegaan.

⁵⁹ Theodore of Mopsuestia, *Commentary on the Prophet Joel*, in *Commentary on the Twelve Prophets* trans. Robert C. Hill in de serie *Fathers of the Church* (Catholic University of America Press, 2004), bij Joël 2:9.

Voorzag Joël hier de inname en verwoesting van Jeruzalem zoals dat uiteindelijk gebeurde door de Babylonische en ten slotte door de Romeinse legers? Het lijkt erop dat hij, op basis van de sprinkhanenplaag die hij meemaakte, concludeerde dat als God een sprinkhanenplaag had voorzegd als verbondsstraf, de andere verbondsstraffen ook zouden volgen. Deuteronomium 28:32-41 en 28:63-68 beschrijven uitgebreid hoe het volk in ballingschap zou gaan als het God niet gehoorzaamde. Joël vreesde dat dit zou gaan gebeuren en waarschuwde Juda en Jeruzalem hiervoor.

Ook Jezus waarschuwde zijn toehoorders in Lukas 21:20 voor de val van Jeruzalem: "Wanneer u zult zien dat Jeruzalem door legers omringd wordt, weet dan dat zijn verwoesting nabij is." Johannes spreekt in Openbaring ook over "de stad" en de verwoesting ervan, en dan gaat het over Jeruzalem. Zie Openbaring 11:8; 11:13; 16:19; 18:10,18,24.

**Joël 2:10 - Bij die aanblik siddert de aarde,
beeft de hemel.**

**Zon en maan worden in het zwart gehuld
en de sterren trekken hun licht in.**

Een zwerm sprinkhanen die symbool staan voor vijandelijke volken is zo schrikwekkend dat aarde en hemel lijken te beven. Dat moet niet letterlijk worden begrepen. Ook het verduisteren van zon en maan moet wellicht niet letterlijk worden begrepen, hoewel een zwerm sprinkhanen het land serieus kan verduisteren, waardoor zon, maan en sterren tijdelijk onzichtbaar worden.

Dit dramatische taalgebruik past bij profetische aankondigingen van de dag van de HEERE. De beeldgebruik behoort tot het apocalyptische repertoire dat specifieke momenten van Gods ingrijpen beschrijft met deze natuurverschijnselen. Zie bijvoorbeeld Jeremia 4:23-26; Ezechiël 32:7-8; Nahum 1:5; Maleachi 3:2; Joël 3:16; Richteren 5:4; Psalm 18:7, 77:18; Zacharia 14:6-7; Amos 8:9 en Jesaja 13:10,13. In

Deuteronomium 28:12, 23-24 wordt verwezen naar de hemelen als bron van Gods zegeningen, maar ook als mogelijke locatie van onheil voor het volk.

Het woord voor "beven" (Hebr. *ra'asj*) wordt door de profeten vaak in verband gebracht met het einde van de tijd, de terugkeer naar de oerchaos, en Gods eindoordeel. Zie Jesaja 13:13, 24:18; Jeremia 4:23-24; Amos 8:8-9; Nahum 1:5 en Haggai 2:6, 21.

Jezus voorzegde in Mattheüs 24:29 dat de voleinding van de wereld gepaard zal gaan met soortgelijke verschijnselen: "En meteen na de verdrukking van die dagen zal de zon verduisterd worden en de maan zal haar schijnsel niet geven, en de sterren zullen uit de hemel vallen en de krachten van de hemelen zullen heftig bewogen worden."

Bij Jezus' sterven vond een zonsverduistering plaats: "En vanaf het zesde uur kwam er duisternis over heel de aarde, tot het negende uur." (Mattheüs 27:45) Even later lezen we: "En zie, het voorhangsel van de tempel scheurde in tweeën, van boven tot beneden; de aarde beefde en de rotsen scheurden." (Mattheüs 27:51) En op de dag van de opstanding: "En zie, er vond een grote aardbeving plaats." (Mattheüs 28:2) Zie ook Handelingen 2:10. Johannes noemt soortgelijke verschijnselen in Openbaring 6:12; 8:12; 9:2; 12:1 en 21:23.

Cyrillus zegt dat "hemel, zon en maan lijken te beven, en zelfs de sterren verliezen hun licht, bij wijze van spreken." Hij heeft het over een "hyperbolische stijl, waarin de ramp voor de inwoners van het land als ondraaglijk en benauwend wordt gepresenteerd."⁶⁰

Ook Theodorus ziet in de beschrijving "een hyperbool omwille van een groter effect op de toehoorders. [...] Het is ook in dit geval duidelijk dat hij niet de elementen beschrijft die verstoord en veranderd worden. In plaats daarvan bedoelt hij dat, net zoals mensen in moeilijkheden vaak hun manier van denken aanpassen aan hun noodsituatie, zij hier met verwarring vervuld zullen worden wanneer [God handelend optreedt]. Het lijkt alsof

⁶⁰ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 283.

zij zodanig lijden door Zijn komst dat de hemel beweegt en de zon, maan en sterren niet langer schijnen, omdat de ernst van de beproevingen de lijdenden het gevoel van licht ontnemt."⁶¹

Malaty komt met een morele toepassing. Hij ziet in de sidderende aarde "het menselijk lichaam dat verzwakt en brozer wordt door de gruweldaden die de mens begaat, ter wille van het genot en het comfort van zijn lichaam. Terwijl hij denkt dat hij het lichaam comfort biedt, jaagt hij het, zonder dat hij dit beseft, angst aan." De hemel gaat over "de ziel, die bedoeld was als het centrum van het Koninkrijk van God en Zijn woonplaats. Door de zonde verliest zij haar zekerheid en vrede en ze begint te beven. De hemelse lichten houden op met schijnen als een teken van het verlies van geestelijk inzicht en [...] een staat van geestelijke verwarring." Volgens Malaty gaat het hierbij om een goddelijke tuchting die aan ons persoonlijk kenbaar maakt, als een waarschuwing, dat wij niet in staat zijn de dag van de HEERE te verdragen.⁶² Malaty's vergelijking van het lichaam met de aarde en de ziel met de hemel was een wijdverspreid motief in de oudheid onder invloed van Plato en een hellenistisch wereldbeeld. Theologen als Philo van Alexandrië, Origenes, Gregorius van Nyssa en Augustinus verwerkten dit thema in hun denken over de mens, God en de kosmos.

Clemens van Alexandrië (125-215 n.Chr.) ziet in de tekst een heel andere les, gericht tegen afgoderij. Hij plaatst de tekenen aan de hemel in het kader van een aanval van Joël op de afgoderij van de heidenen, omdat die God niet als God hebben verheerlijkt, maar het schepsel gingen aanbidden en dienen boven de Schepper. In de naties rond Israël werden zon, maan en sterren als goden vereerd. "Daarom zegt Joël dat de zon en de hemel zullen verduisteren. De Almachtige zal voor eeuwig schijnen, terwijl de krachten van de hemelen zullen wankelen, en de hemelen zullen worden uitgespreid en samengerold als een perkamentrol [...] en de aarde

⁶¹ Theodore of Mopsuestia, *Joel*, bij Joël 2:9.

⁶² Malaty, *Joel*, p. 34.

zal vluchten voor het aangezicht van de Heere."⁶³ Alle volken in het Nabije Midden Oosten zagen in veranderingen aan het hemelgewelf voorboden van heil of kwaad dat de goden teweeg gingen brengen.

**Joël 2:11 En de HEERE laat Zijn stem klinken
voor Zijn leger uit,
want Zijn leger is zeer groot,
ja, machtig is Hij, Die Zijn woord ten uitvoer brengt.
Groot is immers de dag van de HEERE
en zeer ontzagwekkend.
Wie zal hem kunnen verdragen?**

De HEERE wordt hier voorgesteld als de aanvoerder die Zijn leger van sprinkhanen opdrachten geeft. Deze sprinkhanen voeren Zijn woord uit. Joël maakt duidelijk dat de aanval door de naties, voorgesteld als een plaag van sprinkhanen, een straf van God is voor Israël.

Hoewel het woord "leger" niet voorkomt in Deuteronomium 28, wordt er wel nadrukkelijk gesproken over vijanden die het land zullen veroveren en Israël in ballingschap zullen voeren. Zie bijvoorbeeld Deuteronomium 28:25-26,31-33,36,48-52,64-65 en 68. "Machtig is Hij" lijkt te verwijzen naar het leger van sprinkhanen. In dat geval moet 'Hij' met een kleine letter worden geschreven.

Die dag van de HEERE is moeilijk te verdragen. Zie hiervoor ook Maleachi 3:1-3,23; 4:5 en Jeremia 10:10. Die dag zal ontzagwekkend zijn. In Deuteronomium 28:58 wordt gezegd dat de Naam van de HEERE ontzagwekkend is. Wanneer Hij in actie komt, is dat indrukwekkend en beangstigend. Omdat Zijn Naam over Israël is uitgeroepen, zouden Israëls vijanden vrezen. (Deuteronomium 28:10) Hier in Joël 2:11 wordt hetzelfde woord "ontzagwekkend" gebruikt, maar Joël keert het om: Israël zelf ondergaat de angstaanjagende straf van God, uitgevoerd door de omringende volken.

⁶³ Clement of Alexandria, *Exhortation to the Greeks* 9.

Dat de sprinkhanen, oftewel de volken, "Zijn woord ten uitvoer" brengen, is een echo van Deuteronomium 28:1,13-15 en 58. Daar staat dat het volk van God Zijn woord moet gehoorzamen. Omdat het dat niet deed, gebruikte God sprinkhanen en legers van omliggende volken om Zijn straf tegen Israël uit te voeren.

De stem van de HEERE wordt in Deuteronomium 28 en 30 veel genoemd: Zie Deuteronomium 28:1,2,15,45,62 en 30:2,8,10,20. Ook in het Nieuwe Testament komt de stem van de HEERE veelvuldig terug. God spreekt evenzeer in het Nieuwe Testament als in het Oude. In Mattheüs 3:17, bij de doop van Jezus, klinkt een stem uit de hemel: "Dit is Mijn geliefde Zoon, in Wie Ik Mijn welbehagen heb."

Het luisteren naar Gods stem is urgent. Johannes 5:25 zegt: "De tijd komt en is nu dat de doden de stem van de Zoon van God zullen horen, en dat wie hem horen, zullen leven." In Johannes 10:27 zegt Jezus: "Mijn schapen horen Mijn stem, en Ik ken ze, en zij volgen Mij." In Openbaring noemt Johannes vaak de stem van de Heere, te beginnen met Openbaring 1:10-11: "Ik was in de geest op de dag van de Heere en ik hoorde achter mij een luide stem, als van een bazuin, die zei: Ik ben de Alfa en de Omega, de Eerste en de Laatste." Openbaring is vol van de stem van God, Christus en engelen: Openbaring 1:10-12,15; 3:20; 4:1,5; 5:2,12; 6:1,6-7,10; 7:2,10; 8:5,13; 9:13; 10:3-4,7-8; 11:12,15,19; 12:10; 14:7,9,13,15,18; 16:1,17-18; 18:2,4,23; 19:1,5,17 en 21:3.

2.2 Joël 2:12-17 Ernstig gebed en berouw noodzakelijk

God geeft zijn volk nog steeds de kans om zich te bekeren, maar dat moet wel serieus zijn. Het zit in de aard van de HEERE om barmhartig te zijn. Wellicht zal hij weer vrucht op het land geven, zodat de tempeldienst weer kan worden hersteld. Het volk wordt opgeroepen te vasten en in de tempel bijeen te komen om te bidden voor een ommekeer. Het gebed dat het hele volk samen in de tempel moet bidden, is gebaseerd op het verbond en draait om de eer van God onder de volken.

**Joël 2:12-13 - Ook nu echter, spreekt de HEERE,
bekeer u tot Mij met heel uw hart,
namelijk met vasten,
met geweene en met rouwklacht.
En scheur uw hart en niet uw kleren.
Bekeer u tot de HEERE, uw God,
want Hij is genadig en barmhartig,
geduldig en rijk aan goedertierenheid,
en Hij heeft berouw over het kwaad.**

Ondanks de overigens niet gespecificeerde zonden van Juda en Jeruzalem en het dreigende oordeel dat al was begonnen met de sprinkhanenplaag, bood God nog steeds herstel aan, gebaseerd op Zijn barmhartigheid. (Zie Exodus 34:6-7) De uitdrukking "de HEERE, uw God" geeft aan dat Hij verlangt goed te zijn voor Zijn volk. Dit zou een aansporing tot bekering moeten zijn. Die oproep klinkt ook in Deuteronomium 28:31,60,68 (tweemaal) en in 30:10. Dit "bekeert u" wordt in Joël 2:14 gevolgd door "wie weet zal God zich dan ook omkeren."

Dat God "berouw heeft over het kwaad" betekent dat Hij het kwade, dat Hij Israël heeft bedreigd aan te doen, van hen wil afwenden als zij zich met heel hun hart bekeren. Dit moet het volk duidelijk maken door vasten, geweene en rouwklacht.

Joël benadrukt dat het moet gaan om een oprechte bekering, een "scheuren van het hart" en niet slechts om uiterlijke rituelen die God niet mild zullen stemmen. Een werkelijke innerlijke en uiterlijke verandering is noodzakelijk. Ook in Deuteronomium 30:6 is sprake van dit scheuren van het hart: "De HEERE, uw God, zal uw hart en het hart van uw nageslacht besnijden, om de HEERE, uw God, lief te hebben met heel uw hart en met heel uw ziel, zodat u leven zult." Wat in Joël een opdracht is - verander uw hart - is in Deuteronomium een belofte.

Veel theologen zien dit "berouw" van God als een antropomorfisme: een mensvormige manier van spreken over God. Kan de Almachtige en Alwetende van gedachten veranderen? Wanneer we als mensen over God spreken, kunnen we dat uiteraard alleen binnen de kaders van onze eigen taal en begrippen. Het gebruik van mensvormig taalgebruik is onvermijdelijk en God maakte dit mogelijk door Zichzelf in de Bijbel in woorden uit te drukken, en ten diepste, door in Jezus Christus Zelf mens te worden.

Opvallend is dat Joël de zonden van Juda nooit specifiek noemt. Wel is hij uitbundig over de barmhartigheid van God. "In de hitte van de noodsituatie is Gods zorg en niet de diagnose waar Hij zich om bekommert," aldus Hubbard.⁶⁴ God is genadig, barmhartig, geduldig, rijk aan goedertierenheid en Hij heeft berouw over het kwaad. Deze uitspraak klinkt als een liturgisch credo en komt vaak voor in de Bijbel. Zie bijvoorbeeld Exodus 34:6-7; Psalm 86:15; 103:8; 145:8; Nehemia 9:17 en Jona 4:2. "Het kwaad" verwijst naar het lot dat Israël zal treffen als het zich niet bekeert. Ook in Deuteronomium 28:35,59 wordt dit kwaad genoemd.

Joël is een door God geïnspireerde profeet die Gods woorden spreekt. We moeten oppassen dat we niet menen dat we deze woorden op alle omstandigheden wanneer ook maar kunnen toepassen. Dat het een volk, personen of individuen slecht gaat, mag niet tot de conclusie leiden dat er dus wel sprake moet zijn van zonde. Evenmin mag voorspoed worden gezien als Gods stempel van goedkeuring van ons gedrag. Niet voor niets spreekt Psalm 73:3 over het raadsel van de "vrede van de goddelozen." Zie mijn commentaar bij Joël 1:1.

In het Nieuwe Testament zien we dat Jezus Christus, als belichaming van God, vol barmhartigheid is en het welzijn van de mens zoekt. Het Kerstverhaal in Lukas benadrukt bij herhaling deze barmhartigheid van God, die in Jezus verscheen. (Lukas 1:50,54,58,72 en

⁶⁴ Hubbard, *Joel and Amos*, p. 58.

78) Paulus wenst deze barmhartigheid van "God de Vader en de Heere Jezus Christus" toe aan Titus (Titus 1:4) en de combinatie van goedertierenheid en barmhartigheid komt ook voor in Titus 3:4-5: "Maar toen de goedertierenheid van God, onze Zaligmaker, en zijn liefde voor de mensen verschenen is, maakte Hij ons zalig, niet op grond van onze eigen rechtvaardige daden, maar vanwege Zijn barmhartigheid, door het bad van wedergeboorte en vernieuwing door de Heilige Geest."

Rashi geeft een interessant commentaar op Joël 2:13, "scheur uw hart en niet uw kleren." Hij geeft twee mogelijke verklaringen. De eerste is dat God niet hecht aan het scheuren van kledingstukken. De tweede is, dat als mensen hun hart scheuren, het niet nodig zal zijn om vanwege rouw ook de kleren te scheuren. God grijpt dan immers zegenend in.⁶⁵

Bij de exegeten van de Vroege Kerk komen we nogal wat commentaren tegen op deze oproep van Joël tot ernstige bekering. De Kerkvaders konden deze woorden immers naadloos gebruiken in het preken voor hun eigen gemeentes. Ik geef vier vrij lange voorbeelden, die laten zien hoe pastoraal de woorden van Joël werden opgevat. In menige bevindelijke preek heden ten dage zouden deze citaten van de Kerkvaders niet misstaan.

Cyprianus van Carthago (210-258 n.Chr.) gebruikte dit vers van Joël om de gelovigen te manen tot een waakzaam leven vol schuldbelijdenis. "Laat ieder zijn zonden belijden, ik smee u, broeders, zolang hij die gezondigd heeft nog in deze wereld is, zolang zijn biecht nog aangenomen kan worden, zolang de genoegdoening en vergeving door de priester nog welgevallig is aan de Heere, laten wij ons met heel ons verstand tot de Heere wenden en, in oprechte droefheid over onze zonden, zijn barmhartigheid afsmecken. Laat de ziel zich voor Hem neerwerpen; laat berouw Hem voldoening schenken; laat al onze hoop op Hem rusten. Hijzelf zegt ons hoe wij moeten bidden: 'Keer terug naar Mij met heel uw hart, met vasten, geweend en rouw, en scheur uw hart, niet uw kleren.'

⁶⁵ Rashi, *Comments on Joel*, bij Joël 2:12-13.

Laten wij met een onverdeeld hart terugkeren tot de Heere; laten wij Zijn toorn en ongenoegen verzoenen door vasten, wenen en rouwen, zoals Hijzelf ons vermaant."⁶⁶

Pacianus van Barcelona (310-391 n.Chr.) schreef naar aanleiding van dit vers van Joël over zonde in zijn kerk, en deed dat in medische termen, alsof de priester als arts de zonde van de zieke kerkleden moet genezen: "Een nieuwe ziekte wordt toegevoegd [...] en een nieuwe wond wordt toegebracht; alles wat schadelijk is, wordt toegepast, en al wat gevaarlijk is, wordt gedronken. Onder deze kwelling lijdt deze broederschap in het bijzonder, door nieuwe zonden toe te voegen aan oude fouten. Daarom is zij in ondeugd uitgebarsten en wordt zij, nog erger, nu gekweld door een vernietigende, uitmergelende ziekte. [...] Wat moet ik dan doen, ik die als priester gedwongen ben te genezen? In zulke gevallen is het al zeer laat. Maar toch, als er iemand onder u is die de pijn van snijden en branden kan verdragen, dan kan ik het nog steeds doen. Zie hier het scalpel van de profeet: 'Keer terug,' zegt hij, 'tot de Heere uw God, en scheur uw harten samen met vasten, geweent en rouw.' Vrees deze insnijding niet, geliefden. David verdroeg het. Hij lag in vuile as en zijn uiterlijk werd misvormd door een bedekking van ruw boetkleed. Hij die ooit gewend was aan edelstenen en purper, bekleedde zijn ziel met vasten. [...] Deze voorvader van Maria, de heerser van het Joodse koninkrijk, beleed dat hij ongelukkig en ellendig was."⁶⁷

Fulgentius van Ruspe (462-533 n.Chr.) schrijft: "Hoe goed leert de heilige profeet ons dat de zaden van goede werken moeten worden bewaterd door een stroom van tranen! Geen zaad ontkiemt zonder water; noch brengt het vrucht voort als het de hulp van water wordt onthouden. Zo moeten ook wij, als we de vruchten van onze zaden willen behouden, niet ophouden onze zaden [van goede werken] te besproeien met tranen, die meer uit het hart dan uit het lichaam moeten vloeien. Daarom wordt

⁶⁶ Cyprian of Carthage, *The Lapsed* 29.

⁶⁷ Pacianus of Barcelona, *On Penitents* 8.2.

ons door de profeet gezegd dat wij 'onze harten moeten scheuren en niet onze kleren,' iets wat we kunnen doen wanneer we ons realiseren dat wijzelf, ook al zondigen we niet in daad, toch vaak ten minste in gedachten falen."⁶⁸

Ook Caesarius van Arles (468-542 n.Chr.) maande, tijdens de vasttijd voor Pasen, de gelovigen tot een leven van boetedoening: "Onze Heere en Verlosser vermaant ons door de profeet, [...] 'Keer terug naar Mij met heel uw hart, met vasten, geweene en rouw.' Als we goed opletten, dierbare broeders en zusters, zien we dat de heilige dagen van de vastentijd het leven in deze wereld symboliseren, net zoals Pasen de eeuwige gelukzaligheid voorafbeeldt. Zoals wij in de vastentijd een zekere droefheid ervaren om met rechtvaardige vreugde Pasen te kunnen vieren, zo moeten wij, zolang we in deze wereld leven, boete doen, opdat wij vergeving van onze zonden mogen ontvangen en het eeuwige geluk mogen bereiken. Ieder mens zou moeten zuchten over zijn of haar eigen zonden, tranen vergieten en aalmoezen geven, zodat hij met Gods hulp altijd probeert dezelfde fouten te vermijden zolang hij leeft. Zoals er nooit een ziel is geweest, niet is en nooit zal zijn zonder kleine zonden, zo moeten wij, met de hulp en bijstand van God, geheel vrij zijn van ernstige zonden."⁶⁹

Joël 2:14 - Wie weet zal Hij Zich omkeren en berouw hebben, zodat Hij een zegen achter Zich overlaat: een graanoffer en een plengoffer voor de HEERE, uw God.

Oprechte bekering zou ertoe kunnen leiden dat God terugkomt op Zijn besluit om het volk te straffen, en dat Hij het weer zegent, zodat zij graan- en plengoffers kunnen brengen. (Zie ook Joël 1:13) Joël duidt dus op een herstel van het land na hongersnood en droogte. In onze relatie met God

⁶⁸ Fulgentius of Ruspe, *Letter* 9.

⁶⁹ Caesarius of Arles, *Sermon* 198.1.

komt zelfs wat wij Hem geven, van Hem. (1 Kronieken 29:14) God Zelf stelt Zijn volk in staat Hem weer te dienen. De materiële zegen die God zou willen geven, is niet zozeer voor het comfort van Zijn volk, maar om hen in staat te stellen Hem te eren in de tempel.

Het "omkeren" van God is hetzelfde woord dat wordt gebruikt voor de noodzaak van "bekering" van het volk. De gedachte is dat als de mensen zich bekeren, God dit wellicht ook zal doen.

In Deuteronomium 28 komt de "omkeer" voor in 28:31,60, en 68. Daar wordt gesproken over de terugkeer van de Israëlieten naar Egypte als straf en over de plagen van Egypte die het volk zullen treffen. In Deuteronomium 28:2,8 worden ook de zegeningen genoemd die Israël ten deel zullen vallen als ze Gods verbond trouw blijven.

In het Oude en Nieuwe Testament komt dezelfde verbondsrelatie en Gods liefdevolle houding tegenover mensen telkens naar voren. Hoewel het Nieuwe Verbond in Jezus Christus draait om geloof, is gehoorzaamheid daar een essentieel aspect van. Gods zegen komt niet "goedkoop." Zie bijvoorbeeld Hebreeën 10:19-31. Het gaat om geloofsgehoorzaamheid, niet anders dan zoals dat in het Oude Verbond ook werd verwacht van Gods volk.

Gregorius Nazianzus beschrijft hoe hij wil dat zijn priesters ernstig bidden ten tijde van rampen op de manier die Joël aan Juda voorhield: "Wij moeten Zijn huis binnengaan in zak en as en dag en nacht weeklagen tussen de voorhal en het altaar, in een beklagenswaardige toestand en met nog beklagenswaardigere stemmen. Wij moeten onophoudelijk luid roepen namens onszelf en het volk, en niets sparen - noch moeite, noch woorden - wat God kan verzoenen. Wij moeten zeggen: 'Spaar, o Heere, Uw volk, en geef Uw erfdeel niet over aan de smaad.'[...] Hierbij moeten wij [als priesters] het volk in onze beleving van de ellende evenzeer overtreffen als in onze rang, en hen door ons eigen voorbeeld onderwijzen in berouw. [...] Kom dan, allen, mijn broeders, 'laten wij aanbidden en neerknielen en wenen voor de Heer, onze Maker.' Laten wij een openbare rouw uitroepen onder mensen van alle leeftijden en in de gezinnen; laten

wij de stem van smeekbede verheffen. [...] Laten wij zijn toorn vóór zijn voordat die komt, door schuldbelijdenis; laten wij verlangen hem verzoend te zien na zijn toorn. Want wie weet, zegt Hij, of Hij zich zal omkeren en [...] een zegen voor ons achter laten?"⁷⁰

"Wie weet zal Hij zich omkeren en berouw hebben" betekent niet dat er geen zekerheid is, zegt Malaty: "Het is een teken dat wij voor de Heere moeten staan in nederigheid en met berouw, zoekend naar Zijn genade. Want in onze bekering zoekt Hij nederigheid. 'De offers voor God zijn een gebroken geest; een gebroken en verbrijzeld hart – dit, o God, zult U niet verachten.'" (Psalm 51:17) Dat God berouw heeft "betekent niet dat God van gedachten verandert, maar het draagt de betekenis in zich van liefde, zoals een vader die, terwijl hij zijn zoon streng bestraft, zich hard voordoet, in de hoop dat zijn zoon naar hem zal terugkeren, en hij dan ook naar zijn zoon zal terugkeren. Zelfs in de momenten van Zijn strengheid verdraagt God de tranen van Zijn kind niet. Een teken van Zijn berouw is dat Zijn kastijding, in plaats van toorn, eindigt in een zegen. En Hij zal van Zijn Kind een spijsoffer en een plengoffer aannemen, als een teken van Zijn welbehagen over hem en dat Hij hem aanvaardt."⁷¹

Dat Nazianzus en Malaty deze woorden van Joël zonder enige terughoudendheid gebruiken en toepassen op Christenen in hun eigen tijd, is omdat voor hen het Oude Testament niet minder dan het Nieuwe Testament het boek is van de Kerk waarin de Heere direct tot de Christen spreekt. Het gaat om dezelfde verbondsrelatie tussen God en Zijn volk. God is niet veranderd en er is continuïteit tussen Gods volk in het Oude en het Nieuwe Testament.

**Joël 2:15 - Blaas de bazuin in Sion,
kondig een vastentijd af,
roep een bijzondere samenkomst bijeen.**

⁷⁰ Gregory Nazianzus, *On His Father's Silence*, Oration 16:13-14.

⁷¹ Malaty, *Joel*, p. 36.

In Joël 2:1 werd de ramshoorn geblazen als waarschuwing voor naderend onheil; nu ligt de nadruk op de oproep tot een nationale dag van vasten en verootmoediging. Net als in Joël 1:14 staat hier letterlijk: "heilig (Hebr: *qadasj*) een vasten."

Athanasius van Alexandrië (296-373 n.Chr.) zag in deze woorden van Joël een aanleiding zijn gemeenteleden aan te vuren tot een vasten dat *heilig* is. "Laten we luisteren naar het bazuingeschal van de profeet: 'Blaast op een bazuin in Sion, heilig een vasten.' Dit is een waarschuwende bazuin en deze gebiedt ons ernstig dat wanneer we vasten, we dit op een heilige manier moeten doen, want God is heilig en heeft welbehagen in Zijn heilige volk. Niet iedereen echter die God aanroept, eert Hem. Sommigen verontreinigen Hem – hoewel ze Hem niet daadwerkelijk verontreinigen: dat is onmogelijk. Maar zij verontreinigen hun eigen geweten wat Hem betreft. De apostel Paulus vertelt ons hoe het komt dat sommige mensen God ontteren: zij die de wet overtreden, ontteren God. Dus zei de profeet, om degenen aan te wijzen die het vasten vervuilen: 'Heilig een vasten.' Veel mensen zijn, ook al doen ze aan vasten, nog steeds vervuild in hun hart omdat ze kwaad doen jegens hun broeders en zusters."⁷²

**Joël 2:16 - Verzamel het volk,
heilig de gemeente,
breng de oudsten bijeen,
verzamel de kleine kinderen
en de zuigelingen.
Laat de bruidegom uit zijn binnenkamer gaan,
de bruid uit haar slaapkamer.**

De staccato-achtige klanken van het Hebreeuws benadrukken de urgentie van de boodschap en de noodzaak tot bekering. De op handen zijnde

⁷² Athanasius, *Festal Letters* 1.

rampen zullen iedereen treffen, jong en oud, en daarom moeten allen worden betrokken bij de smeekbeden tot God om hulp. De gemeenschap van het volk van God is één. Geloven is iets dat je samen doet. Elke persoon is aan God verbonden in samenhang met het hele verbondsvolk. Daarom moeten de kleine kinderen en de zuigelingen betrokken worden bij de dienst aan God. Onder normale omstandigheden waren jonggetrouwen vrijgesteld van dienstplicht, maar nu is de dreiging zo ernstig dat ook zij deel moeten nemen aan de volksvergadering; zelfs hun huwelijks-voltrekking moet tijdelijk worden uitgesteld. (Deuteronomium 24:5) In de Koptische Kerk mogen stelletjes niet trouwen tijdens de vastentijd voor Pasen, omdat dan het hele kerkvolk vast.

Deze ernst en hoop op redding vinden we ook terug in het Nieuwe Testament. Zie bijvoorbeeld 2 Korinthe 7:1: "Omdat wij dan deze beloften hebben, geliefden, laten wij onszelf reinigen van alle bezoedeling van vlees en geest, en de heiliging volbrengen in het vrezen van God."

Leo van Rome (400-461) citeerde Joël: "Vroom vasten heeft een zeer grote waarde voor het verkrijgen van Gods genade en voor het versterken van de menselijke zwakheid. [De profeten] benadrukken dat de opwekking van goddelijke gerechtigheid - die het volk van Israël vaak over zichzelf afriep als straf voor hun slechtheid - niet kon worden verzoend behalve door vasten. De profeet Joël waarschuwt ons door te zeggen: 'Dit zegt de Heere God: Keer terug naar Mij met heel uw hart, in vasten, in gewezen en in rouw. Scheur uw hart en niet uw kleren. Bekeer u tot de Heere uw God, want Hij is barmhartig en geduldig en grootmoedig en rijk aan genade.' Op een ander moment zegt dezelfde profeet: 'Kondig een heilig vasten af, predik genezing, roep het volk samen, heilig de vergadering.' Deze aansporing, geliefden, moeten wij ook in onze tijd omarmen." Leo van Rome noemt het vasten een "middel tot genezing."⁷³

Eugippius (460-535 n.Chr.) was een abt in de regio van Napels. Hij schreef een biografie over de heilige Severinus van Noricum. Hij

⁷³ Leo of Rome, *Sermon* 88.1.

beschrijft een gebeurtenis in het leven van Severinus, toen sprake was van een sprinkhanenplag: "[Severinus] sprak hen vroom toe. 'Hebben jullie niet gelezen,' zei hij, 'wat de goddelijke autoriteit aan een zondig volk heeft voorgeschreven door de profeet: 'Bekeer u tot Mij met heel uw hart, met vasten en met gewezen,' en even later: 'Heilig een vasten,' zegt hij, 'roep een vergadering bijeen, verzamel de gemeenschap,' en alles wat daarop volgt? Vervul daarom met waardige daden wat jullie onderwijzen, opdat jullie misschien het kwaad van deze tijd ontlopen. En laat niemand, onder geen beding, naar zijn veld gaan, alsof hij de sprinkhanen door menselijke inspanning zou kunnen afweren, opdat Gods toorn niet nog meer wordt opgewekt. [...] Zonder aarzeling verzamelde iedereen zich in de kerk, en zij allen, ieder op zijn plaats, baden de psalmen, zoals gebruikelijk was. Mensen van elke leeftijd en geslacht, zelfs degenen die nog niet konden spreken, richtten met tranen hun gebeden tot God, aalmoezen werden onophoudelijk gegeven, en elk goed werk dat de nood van het moment vereiste, werd uitgevoerd zoals door de dienaar van God was voorgeschreven."⁷⁴

Zowel Leo van Rome als Eugippius schreven hun boeken en brieven in Latijn. De meeste Kerkvaders voor hen, en de theologen uit het oosten, hadden Grieks als voertaal en gebruikten de LXX dus als hun Bijbel. De Grieks-sprekende niet-Joden die Jezus gingen volgen, eigenden zich met veel mentaal gemak de joodse Bijbel toe en beschouwden het als Gods Woord dat direct tot hen, ook als niet-Joden, sprak. Dit was voor een deel te danken aan deze Griekse vertaling. Ik illustreer dit aan de hand van Joël 2:16, door te kijken naar de woorden "volk," "gemeente" en "oudsten."

Wie in een gemeente van volgelingen van Jezus bijeenkwam en uit Joël hoorde voorlezen uit de LXX, hoorde bij dit vers over een volk, een gemeente, en oudsten. Dit woord "volk" in de LXX (Gr: *laos*) is hetzelfde woord dat op diverse plaatsen in het Griekse Nieuwe Testament wordt gebruikt voor de Christenen. Een bekend voorbeeld is 1 Petrus 2:9-10: "U

⁷⁴ Eugippius, *The Life of Saint Severin* 12.

bent een uitverkoren geslacht, een koninklijk priesterschap, een heilig volk (Gr: *laos*), een volk dat God Zich tot Zijn eigendom maakte; opdat u de deugden zou verkondigen van Hem Die u uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht, u, die voorheen geen volk was, maar nu Gods volk bent; u, die zonder ontferming was, maar nu in ontferming aangenomen bent."

De LXX spreekt in Joël 2:16 over de gemeente (Gr: *ekklesia*) wat in het Nieuwe Testament talloze keren wordt gebruikt voor de gemeente van Christenen. De LXX heeft het over oudsten (Gr: *presbyteroi*) wat in het Nieuwe Testament en in de Vroege Kerk keer op keer wordt gebruikt voor de oudsten, of ouderlingen, dus de leiders in de gemeenten. Dat de uit volken afkomstige gelovigen in het Nieuwe Testament zich konden vereenzelvigen met Gods volk in het Oude Testament is dus begrijpelijk.

Voor de Joden die bij de gemeenten van Christus hoorden, was de continuïteit met hun eigen volk in het Oude Testament vanzelfsprekend. Zeker in de eerste drie eeuwen, toen de gemeente nog betrekkelijk klein waren, moeten deze Joodse volgelingen van Jezus in veel gemeenten een meerderheid hebben gevormd. Dit alles gaf de exegeten van de Vroege Kerk een gemak van omgang met het Oude Testament als hun eigen boek. Bovendien stond voorop dat God onveranderd was, en dat dus alles wat over Hem werd gezegd nog steeds geldigheid had na de komst van Christus.

**Joël 2:17 - Laten de priesters, de dienaren van de HEERE,
wonen tussen de voorhal en het altaar,
en laten zij zeggen: Ontzie Uw volk, HEERE,
geef Uw erfelijk bezit niet over aan smaad,
zodat de heidenvolken over hen zouden heersen.
Waarom zouden ze onder de volken zeggen:
Waar is hun God?**

De priesters, dat zijn dienaren van de HEERE, moeten in de tempel namens het volk bidden in hoop op Gods genade. Zie Deuteronomium 32:43 en Klaagliederen 3:31-32,40-50.

De ruimte tussen de voorhal en het altaar was de gebruikelijke plaats voor de voorbede van de priesters. Die priesters traden op als de bemiddelaars voor het volk bij God. Het volk bevond zich in de voorhal, terwijl de verzoenende offers op het altaar werden gebracht. Zie bijvoorbeeld 1 Koningen 8:22 en Ezechiël 8:16. Door het offer van Christus zijn de voorhal en het altaar nu verenigd.⁷⁵ Het kerkvolk ontmoet God rond het altaar bij de viering van de eucharistie.

In dit gebed ligt de nadruk op de verbondsrelatie tussen de HEERE en Zijn volk. Israël wordt gezien als Gods erfelijk bezit. Zie ook Deuteronomium 4:20; 9:26,29. De "smaad" die Joël noemt, is een reflectie van Deuteronomium 28:37. Wanneer het slecht gaat met Israël, zouden andere volken de spot kunnen drijven met het volk, maar dit betekent in feite een belediging van God Zelf. Het lijkt dan alsof God niet om Zijn volk geeft, of dat Hij niet in staat is om het te helpen. Zie Exodus 19:5; Deuteronomium 9:26,29 en Psalm 44:11-14. Voor de uitdrukking "waar is hun God," zie Psalm 115:1-2, en vergelijk met Deuteronomium 29:24, "Waarom heeft de HEERE dit gedaan met dit land?"

Dit vers maakt duidelijk dat Joël niet alleen verwijst naar een sprinkhanenplaag maar ook naar de volken (Hebr: *gojiem*) die willen heersen over Israël. De HSV wil door te spreken over "heidenvolken" laten zien dat het gaat om andere volken dan Israël of Juda, maar dat lijkt me onnodig. Over dit woord *goj*, zie ook mijn commentaar bij Joël 1:6. Overigens, hier wordt voor "de "heidenvolken" het Hebreeuwse *ammiem* (meervoud van *am*) gebruikt. Dat is hetzelfde woord dat in dit vers ook wordt gebruikt als Joël spreekt over Juda als "Uw volk." De volken (Hebr: *gojiem*) worden zeven keer genoemd in Deuteronomium 28:1,12,36,49-50, en 65.

⁷⁵ *Orthodox Study Bible*, bij Joël 2:17.

Hier zien we duidelijk dat Joël over meer spreekt dat een sprinkhanenplaag. Als het alleen zou gaan om een probleem met sprinkhanen, waarom vragen ze dan niet om verlichting van honger en gebrek? In plaats daarvan vrezen ze in de handen van de vijanden te vallen en klagen ze over spot en smaad.

In Openbaring voorzegt Johannes dat eenmaal de volken niet langer zullen heersen over het volk van God. Christus zal over deze volken heersen, en de volgelingen van Christus met Hem. Deze overwinning over de volken wordt herhaaldelijk genoemd door Johannes in Openbaring:2:26-27; 11:18; 12:5; 16:19; 19:15 en 22:2. Bovendien zullen de gelovigen "uit alle naties, stammen, volken en talen" staan "vóór de troon en vóór het Lam, bekleed met witte gewaden en palmtakken in hun hand." (Openbaring 7:9)

3. DE HEERE BIEDT UITKOMST: HOOP VOOR JUDA EN DE WERELD (JOËL 2:18-32)

3.1 Joël 2:18- 20 De HEERE herstelt Zijn volk

Joël voorspelt dat de HEERE een omkeer brengt in het lot van Zijn volk. De natuur wordt hersteld; de HEERE zal het land dat was verwoest weer zeer overvloedig in bloei zetten. De volken zullen niet langer op het volk van God neerkijken.

Joël 2:18 - Toen nam de HEERE het op voor Zijn land, en Hij spaarde Zijn volk.

De vertaler heeft het woord "toen" toegevoegd, om te onderstrepen dat alles veranderde. Het woord staat niet in het Hebreeuws, maar geeft denk ik terecht aan dat sprake is van een scharnier-moment in Joël. Het veronderstelt het moment waarop Israël zich met heel zijn hart tot de HEERE keerde, zoals opgeroepen in Joël 2:1,12-17. Toen nam God het op voor Zijn land (Hebr: *erets*) en Zijn volk (Hebr: *am*).

"Spaarde" kan worden weergegeven als "had medelijden met." Dit beschrijft de diepe liefde van God voor Zijn volk, wat maakt dat Hij hen redt omwille van Zijn Eigen heerlijkheid. Zie ook Ezechiël 39:25 en Zacharia 1:14; 8:2. Dit "medelijden" van God met Zijn volk is een uiting van Zijn karakter zoals beschreven in Joël 2:13, waar werd gezegd dat God "genadig en barmhartig, geduldig en rijk aan goedertierenheid" is.

Dat de HSV dit vers in de verleden tijd vertaalt is begrijpelijk, maar in het Hebreeuws wordt een constructie gebruikt die de "narratief" wordt genoemd, waarin de nadruk ligt op iets dat voortgaat. Het suggereert dat de vervulling van wat wordt beloofd zo zeker is, dat je er over kan spreken alsof het al is gebeurd, terwijl het volk nog bezig is met bidden en vasten.⁷⁶

⁷⁶ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 169.

We moeten dit, denk ik, lezen als een voorspelling en niet als geschiedschrijving. Omdat Joël dit als zekere toekomst ziet, indien Juda zich met heel zijn hart tot God keert, beschrijft hij het alsof het al werkelijkheid is. Hij baseert deze zekerheid op Gods verbondsbeloften, zoals die bijvoorbeeld in Deuteronomium 30:1-3 worden gegeven:

Het zal gebeuren, wanneer al deze dingen, de zegen en de vervloeking die ik u voorgehouden heb, over u komen, dat u het weer ter harte zult nemen onder alle volken waarheen de HEERE, uw God, u verdreven heeft. En u zult zich bekeren tot de HEERE, uw God, en Zijn stem gehoorzaam zijn, u en uw kinderen, met heel uw hart en met heel uw ziel, overeenkomstig alles wat ik u heden gebied. Dan zal de HEERE, uw God, een omkeer brengen in uw gevangenschap en Zich over u ontfermen. Hij zal u weer bijeenbrengen uit al de volken waarheen de HEERE, uw God, u verspreid had.

Theodorus zegt dat Joël voorspelde wat later met het volk zou gebeuren door toedoen van de Assyriërs en de Babyloniërs. God liet dit gebeuren met de bedoeling het volk tot bezinning te brengen.

Joël 2:19 - De HEERE antwoordde en zei tegen Zijn volk:

**Zie, Ik zend u het koren, de nieuwe wijn en de olie,
zodat u ermee verzadigd wordt.**

Ik zal u niet meer overgeven

als voorwerp van smaad onder de heidenvolken.

Juda is het volk van de HEERE. Dit wijst op een verbondsrelatie, maar dit betekent niet dat God dat volk niet zou kunnen overgeven aan smaad onder de heidenen; de zegen is immers voorwaardelijk. Het volk moet zich bekeren om Gods zegeningen te kunnen genieten.

De zin "Ik zend u" kan beter worden vertaald als "Ik ben bezig u te zenden," wat suggereert dat het proces al in gang is gezet. Dit blijkt uit de Hebreeuwse werkwoordsvorm *sjoleach*. Dit benadrukt de zekerheid van de vervulling van Gods beloften, wat overeen komt met wat we ook bij het vorige vers schreven.

In Joël 1:10,12 lezen we dat koren, wijn en olie door de sprinkhanen en de droogte niet meer beschikbaar waren. Echter, God zal dit alles in overvloed teruggeven. Zo kan de dagelijkse tempeldienst weer worden hervat. Bovendien zal Juda niet langer een voorwerp van smaad onder de volken zijn. Dit is Gods antwoord op het gebed in Joël 2:17.

De overvloed die hier wordt beschreven, maakt deel uit van Gods verbondsbeloften, zoals ook blijkt uit Deuteronomium 6:10-11; 8:7-10 en 11:13-15. In Deuteronomium 30:9-10 wordt duidelijk hoe God zal handelen wanneer Israël tot inkeer komt:

De HEERE, uw God, zal u overvloed geven in al het werk van uw handen, in de vrucht van uw schoot, in de vrucht van uw vee en in de vrucht van uw land, ten goede. Want de HEERE zal Zich weer ten goede over u verblijden, zoals Hij Zich over uw vaderen verblijd heeft, wanneer u de stem van de HEERE, uw God, gehoorzaam bent door Zijn geboden en Zijn verordeningen, die in dit wetboek geschreven zijn, in acht te nemen; wanneer u zich bekeert tot de HEERE, uw God, met heel uw hart en met heel uw ziel.

Joël herhaalt in zijn profetie dus de belofte die God al in Deuteronomium had gedaan. Zijn profetie kan worden gezien als een door God geleide exegese en toepassing van deze verbondsbeloften op Joëls eigen tijd.

Joël belooft dat God de smaad zal wegnemen. Dit is geen garantie voor een gemakkelijk leven voor Gods volk. Petrus ziet in de smaad die de volgelingen van Jezus ondervinden juist een aanwijzing van hun zaligheid: "Als u smaad wordt aangedaan om de Naam van Christus, dan bent u zalig, want de Geest van de heerlijkheid en van God rust op u. Wat hen betreft

wordt Hij wel gelasterd, maar wat u betreft wordt Hij verheerlijkt." (1 Petrus 4:14) Dit thema komt vaker voor in het Nieuwe Testament. Christenen worden vaak gesmaad, maar daar zal een einde aan komen wanneer onze Heere Jezus Christus wederkomt. (Zie Hebreëen 10:33; 11:26; 13:13; 1 Timoteüs 4:10; Mattheüs 5:11; Markus 15:33)

Ook deze tekst noopt Cyrillus van Alexandrië tot een morele toepassing voor zijn gemeenteleden. "De goede dingen van het hart en de geestelijke overvloed van sommige mensen werden verwoest door een aanval van demonen als sprinkhanen, krachten, machten en heersers (uiteraard van het slechte soort). Dan gebiedt de Heere boetedoening en tranen tot God. Dit gebed wordt onmiddellijk gehoord want in Zijn barmhartigheid zegt Hij: 'Zie, Ik geef u graan, wijn en olie.' Het hart wordt hier voorgesteld als vruchtbare grond, als een tuin vol gezonde gewassen en een wijngaard die weelderig bloeit. En Hij giet daar olie over uit, zoals de psalmist zegt: 'U zalft mijn hoofd met olie.' Hij zal de vijand uit het noorden verdrijven, dat wil zeggen Satan, die hen bevriest die in zijn macht zijn en verhindert dat zij opwarmen door de Geest."⁷⁷

**Joël 2:20 - Ik zal die uit het noorden
ver van u wegdoen.
Ik verdrijf hem naar
een dor en woest land,
zijn voorhoede naar de zee in het oosten,
zijn achterhoede naar de zee in het westen.
Zijn stank stijgt op,
zijn walm stijgt op,
want hij heeft grote dingen gedaan.**

De volken die Israël aanvielen, kwamen via een noordelijke route het land binnen. De sprinkhanen fungeren hier als een metafoor voor vijandelijke legers, net zoals de volken in Joël 1 eerder als metafoor dienden voor

⁷⁷ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 289.

sprinkhanen. Sprinkhanen kwamen doorgaans uit het zuiden en oosten, niet uit het noorden.⁷⁸ De "zee in het oosten" doelt op de Dode Zee of de Jordaan. De "zee in het westen" is de Middellandse Zee.

Sommigen interpreteren de woorden "want hij heeft grote dingen gedaan" als een verwijzing naar de HEERE. Gezien de context zal het waarschijnlijk betrekking hebben op de daden van de vijandelijke legers die zichzelf in hun arrogantie heel wat waanden.⁷⁹

Het woord voor "verdrijven" van de Hebreeuwse stam *nadach* wordt ook gebruikt voor hoe God Israël uit zijn land verdreef, in Deuteronomium 30:1. Zie ook Jeremia 8:3; 16:15 en 23:8. Nu wordt de zaak omgekeerd; degenen die Gods volk belaagden en verdreven, worden nu zelf verdreven.

De vijanden worden verdreven naar een dor en woest land, net zoals zij Israël tot een woeste wildernis hadden gemaakt. (Joël 2:3) God gebruikt de vijanden van Juda als Zijn middel om het land en het volk te straffen, maar Hij houdt ze evengoed verantwoordelijk voor hun eigen daden jegens Zijn volk. Dit benadrukt het principe van retributie. Stank is alles wat overblijft van die ellendige vijanden.

Zeer interessant vind ik Rashi's commentaar bij dit vers: "Die uit het noorden kan worden geïnterpreteerd als een verwijzing naar het leger van sprinkhanen, waarop de uitdrukking 'en Ik zal hem verdrijven naar een dor en woest land' treffend van toepassing is. Een andere verklaring: Het volk dat uit het noorden komt, namelijk de koningen van Assyrië. Onze Wijzen zeggen: Dit is de verleiding die verborgen is in het hart van een

⁷⁸ Hubbard houdt vast aan het idee dat het enkel over sprinkhanen en niet over vijandelijke legers gaat. Hij noteert hier dat, hoewel sprinkhanenplagen gewoonlijk uit het zuiden of oosten Palestina binnendrongen, in dit geval winden ze misschien uit het noorden Palestina binnen bliezen. Of, omdat vijandelijke legers vaak via het noorden kwamen, wordt de sprinkhanenplaag zo omschreven. Beide gedachten lijken me onwaarschijnlijk. Hubbard, *Joel and Amos*, pp. 62-3.

⁷⁹ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 171.

mens."⁸⁰ Dit laat zien hoe een van de meest invloedrijke joodse exegeten de interpretatie van sprinkhanen, invallende legers en een persoonlijke morele interpretatie gericht op het individuele hart, deelt met de christelijke exegeten.

Cyrillus denkt dat het gaat om de vijandelijke legers die uit het noorden kwamen, en die nu worden verjaagd. Hij zegt dat God "belooft [dat Hij] de vijand uit het noorden weg [zal] vagen, dat wil zeggen de Assyriër, wier land ten noorden en enigszins ten oosten ligt. Als je daarentegen gelooft dat een invasie van sprinkhanen uit het noorden van Judea kwam, is er niets dat [...] deze interpretatie tegenspreekt."⁸¹ Volgens Cyrillus "weten we nu eindelijk wie Satan werkelijk is: een afschuwelijke geur. In in onze ellende zagen we hem [aanvankelijk] als aangenaam en aantrekkelijk toen we verstrikt raakten in de banden van verdorvenheid waardoor we onder zijn controle vielen."⁸² Opnieuw laat Cyrillus dus zien hoe hij de letterlijke uitleg van de sprinkhanenplaag erkent, maar hij ziet tevens een vervulling van Joëls woorden in de aanval door de Babyloniers, en ook ziet hij een diepere morele les in Joëls woorden die bedoeld is voor de Kerk in Cyrillus' tijd.

Ook Cassiodorus (490-585 n.Chr.) wijst op de duivel die wordt verslagen: "Joël, de profeet, spreekt over [de duivel] met deze woorden: 'En Ik zal de noorderling ver van u verwijderen, en Ik zal hem drijven naar een dorstig en verlaten land, en Ik zal zijn aangezicht naar de oostelijke zee stoten en zijn achterste delen naar de uiterste zee.' Wij danken U, Heer, voor deze beschikking. Wat zou de duivel doen als hij vrij was, wanneer hij de wereld al teistert terwijl hij gebonden is?"⁸³

Deze verwijzing naar het binden van de duivel als aspect van Joël 2:20 onderstreept hoe exegeten in de Vroege Kerk de profetie van Joël

⁸⁰ Rashi, *Comments on Joel*, bij Joël 2:20.

⁸¹ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 289.

⁸² Ibid., pp. 288-290.

⁸³ Cassiodorus, *Exposition of the Psalms* 36.35.

zagen uitlopen op de periode rond de vleeswording van Christus. Belangrijke theologen als Origenes, Irenaeus, Cyrillus en Augustinus geloofden net als Cassiodorus dat Christus de duivel heeft overwonnen door zijn vleeswording, kruisdood en opstanding, en dat de macht van de boze daardoor gebroken is. De term "gebonden" is ontleend aan Openbaring 20:1-3. De Vroege Kerk zag de binding van Satan meestal niet als een volledige afwezigheid van satanische activiteit, maar als een inperking van zijn macht. Er was oog voor de duivelse activiteiten in de wereld; exorcisme was een veel voorkomende zaak in de Kerk. Maar juist dat bewees dat de macht van de boze gebroken was, met name ook over de heidenvolken. Dit gaf ruimte voor de verkondiging van het evangelie aan de hele wereld. Een minderheidsstandpunt in de Vroege Kerk, bijvoorbeeld verwoord door Justinus de Martelaar, was dat deze binding van de duivel pas zal plaatsvinden bij de Wederkomst van Christus, waarop dan volgens hem een letterlijk duizendjarig rijk zou volgen.

3.2 Joël 2:21-23 De vreugde is terug

Vrees is niet langer nodig, en de vreugde die was verdwenen, mag terugkeren. Het land zal weer bloeien en de dieren hebben te eten. Het volk van God moet vreugdevol zijn omdat de Leraar tot gerechtigheid zal komen, en Hij is het die zorgt dat het land weer tot bloei komt. Die Leraar is de scharnier in Gods handelen met Zijn volk.

**Joël 2:21 - Wees niet bevreesd, land,
verheug u en wees blij,
want de HEERE heeft grote dingen gedaan.**

Het woord voor "vrezen" in dit en het volgende vers komt voor in Deuteronomium 28:10,58. Daar is sprake van "...door deze heerlijke en ontzagwekkende [of, vreeswekkende] Naam, de HEERE, uw God, te vrezen." "Vrees niet" is een van de meest voorkomende uitdrukkingen in de Bijbel.

In Joël 1:10 werd gesproken over de ellende van de grond (Hebr: *adamah*), maar die periode is nu voorbij. In Joël 2:21 wordt hetzelfde woord gebruikte. Het land (*adamah*) kan weer worden gebruikt voor zaaïen en oogsten, dus nu is het tijd voor vreugde. Het akkerland zelf wordt opgeroepen om zich te verheugen.

Tegenover de macht van de vijandelijke legers, waarvan in het voorgaande vers werd gezegd dat zij "grote dingen hebben gedaan," staat de macht van de HEERE, die nu ten behoeve van het land grote dingen heeft gedaan. De volken dachten dat ze grote dingen deden? De HEERE is werkelijk Degene die grote dingen doet. Dit benadrukt de tegenstelling tussen die vijanden van God, en de Oppermacht van God.

**Joël 2:22 - Wees niet bevreesd, dieren van het veld,
want de weiden van de woestijn worden groen,
de bomen dragen hun vrucht,
de wijnstok en de vijgenboom geven hun opbrengst.**

De dieren leden zwaar onder Gods oordeel (Joël 1:18,20) maar hun lot zal nu veranderen. De dieren van het veld, dat is het vee zoals ossen en schapen, hoeven niet langer bang te zijn, want het land wordt weer groen, en de bomen bloeien opnieuw en geven hun vrucht als voorheen.

Dit "groen worden" (Hebr: *dasja*) wordt in de bijbel ook gebruikt in Genesis 1:11, "En God zei: Laat de aarde groen doen opkomen." Wellicht doelde Joël door dit woordgebruik op een herschepping. Dit toekomstbeeld van een herstelde natuur zien we ook terug in het Nieuwe Testament, bijvoorbeeld in Romeinen 8 en in de hoofdstukken 20-22 van Openbaring.

"Bomen" worden ook genoemd in Deuteronomium 28:36,42 en 64; in de HSV is het vertaald als "hout" in de verzen 36 en 64. Het vereren van bomen (hout) verlaagt de mens, want deze bomen zijn geschapen om vrucht voort te brengen omwille van de mens. Wanneer de mens God eert, geven de bomen vrucht. Maar als de mens God niet eert maar de vruchten

van de aarde offert aan houten afgodsbeelden, vreten de sprinkhanen die bomen kaal.

Het woord "vrucht" komt dertien keer voor in Deuteronomium 28:4,11,18,33,42,51 en 53. Naar de opbrengst van het land wordt in hetzelfde hoofdstuk vaak verwezen. Daarnaast wordt de belofte van vruchtbaarheid herhaald in Deuteronomium 30:8-9.

De *Orthodox Study Bible* schrijft dat Joël zich in deze en de volgende verzen richt "op de uiteindelijke rust van het volk van God en hij profeteert de komst van Christus en de nederdaling van de Heilige Geest. Deze elf verzen (Joël 2:22-32) worden uiteindelijk vervuld in Christus, het sacramentele leven van de Kerk en Pinksteren."⁸⁴

In "de bomen dragen hun vrucht" ziet de *Orthodox Study Bible* een "voorspelling van het kruis van Christus, de boom die de grootste vrucht van allen droeg." Dit sluit aan bij het bijbelse citaat: "Vervloekt is ieder die aan een hout hangt" (Deuteronomium 21:23) wat Paulus in Galaten 3:13 op Christus toepast. De *Orthodox Study Bible* vervolgt: "De wijnstok en de vijgenboom verwijzen naar de oprichting van de Kerk. (Zie Romeinen 11:17-24, Johannes 15:1, Lucas 13:6-9) Regen, tarwe, wijn en olie verwijzen naar het voedsel dat werkelijk goed voor je is, namelijk de sacramenten van de Heilige Doop, de Eucharistie en het zegel van de Heilige Geest."⁸⁵ Met het "zegel van de heilige Geest" wordt geduid op wat in de Vroege Kerk, en in de Oosters-Orthodoxe en Oosterse kerken wordt gezegd als een dopeling wordt gezalfd met olie. De priester spreekt dan onder meer over "het zegel van de gave van de Heilige Geest." Dit markeert het ontvangen van de Heilige Geest. In de Rooms-Katholieke Kerk gebeurt iets soortgelijks bij de confirmatie.

Dat de *Orthodox Study Bible* het kruis van Christus in de boom ziet wordt begrijpelijker als we beseffen dat voor "bomen" de Griekse LXX het enkelvoudige woord *xylon* gebruikt, wat hout of boom betekent. Datzelfde

⁸⁴ *Orthodox Study Bible*, bij Joël 2:22-32.

⁸⁵ *Ibid.*, bij Joël 2:22-24.

woord wordt in het Nieuwe Testament regelmatig gebruikt voor het kruis van Christus. Zie Handelingen 5:30; 10:39; 13:29; Galaten 3:13 en 1 Petrus 2:24. In Openbaring 2:7 en 22:2,14,19 wordt het gebruikt voor de Boom des Levens.

Met deze benadering staat de *Orthodox Study Bible* in een lange traditie van de Kerkvaders. Tertullianus (160-240 n.Chr.) schreef bijvoorbeeld: "David zei: 'De Heere zal regeren vanaf de boom.'⁸⁶ Elders voorspelt de profeet ook de vrucht van deze boom en zegt: 'De aarde heeft haar zegen gegeven'⁸⁷ - natuurlijk die maagdelijk zuivere aarde, nog niet bevochtigd door regen of besproeid door dauw, waaruit de mensheid ooit voor het eerst werd gevormd, en waaruit nu Christus in het vlees is geboren uit een maagd. 'En de boom draagt zijn vrucht' - niet die boom in het paradijs, die de eerste mensen de dood bracht, maar de boom van Christus' lijden, waaraan het Leven hing."⁸⁸

Methodius van Olympus (?-311 n.Chr.) refereert net als Tertullianus aan de Hof van Eden: "Want de vijgenboom, vanwege zijn zoetheid en overvloed, stelt de geneugten van de mensheid voor, die zij in het paradijs genoten vóór de zondeval. Inderdaad, niet zelden neemt de Heilige Geest [...] de vrucht van de vijgenboom als een symbool van goedheid. Maar de wijnstok, vanwege de vreugde die wijn teweegbrengt en de blijdschap van degenen die gered werden van toorn en zondvloed, duidt op de verandering van angst en bezorgdheid naar vreugde. Bovendien wijst de olijfbom, vanwege de olie die hij voortbrengt, op de barmhartigheid van God, die, na de zondvloed, opnieuw geduldig was toen mensen afdwaalden naar goddeloosheid, zodat Hij hun de wet gaf, Zichzelf aan sommigen openbaarde en met olie het licht van de deugd voedde, dat bijna gedooft was."⁸⁹

⁸⁶ Deze woorden kwamen voor in Psalm 96 in één van de versies van de LXX.

⁸⁷ Psalm 67:7.

⁸⁸ Tertullian, *Answer to the Jews*, 12.

⁸⁹ Methodius of Olympus, *Banquet of the Virgins*, 10.2.

**Joël 2:23 - En u, kinderen van Sion,
verheug u en wees blij
in de HEERE, uw God,
want Hij zal u geven
de Leraar tot gerechtigheid.
Die zal regen op u doen neerdalen,
vroegere regen en late regen in de eerste maand.**

"Kinderen van Sion" verwijst naar de gelovigen die verbonden zijn met de berg Sion en daarmee met de tempel, als *pars pro toto* voor het gelovige volk van Juda en Jeruzalem. Net als het land hoeven de gelovigen niet langer bang te zijn. Zij worden opgeroepen zich te verheugen – niet primair vanwege de regen die terugkeert en die het land opnieuw zal laten bloeien, maar vooral "in de HEERE, uw God," de bron van alle zegen.

De Hebreeuwse woorden die ten grondslag liggen aan de woorden "Leraar tot gerechtigheid" kunnen inderdaad zo worden vertaald. De meeste moderne bijbelvertalers kiezen voor een vertaling die meer lijkt aan te sluiten bij de onmiddellijke context, namelijk: "Want Hij geeft u overvloedige regen." Ook die vertaling is correct.

In het vroege Jodendom werd dit gedeelte begrepen als "Leraar tot Gerechtigdheid." Zo werd de leider van de Qumran-gemeenschap (ca. 150 v.Chr.-70 n.Chr.) "Leraar der Gerechtigheid" genoemd, naar aanleiding van dit vers. Dit wellicht in samenhang met Hosea 10:12, waar sprake is van de Heere die "komt en het laat regenen: gerechtigheid over u."⁹⁰ Zie Job 36:22; Spreuken 5:13 en Jesaja 30:20.

Het lijkt er trouwens op dat de vertalers van de LXX in dit geval wel aan overvloedige regen of iets dergelijks dachten. Met hun dynamische equivalente vertaling maakten ze er hier van dat God "voedsel" (Gr: *bromata*) tot gerechtigheid zou geven. Dat was immers het resultaat van die regen.

⁹⁰ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 172.

Hubbard vindt het "heel aantrekkelijk" om het woord gewoon als "leraar" te vertalen, maar vindt dat de context ons bijna "dwingt" om dit niet te doen. "Het lijkt erg onwaarschijnlijk dat een korte vermelding van een Messias-achtige persoon zou worden gedaan zonder voorbereiding of vervolg."⁹¹ Ik vind dit geen sterk argument. Hoe de profeet een opmerking over de komst van de Messias zou moeten inleiden is me niet duidelijk, en ik denk dat wel degelijk sprake is van een vervolg, namelijk wat wordt gezegd over de komst van de Geest.

Rashi vertaalde de woorden als "Leraar tot rechtvaardiging," en gaf daarbij als commentaar dat dit zou gaan over "uw profeten die u leren om tot Mij terug te keren, opdat u gerechtvaardigd wordt."⁹²

Deze vertaling "Leraar tot gerechtigheid" past goed in de christelijke visie op Jezus Christus, die als leraar kwam (Johannes 3:2; Mattheus 5:2) en die onderwees wat rechtvaardigheid is maar die ook kwam voor onze rechtvaardiging.⁹³ Dat Hij kwam om de Geest aan Zijn volgelingen te schenken, (Markus 1:8; Johannes 7:39; 14:15,26; 15:26; 20:22; Handelingen 2:17-18) en dat de komst van de Geest in Joël 2:28-32 wordt beschreven in woorden die Petrus in Handelingen 2 aanhaalt, maakt het redelijk om de woorden in Joël 2:23 te vertalen als "Leraar tot Gerechtigheid." De Leraar, Jezus Christus, kwam voor onze rechtvaardiging en schonk ons Zijn Geest. Er is in elk geval veel ruimte om een parallellie te zien tussen Joëls woorden over de Leraar en de Geest, en de komst van Christus en de komst van de Heilige Geest.

"Vroege regen" valt in het najaar in Israël, terwijl "late regen" in het voorjaar valt.⁹⁴ "In de eerste maand" is een correcte vertaling van de gangbare Hebreeuwse (Masoretische) tekst, waarin *barisjon* wordt

⁹¹ Hubbard, *Joel and Amos*, pp. 65-6.

⁹² Rashi, *Comments on Joel*, bij Joël 2.23.

⁹³ Maleachi spreekt over de "zon der gerechtigheid," en daarbij wijzen veel exegeten ook op Christus.

⁹⁴ In het Nieuwe Testament noemt Jakobus dit, in Jakobus 5:7-8.

gebruikt. Enkele andere oude Hebreeuwse versies van Joël hebben echter *karisjon*, "zoals tevoren." Veel vertalingen volgen deze laatste optie. Ook de LXX doet dit. Contextueel lijkt me dit aannemelijk.

In Joël 1 zien we een drievoudige oproep tot rouw (Joël 1:5,8,13) terwijl in Joël 2 een drievoudige oproep tot vreugde klinkt. (Joël 2:21,22,23) Na een periode van ellende kan het moeilijk zijn om weer, zonder terughoudendheid vreugdevol te durven zijn. Daarom wordt de *opdracht* gegeven om blij te zijn. Het thema van vreugde vinden we ook terug in het Nieuwe Testament. Paulus spoort de gemeente in Filippi aan: "Verblijd u altijd in de Heere; ik zeg het opnieuw: Verblijd u." (Filippenzen 4:4) Christenen hebben veel redenen tot vreugde. Zie hiervoor ook Romeinen 7:22; Jakobus 1:2; 1 Petrus 1:6, 8; 4:13. Johannes geeft redenen voor vreugde in Openbaring 12:12; 18:20 en 19:7 en die zijn gerelateerd aan Gods ingrijpen omwille van Zijn volk. Een Christendom dat zich vooral kenmerkt door treurnis en rouw slaat de plank mis.

Ik geef nu een lang citaat van Cyrillus over dit vers van Joël, omdat het goed aangeeft hoe hij naar een Christologische invulling zoekt die ook moreel onderwijs voor de gelovigen inhoudt. "De aarde kreeg vertrouwen en de Heere vermeerderde haar vruchtbaarheid op het moment dat het Woord van God mens werd en de aarde met zegeningen overspoelde. Hij werd voor de gelovigen een rivier van vrede, een stroom van vreugde, een vroege en late regen en een bron van geestelijke vruchtbaarheid."⁹⁵

Cyrillus meent dat de boom die vrucht draagt duidt op Christus, en de wijnstok en de vijgenboom zijn de apostelen en andere leraren van het evangelie. Volgens Cyrillus hebben die een "stevige boodschap [...]" waarin zoetheid is en een middel tot vreugde, te vergelijken met de vrucht van de vijgenboom en de wijnstok. Nu zou het zeer passend zijn om mensen met een meer materialistische instelling en de traagheid die typisch

⁹⁵ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 290-292.

is voor vee, onderricht te bieden dat aardser is in vorm en inhoud, en dat als natuurlijk voedsel dient voor hen die de eerste beginselen onderwezen moeten worden."⁹⁶

In dit citaat verwijst Cyrillus naar Joël 2:22, waarin we lezen over beloften aan het vee. Terugkerend naar Joël 2:23 zegt hij: "Voor de rijperen daarentegen is het kennis die van boven is ontvangen en als het ware een vrucht die voortkomt uit prachtige bomen, namelijk de leer van de heilige en consubstantiële Drie-eenheid of een morele leer van een verheven niveau. De eersten noemt hij vee, maar de meer volwassen noemt hij kinderen van Sion, die hij oproept zich te verheugen in de Heere, hun God. Onze volledige voldoening is in feite Christus, en uit Hem en door Hem komt de volledige overvloed aan goede dingen en een overvloedige stroom van hemelse genade voor degenen die Hem liefhebben. Die zijn als vroege en late vruchten, als het graan dat de dorsvloeren vult, en als de wijnvaten die overstromen en de olie die rijkelijk vloeit."⁹⁷

Cyrillus ziet nog een verdere vervulling van Joëls woorden: "Nu moet begrepen worden dat de werkelijkheid van de belofte ook in de vorm van sacramentele vervulling komt. Het levende water van de heilige doop wordt ons gegeven als regen; het brood des levens als graan en het bloed als wijn. Olie wordt ook toegepast bij het heilige doopsel als we hen die in Christus gerechtvaardigd zijn tot geestelijke volwassenheid brengen."⁹⁸

Cyrillus meldt trouwens ook dat de vroege en late regen die we ontvangen, de Wet en de bemoediging van het Evangelie zijn.⁹⁹ Hij doelt hiermee op de heilsgeschiedenis: eerst gaf God Zijn wet aan Israël, en toen Christus kwam gaf Hij het Evangelie.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid., p. 292

Malaty geeft een morele toepassing met het oog op zijn gemeentelieden in de 21ste eeuw. Hij schrijft: "Wat is de vroege en de late regen anders dan de Heilige Geest, die de dorstige wildernis van de ziel besproeit en de bomen hun vruchten laat dragen; de vijgenboom en de wijnstok hun kracht laat geven? Het is de Heilige Geest die in vroegere tijden werkte als een 'vroege regen' maar die in ons is neergedaald na de hemelvaart van de Heere, om onze innerlijke wildernis te veranderen in een vreugdevol paradijs. [Als] het lichaam door de zonde is geworden als de dieren van het veld, zonder weidegrond, dan zal de Heilige Geest het lichaam heiligen en al zijn krachten en gevoelens vervullen, tot opbouw. Hij vernietigt de dieren van het veld niet en veracht hen niet, maar heiligt hen en vervult hen met wat van de Heere is. [Dit] is de 'regen' die de Heere Christus beloofde te sturen naar Zijn discipelen van de kant van de Vader, als teken van Zijn liefde en zorg voor hen. [De] Heere Christus heeft ons deze late regen op Zijn tijd gegeven, zodat onze zielen vervuld worden door de Heere, Hem loven en Zijn aanwezigheid in hun midden beseffen; Hij heeft hen de geestelijke vervulling [van de belofte van Joël] geschonken, het leven van lofprijzing en het besef van de goddelijke tegenwoordigheid."¹⁰⁰

3.3 Joël 2:24-27 God te midden van Zijn volk

De Leraar tot Gerechtigheid is het hart van Gods handelen met Zijn volk. Nadat Hij is gekomen, is er niet langer gebrek aan koren, wijn en olie. De straffen van God worden tenietgedaan. Het volk zal de HEERE prijzen. Ze weten dat Hij in hun midden is, en Gods volk zal nooit meer beschaamd staan.

**Joël 2:24-25 - De dorsvloeren zullen vol koren zijn,
de perskuipen stromen over van nieuwe wijn en olie.
Ik zal u de jaren vergoeden**

¹⁰⁰ Malaty, *Joel*, p. 38-39.

**die de veldsprinkhaan, de jonge sprinkhaan,
de zwerm sprinkhaan
en de treksprinkhaan hebben opgegeten,
Mijn grote leger,
dat Ik op u had afgestuurd.**

Dit is het gevolg van dat er weer regen valt. De wijn en de olie worden genoemd in Deuteronomium 28.51. "Vergoeden" (Hebr: *sjalam*) is de juridische term voor de compensatie van schade, zoals in Exodus 22:3-5. Het woord wordt vaak gebruikt in het tempelritueel, waar de gelovigen aan God hun geloften doen als vergoeding aan de HEERE.¹⁰¹ Als de gelovigen zich weer houden aan de verbondsafspraken, mogen ze erop rekenen dat de HEERE dit, wederkerig, ook doet.

De vier soorten sprinkhanen die in Joël 1:4 werden genoemd, worden hier opnieuw vermeld. Wat deze dieren ooit aan het land hebben aangericht, zal nu door de HEERE worden hersteld. Het was Zijn leger; God neemt de volledige verantwoordelijkheid voor deze straf, maar deze komt nu tot een einde en het land zal volledig herstellen. God had dit leger op Israël afgestuurd, zoals ook werd voorspeld in Deuteronomium 28:20,48.

Cyrillus zegt over dit vers: "In de letterlijke betekenis van de tekst belooft [Joël] overvloed als compensatie voor de verwoesting door de sprinkhanen. Maar als de tekst van de profetie geestelijk moet worden begrepen, dan heeft Satan ons als een sprinkhanenplaag geplunderd, onze deugdzzaamheid vernietigd en ons geestelijk uitgehongerd. We waren zonder vrucht, zonder morele onderscheiding, en in een toestand van geestelijke ondervoeding. Maar door Christus zijn we verrijkt, hebben we de wereld overwonnen en autoriteit gekregen over de machten van het kwaad."¹⁰²

¹⁰¹ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 172.

¹⁰² Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 292.

**Joël 2:26 - Dan zult u overvloedig en tot verzadiging eten,
en de Naam van de HEERE, uw God, prijzen,
Die wonderlijk met u heeft gehandeld.
Mijn volk zal voor eeuwig niet beschaamd worden.**

Deze woorden roepen de tijd van de exodus uit Egypte in herinnering. Denk aan woorden die God tot Mozes sprak: "Zie, Ik sluit een verbond; ten overstaan van heel uw volk zal Ik wonderen doen, zoals die op de hele aarde en onder welk volk ook nog nooit tot stand gebracht zijn. Ja, heel het volk, in het midden waarvan u verkeert, zal de daden van de HEERE zien, want het is ontzagwekkend wat Ik met u ga doen." (Exodus 34:10) Zie ook Exodus 3:15; 15:11; Jozua 3:5; Richteren 6:13 en Psalm 77:14.

In dit en het volgende vers herhaalt de HEERE: "Mijn volk zal voor eeuwig niet beschaamd worden." In Joël 1:10-12 lezen we hoe mens en land verdord waren; datzelfde woord wordt in Joël 2:26 gebruikt. De akkerbouwers waren beschaamd (Joël 1:11) maar die verdorring, of beschaming, is nu voorgoed voorbij. Er wordt voedsel in overvloed beloofd, en de natuurlijke reactie van het volk is dat het de HEERE zal prijzen. Gods Naam stond onder de volken op het spel. Nu Hij een ommekeer brengt in het lot van Zijn volk wordt Zijn Naam geprezen.

Op diverse plaatsen in het Oude Testament wordt gezegd dat de gelovigen niet beschaamd zullen worden. Zie bijvoorbeeld Psalm 2:12; Spreuken 16:20; Jesaja 28:16 en Jeremia 17:7. Paulus citeert het Oude Testament in Romeinen 9:31-33: "Israël, dat de wet van de gerechtigheid najaagde, is aan de wet van de gerechtigheid niet toegekomen. Waarom niet? Omdat zij die niet uit geloof zochten, maar als uit werken van de wet. Want zij hebben zich gestoten aan de steen des aanstoots, zoals geschreven staat: 'Zie, Ik leg in Sion een steen des aanstoots en een struikelblok.' En: 'Ieder die in Hem gelooft, zal niet beschaamd worden.'" Hierin zien we hoe God de verbondsrelatie in stand wil houden. Zodra zijn volk zich tot Hem keert, is Hij aanwezig om te zegenen.

Voor de joodse en heidense volgelingen van Christus in Rome aan wie Paulus schrijft, is de *locus* van het niet beschaamd worden niet veiligheid in het land Israël, maar in hun Heere Christus en in het bij Hem behoren. Wie in Christus gelooft, zal nooit beschaamd worden. Zie ook Romeinen 9:33; 10:11 en 1 Petrus 2:6.

**Joël 2:27 - Dan zult u weten dat Ik te midden van Israël ben,
dat Ik, de HEERE, uw God ben, en niemand anders:
Mijn volk zal voor eeuwig niet beschaamd worden!**

"De HEERE, uw God" en "Mijn volk" zijn centrale begrippen in dit vers – de verbondsrelatie tussen God en Zijn volk is hersteld. Begrippen als "overvloed," "verzadiging," "wonderlijk handelen," "de HEERE in het midden," en "Mijn volk" in Joël 2:26-27 reflecteren de exodus onder Mozes. Zoals God Zijn volk leidde en beschermde tijdens de uittocht uit Egypte, zal Hij hen opnieuw redden. Zie bijvoorbeeld Exodus 6:7; 7:3; 16:12; Numeri 11:20; 14:14; Deuteronomium 4:35, 39; 7:21 en Jeremia 18:7-10. Het volk zal weten dat de HEERE in hun midden is en dat Hij hun God is, "en niemand anders." Deze laatste woorden wijzen er wellicht op dat afgoderij een oorzaak was van Gods toorn over het volk. In Joël 3:17 worden de woorden van dit vers herhaald.

Joël 2:26-27 heeft een eschatologische klank. Nadat het land was verwoest en het volk zich bekeerde, zal God het land herstellen. De veiligheid van het volk zal nooit meer in gevaar komen. Hoewel Joël hier spreekt tot Juda, omvat deze belofte het hele volk van Israël, want Gods beloften gelden voor het gehele verbondsvolk. Deze keuze voor het woord "Israël" in Joël 2:27 benadrukt het verbondsmatige karakter van deze woorden. Zie bijvoorbeeld Exodus 20:2.

Deze mooie beloften aan Juda zijn voorwaardelijk. Joël windt er geen doekjes om. Dit zijn voorwaarden die Joël noemde:

- Vertel aan je kindskinderen over Gods handelen met Zijn volk
(1:1-3)

- Wees een biddend volk (1:13-14, 19; 2:15-17)
- Bekeer je met je hele hart (2:12-13; 16)
- Houd je aan je tempeldienst (2:14)
- Wees een getuige voor de volken (2:17)
- Wees niet bevreesd (2:21)
- Wees blij in de HEERE (2:21)
- Prijst de naam van de HEERE (2:26)
- Weet dat de HEERE in je midden is (2:27)
- Dient alleen de HEERE en geen andere god (2:27)

Te denken dat de belofte, "u zult nooit meer beschaamd worden en Ik zal voor altijd in uw midden zijn" al deze voorwaarden teniet doet, lijkt me geen goede exegese. Joëls belofte is geen blanco check. Het verbond tussen God en Zijn volk is een contract waarin beide partijen verplichtingen hebben. God houdt zich altijd aan die afspraken; Hij geeft zegen of vloek, afhankelijk van hoe de andere verbondspartner het contract naleeft.

Mattheüs plaatst Jezus nadrukkelijk centraal in Gods verbondsgeschiedenis, door hem te plaatsen in de lijn van Abraham, David en de ballingschap in Diens geslachtsregister. Jezus kwam als degenen om die ballingschap ongedaan te maken door een nieuwe exodus. Vervolgens wordt Jezus in het geboorteverhaal in Mattheüs "Immanuel" genoemd: "Zie, de maagd zal zwanger worden en een Zoon baren, en u zult Hem de naam Immanuel geven; vertaald betekent dat: God met ons." (Mattheüs 1:22) Bij Zijn hemelvaart liet Jezus Zijn discipelen niet achter zonder hoop. Hij beloofde: "En zie, Ik ben met u al de dagen, tot de voleinding van de wereld." (Mattheüs 28:20) Met deze belofte aan Zijn discipelen claimt Jezus dat Hij deelt in de identiteit van de HEERE die in Joël 2:27 deze belofte aan Zijn volk deed, en dat Hij de vervulling is van de belofte van Gods aanwezigheid.

Jezus is nauw verbonden aan de nieuwe exodus die God beloofde aan Zijn volk. We hoeven daar bij onze exegese van Joël niet diep op in te

gaan, maar te denken valt aan het begin en eind van Jezus' leven. Bij Diens geboorte refereert Mattheüs aan de exodus met "opdat vervuld werd wat door de Heere gesproken is door de profeet: Uit Egypte heb Ik Mijn Zoon geroepen." (Mattheüs 2:15) Lukas omschrijft Jezus' dood als een exodus. Als Mozes en Elia aan Jezus verschijnen bij Zijn verheerlijking op de berg, spreken ze met Hem over zijn "heengaan, dat Hij zou volbrengen in Jeruzalem." Het Grieks dat Lukas gebruikt voor heengaan is *exodus*. (Lukas 9:31) Jezus is de vervulling van de nieuwe exodus die Joël aan Juda en Jeruzalem belooft.

Cyrillus zegt dat hier de belofte van de vleeswording wordt benoemd. De ultieme vervulling van de belofte in Joël gaat over Christus: "God zou bij de mensen wonen door Zichzelf te vernederen en als mens onder hen te komen. Zo was Hij inderdaad in het midden van Israël. Door Zijn komst en verlossing zijn we verlost van schande en de dood, bevrijd van de slavernij van de zonde en gericht op de Schepper in plaats van de schepping."¹⁰³

3.4 Joël 2:28-32 De Geest van God uitgestort

De dag van de HEERE breekt aan. Wie tot de HEERE roepen in Sion zullen behouden worden en de HEERE zal Zijn Geest op hen uitstorten. Dat zal gepaard gaan met bijzondere verschijnselen in de natuur en onder de mensen.

**Joël 2:28-29 - Daarna zal het geschieden
dat Ik Mijn Geest zal uitstorten op alle vlees:
uw zonen en uw dochters zullen profeteren,
uw ouderen zullen dromen dromen,
uw jongemannen zullen visioenen zien.
Ja, zelfs op de dienaren en op de dienaressen
zal Ik in die dagen Mijn Geest uitstorten.**

¹⁰³ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, pp. 293-4.

"Daarna zal het geschieden" is volgens de joodse theoloog Robert Alter "een nogal alledaagse uitdrukking, alsof iemand zou zeggen 'overmorgen' of 'over een maand of zo.' Zou het een aanwijzing kunnen zijn dat Joël dacht dat wat hij beschreef zeer nabij was?"¹⁰⁴ Alter noemt dat de grote middeleeuwse joodse exegeten als Rashi maar ook de moderne joodse exegeten menen dat Joël hier profeteerde over een voor hen nog niet aangebroken eindtijd.¹⁰⁵ De vroeg-christelijke exegeten dachten daar uiteraard anders over.

Het woord "daarna" moet ons niet verleiden om Joëls profetie te lezen als een soort nauwkeurig spoorboekje van toekomstige gebeurtenissen. Ik ga ervan uit dat dit vers in wezen parallel loopt aan de belofte in het voorgaande vers, waarin Joël namens God zegt "dat Ik te midden van Israël ben." Als "daarna" ergens aan refereert, dan lijkt het me een vervolg op de bekering en het gebed van Juda waartoe is opgeroepen in Joël 2:15-17.

Waar God aanwezig is te midden van Zijn volk, is Zijn Geest werkzaam. Dit werk van de Geest doorbreekt alle sociale grenzen: Gods heil is beschikbaar voor mannen en vrouwen, jong en oud, arm en rijk. Merk trouwens op dat in enkele verzen, van Joël 2:23-28, gesproken wordt over de HEERE, de Leraar en de Geest. De heilige Drie-eenheid laat van Zich horen.

In Deuteronomium 30:6 lezen we: "De HEERE, uw God, zal uw hart en het hart van uw nageslacht besnijden, om de HEERE, uw God, lief te hebben met heel uw hart en met heel uw ziel, zodat u leven zult." Deze besnijdenis van het hart is verbonden met de uitstorting van de Geest waarover Joël spreekt. Vergelijk dit met wat Jezus zei over de noodzaak van wedergeboorte in Johannes 3:5-8.

¹⁰⁴ Robert Alter, *The Hebrew Bible: Volume 2 Prophets* (New York, 2019), p. 1249, voetnoot bij Joël 2:28-29.

¹⁰⁵ Ibid.

Joëls toehoorders herinnerden zich de verhalen over hoe eeuwen tevoren Gods Geest actief was tijdens de exodus toen de Geest van God neerdaalde op de zeventig oudsten van het volk. (Numeri 11:25) Ook was het de Geest van God die Israël naar het beloofde land leidde door een vuurkolom en een wolkkolom. (Exodus 13:21) Ook kunnen we denken aan de aanwezigheid van Gods Geest bij de schepping. (Genesis 1:1-3) Joël voorzegt in wezen dat God Zijn volk gaat herscheppen. Ze worden opnieuw geboren. Jesaja combineert het uitstorten van water op droge grond met het werk van Gods Geest. (Jesaja 44:2-5) Ezechiël verbindt motieven van schaamte, veiligheid van vijanden en kennis van de HEERE met de Geest. (Ezechiël 32:15-17) Ezechiël 36:27 en 37:1-6 verbindt de Geest en profetie aan het welzijn van Judeese ballingen.¹⁰⁶

Het woord voor "Geest" (Hebr: *roeach*) betekent ook 'wind.' De Bijbel begint ermee: "...en de Geest van God zweefde boven het water." (Genesis 1:2) Sweeney denkt dat deze betekenis van "wind" de achtergrond is van Joël 2:28. Volgens hem heeft de vertaling met "Geest" zijn oorsprong in de latere christelijke theologie over de essentie van God. Hij denkt dat Joël het heeft over de sterke oostenwind en westenwind die tijdens de exodus sprinkhanen naar en van Egypte bliezen.¹⁰⁷ (Exodus 10:13,19) Ik denk dat hij hier ongelijk heeft. Het lijkt me toe dat zaken als profetie, dromen en visioenen meer te maken hebben met de werking van Gods Geest dan met een flinke storm. Ook joodse exegeten vertalen *roeach* hier trouwens met Geest en die zijn niet sterk door een christelijke trinitarische theologie besmet.

Het is voor een christen onmogelijk om Joëls woorden te lezen zonder te denken aan de toespraak van Petrus op de Pinksterdag. Wanneer de Geest wordt uitgestort op de volgelingen van Jezus, legt Petrus uit: "Dit is wat gesproken is door de profeet Joël." (Handelingen 2:16) Vervolgens citeert Petrus Joël 2:28-32 in zijn toespraak. (Zie Handelingen 2:17-21,39)

¹⁰⁶ Hadjiev, *Joel and Amos*, p. 45.

¹⁰⁷ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 174.

Overigens zien we ook in Handelingen de dubbele betekenis van *roeach* als "wind" en "Geest." Zie Handelingen 2:2,17. Jezus legt in Johannes 3:8 hetzelfde verband: "De wind waait waarheen hij wil en u hoort zijn geluid, maar u weet niet waar hij vandaan komt en waar hij heen gaat; zo is het met iedereen die uit de Geest geboren is."

Let op dat Petrus niet zegt dat de uitstorting van de Geest op de Pinksterdag iets *soortgelijks* is als wat Joël voorzegde, of dat het ermee te *vergelijken* is. Hij verklaart dat dit het is waarop Juda heeft gewacht op grond van Joëls belofte. Dit gegeven lijkt mij van grote betekenis voor onze exegese van het hele boek Joël. De verbondsbeloften van God aan Israël werden waargemaakt in de tijd van de Heere Jezus Christus, die de Geest van God aan Zijn volgelingen schonk. (Zie Johannes 14:16-17; 14:26; 15:26; 16:7; 20:22, Handelingen 1:4-8 en Lukas 24:49)

Hieronymus zegt dat er in zijn tijd exegeten waren die meenden "dat wat in algemene zin beloofd werd voor de laatste tijden, [op de Pinksterdag] gedeeltelijk is vervuld. En omdat de apostelen bij de eerste komst van de Heere de beloning van toekomstige [gebeurtenissen] voelden, vermeldten zij bepaalde gaven en eerstelingen van wonderen die waren vervuld, zodat wij, totdat het volmaakte komt, zouden ervaren wat eerder gedeeltelijk is gekomen." Er werd gezegd dat de apostelen "alles wat nuttig was voor de toehoorders en niet in tegenspraak was met het heden, zouden bekrachtigen met getuigenissen uit een andere tijd – niet om de eenvoud en onwetendheid van de toehoorders uit te buiten [...] maar volgens de apostel Paulus moesten zij prediken op het juiste moment en op het verkeerde moment."¹⁰⁸ [Zie 2 Timotheüs 4:2] Oftewel: wat gebeurde op de Pinksterdag was niet de uiteindelijke vervulling maar eerder een voorsmaak van de ware vervulling van Joëls profetie die in de toekomst werkelijk vervuld zal worden.

¹⁰⁸ Jerome, *Commentary on Joel*, bij Joël 2:28-31. In *Commentaries on the Twelve Prophets: Volume 1 (Ancient Christian Texts)*, Thomas P. Scheck (Ed.) (IVP, Downers Grove, 2017).

Hieronymus is het oneens met deze gedachte en geeft zijn hermeneutische sleutel: "De volgende regel geldt voor de profeten: alles wat aan Joden voor de laatste tijden op een vleselijke manier werd beloofd, [werd] geestelijk [...] vervuld bij de eerste komst van de Heere en Verlosser. Zowel zij als wij zeggen dat de beloften in Christus vervuld moesten worden, maar het verschil is dat [de Joden] vasthouden aan toekomstige dingen, terwijl wij volhouden dat ze al zijn gebeurd."¹⁰⁹

Interessant is hoe Theodorus omgaat met de relatie tussen Joëls profetie en Handelingen 2. Net als Hieronymus meent hij dat wat Petrus in Handelingen 2 zegt, niet om de letterlijke, historische vervulling van de profetie van Joël gaat, maar om de geestelijke vervulling. De letterlijke, historische vervulling vond plaats in de tijd rond de Babylonische ballingschap. Voor deze exegeten was de geestelijke vervulling op de Pinksterdag de werkelijke en ultieme vervulling. "De mensen in het Oude Testament begrepen de Heilige Geest niet als een afzonderlijke persoon, onderscheiden van de anderen [in de Drie-eenheid]. [Joël bedoelt te zeggen:] Op deze manier zal Ik jullie met Mijn zorg omringen, zodat jullie alle visioenen mogen ontvangen en in staat zullen zijn iets van de toekomst te openbaren. Ik zal wonderen verrichten in de hemel en op aarde voor iedereen, dat is, een grote slachting van mijn tegenstanders en hun bestraffing, evenals rookwolken die de goddelijke toorn verraden; de zon zal veranderen in duisternis en de maan in bloed in de waarneming van de toeschouwers, die dit zullen ervaren door de omvang van de rampen die hen treffen."¹¹⁰

Theodorus meende dus dat deze verzen hun letterlijke, historische vervulling kregen tijdens het optreden van Israëls profeten, in de terugkeer van de Judeeërs naar hun land, en in de teloorgang van de buurvölker daarna. Theodorus vervolgt: "Hoewel dit de voor de hand liggende betekenis van de passage is, gebruikte de gezegende Petrus deze tekst in

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Theodore of Mopsuestia, *Joel*, bij Joël 2:28-32.

zijn toespraak tot de Joden bij de nederdaling van de Heilige Geest. En terecht, want de wet bevatte slechts een schaduw van alles wat nog moest komen, zodat het volk zorg ontving die was verbonden aan de verwachting van wat zou verschijnen bij de komst van Christus, de Heere. Wat in [de tijd van Joël] gebeurde, was onbeduidend en slechts een schaduw; de beschrijving werd in hyperbolen gegeven in plaats van met feitelijke weergaven. De werkelijkheid van het verslag werd gevonden in de tijd van Christus, de Heere, toen alles belangrijk en ontzagwekkend was, nieuw en werkelijk verbijsterend, ver boven alles wat onder de wet was gebeurd. Dus terwijl wat er in de tijd van het Oude Testament gebeurde slechts een raadselachtige voorafschaduw was, behoorde de grootsheid van wat er in de tijd van Christus gebeurde tot de orde van de werkelijkheid. Daarom beschouwde de gezegende Petrus de passage als iets dat op een bepaald moment om een bepaalde reden metaforisch werd uitgedrukt, maar dat nu werkelijkheid werd in de tijd van de feiten zelf. De les hieruit is dat wij veel meer geloof moeten hechten aan de gebeurtenissen van deze tijd dan [de Judeeërs] destijds verwondering voelden over de gebeurtenissen in het verleden."¹¹¹

"Wat eerder door de profeet was uitgesproken als metafoor of hyperbool, vond zijn vervulling in de werkelijkheid, waarbij de belofte werd overtroffen door de vervulling. Dit zou een redelijke verklaring kunnen zijn voor waarom de gezegende apostel deze passage, evenals andere profetieën over verschillende onderwerpen, toepaste op de Menswording van Christus, de Heere. De eerdere gebeurtenissen worden overtroffen door de huidige, zoals de schaduw wordt overtroffen door de werkelijkheid, zelfs als ze ermee verbonden lijken te zijn," aldus Theodorus.¹¹²

Petrus verandert de aanhef. In plaats van "daarna zal het geschieden" zegt hij, "en het zal zijn in de laatste dagen." Hiermee week

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

hij af van wat later de Masoretische Hebreeuwse tekst werd, en ook van de LXX. Hiermee gaf Petrus aan hoe hij Joëls profetie begreep. Dat gaat over de laatste dagen. Die tijd was wat Petrus betreft begonnen. Het Nieuwe Testament spreekt over die tijd in de eerste eeuw na Christus als "de laatste dagen." Met de komst van Jezus en de Geest, is de "eindtijd" begonnen.

Ik denk dat Joël bij zijn belofte van de komst van de Geest geen andere doelgroep in gedachten had dan Juda en Jeruzalem. Dat lijkt me duidelijk uit het feit dat hij het heeft over "uw zonen, uw dochters, uw ouderen en uw jongemannen." (Joël 2:28). "Alle vlees" duidt niet op ieder mens, maar op alle *soorten* mensen. Het gaat om zonen, dochters, ouderen, jongemannen, dienaren, dienaressen. Later, als de Geest ook op heidenen valt, constateert Petrus dat die dus evengoed bij het volk van God horen omdat ze aan de uitstorting van de Geest deel krijgen. (Handelingen 10:34-36, 44-48) Petrus had deze uitbreiding op de Pinksterdag vast nog niet op het oog. Paulus' woorden in Galaten 3:28-29 zouden ook een echo van de belofte van Joël kunnen zijn. Veel joodse exegeten als Rashi denken dat "alle vlees" uitsluitend op Israël duidt. Veel huidige joodse theologen denken dat het ook kan duiden op de rechtvaardigen uit de volken.

De belofte van de komst van de Geest was, net als de belofte van Gods aanwezigheid in het midden van het volk, voorwaardelijk, dus gerelateerd aan gehoorzaamheid aan de verbondsafspraken. De belofte is voor hen die zich tot Jezus Christus keren door te geloven en gedoopt te worden, maakt Petrus in zijn preek op de Pinksterdag duidelijk.

Het is niet vreemd dat veel exegeten van de Vroege Kerk uitgebreid op deze woorden van Joël ingaan. Het was immers een gebeurtenis die constituerend was voor de Vroege Kerk. De vervulling van de belofte gaat erover dat een ieder die gelooft en zich laat dopen, binnentreedt in de verbondsrelatie van God met Zijn volk. In de Vroege Kerk werd, net als vandaag de dag in allerlei kerken die aan de traditie hechten, bij de doop een gebed uitgesproken dat de dopeling de Geest zou mogen ontvangen.

Cyrillus schreef, "De Geest werd in het begin aan Adam gegeven, maar bleef niet bij de mensheid vanwege de zonde. Maar Christus, hoewel rijk, werd arm en ontving als mens de Geest, zodat Hij deze ook aan ons kon schenken. De Geest werd uitgestort op alle mensen, ongeacht afkomst of status, en de genade van Christus werd wereldwijd aangeboden."¹¹³

**Joël 2:30-31 - Ik zal wondertekene geven
aan de hemel en op de aarde:
bloed en vuur en rookzuilen.
De zon zal veranderd worden in duisternis
en de maan in bloed,
voor die dag van de HEERE komt,
die grote en ontzagwekkende.**

Het woord "wonderteken" (Hebr: *mofet*) komt in het Oude Testament vooral voor in verband met de plagen ten tijde van de exodus die waren gericht tegen Egypte. (Exodus 11:9-10; Deuteronomium 26:8; Psalm 78:43; Jeremia 32:20-21) Ook bloed, vuur, rookzuilen en een zonsverduistering zijn een echo van de tijd van de exodus van Israël uit Egypte. Het beschrijft ook de nasleep van de oorlogen die de HEERE tegen de vijanden van zijn volk voerde. (Exodus 6:1-9; 7:1-7; 9:24; 10:21-28; Jesaja 34:5-10; Ezechiël 32:6-7 en 38:22) In Joël 2:2,10-11 begeleiden dit soort natuurverschijnselen Gods oordeel over Juda. Nu begeleiden ze de zegeningen voor het volk van God. Zie ook wat ik zei over deze natuurverschijnselen bij Joël 2:10.

Rashi merkt hierbij op dat de verduistering van de zon bedoeld is om hen die zich voor de zon in aanbidding neerbuigen, beschaamd te maken.¹¹⁴ Soortgelijk commentaar geeft de Armeense exegeet Eznik van Kolb. (vijfde eeuw n.Chr.) Hij schrijft, "Dit toont aan dat Hij de Heere is

¹¹³ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, pp. 296-297.

¹¹⁴ Rashi, *Comments on Joel*, bij Joël 2:31-32.

van de hemellichamen en van hun verlichting en verduistering. Dit is een verwijt aan de zoonaanbidders en de maanaanbidders. En er is geen enkele manier waarop de maan naar de aarde kan afdalen, zoals magiërs beweren. Het is God die beveelt dat het licht van de maan bloederig schijnt en dat haar kenmerken demonisch lijken. De magiërs bazelen dat zij de maan kunnen laten afdalen - een onmogelijkheid!"¹¹⁵

Theodorus zei in het commentaar dat ik weergaf bij voorgaand vers, dat de initiële vervulling in Joëls tijd plaatsvond en dat de natuurverschijnselen in die context als hyperbool moesten worden gezien. Maar de diepste, geestelijk vervulling in de tijd van Christus was in zijn ogen juist de werkelijke vervulling. "Terwijl de Heere, sprekend tot de Joden op de gebruikelijke manier [door Joël], beloofde hen overvloedig te voorzien van Zijn zorg en alles wat wij zojuist hebben uitgelegd, werd alles in werkelijkheid vervuld in de tijd van Christus, de Heere: de zon en de maan werden daadwerkelijk verduisterd, er gebeurden grote tekenen in de hemel en vele op aarde, het reddende bloed van Christus verscheen, evenals vuur, in overeenstemming met de bijzondere werking van het bezoek van de Geest, voorafgegaan door rookwolken – als bewijs van de straf die werd voltrokken aan degenen die schuldig waren aan Zijn kruisiging."¹¹⁶

Opvallend is dat Theodorus meent dat de tekenen aan de hemel ten tijde van Christus letterlijk moeten worden begrepen, maar hij noemt dit tegelijk de "geestelijke vervulling." Dit suggereert dat voor hem de term "geestelijke vervulling" vooral duidt op het idee dat het om de *belangrijkste* en *definitieve* vervulling gaat, die aan de komst van Christus gerelateerd is. "Geestelijk" is dus niet vaag, ontastbaar en onhistorisch. Geestelijk betekent Christologisch. Het gaat om de vervulling van het hele Oude Testament in Christus.

¹¹⁵ Eznik of Kolb, *Catechetical Lecture*, 15:3.

¹¹⁶ Theodore of Mopsuestia, *Joel*, bij Joël 2:28-32.

Dat Petrus deze verzen aanhaalde op de Pinksterdag doet me vermoeden dat hij mensen wilde wijzen op de tekenen in de natuur die ze kort daarvoor hadden beleefd rond de kruisiging van Christus. Ik vermeldde dit in mijn opmerkingen bij Joël 2:10. Het wonderteken van vuur en rookwalm zou ook kunnen verwijzen naar de vlammen op de hoofden van de discipelen toen de Geest op het neerdaalde. De vreemde verschijnselen in de natuur rond de dood en opstanding van Jezus hebben ongetwijfeld bijgedragen aan de bekering van de grote massa die de gevolgen van de uitstorting van de Geest zagen en de toespraak van Petrus hoorden. Zulke natuurverschijnselen werden immers gezien als tekenen van God. "Keert God zich tegen ons omdat Jezus in onze stad is gedood op instigatie van onze leiders?" Dat moet de gedachten en gesprekken van velen in Jeruzalem hebben bezig gehouden. Duizenden werden diep in hun hart geraakt door Petrus' toespraak die dit oordeel bevestigde, maar die hoop bood. Duizenden lieten zich dopen. (Handelingen 2:37-41)

In Markus 13:24 ontleent Jezus woorden aan Joël om het komende oordeel te beschrijven - het oordeel over Jeruzalem en de tempel. Dat gebeurde in het jaar 70 n.Chr. De Joodse historicus Flavius Josephus, die de val van Jeruzalem beschrijft waar hij zelf ooggetuige van was, heeft het ook over bloed, vuur, rookwalm, de zon die werd verduisterd en de maan die als bloed werd tijdens die periode van de verwoesting van Jeruzalem.¹¹⁷ Heeft Josephus die verschijnselen echt gezien? Of was dit nu eenmaal het literaire repertoire bij dramatische gebeurtenissen die een belangrijk moment in Gods verbond met zijn volk aanduiden? Hoe dan ook, dat Josephus dit zo beschreef duidt erop dat hij de verwoesting van Jeruzalem en de tempel zag als onderdeel van Gods verbondsoordeel over Juda en Jeruzalem.

Cyrrillus verwijst naar deze periode van de kruisdood van Christus tot aan de verwoesting van Jeruzalem als één periode die werd gekenmerkt door natuurverschijnselen: "Vanwege de misdaden van de Joden tegen

¹¹⁷ Flavius Josephus, *The Jewish War*, 6.5.3.

Christus werd zelfs de natuur geschokt. Het voorhangsel van de tempel scheurde, de zon hield op te schijnen en er viel duisternis over de aarde. Er wordt gesuggereerd dat de maan veranderde in bloed, mogelijk door een bijzonder hemelverschijnsel. Het vuur, bloed en rook symboliseren de verwoesting van Jeruzalem door de Romeinen, waarbij de stad in vlammen opging en ruïnes achterliet."¹¹⁸

Hieronymus zegt expliciet dat de natuurverschijnselen die Joël beschrijft werden vervuld rond de opstanding van Christus en de Pinksterdag, en dat het niet gaat om een vervulling bij het laatste oordeel: "Dan zal de Heere tekenen geven in de hemel en op de aarde: in de hemel, omdat de zon in duisternis zal veranderen en de maan in bloed; op de aarde, omdat de aarde zo hevig en ongewoon zal beven dat graven zullen worden geopend en rotsen zullen splijten. En wat Hij zegt over bloed en dampen, of de damp van rook, dat bloed is hetzelfde als waarover we in de Psalmen lezen: 'Opdat uw voet zich baadt in bloed.' En in Jesaja: 'Hoe rood zijn uw klederen!' En toen de zijde van de Verlosser was doorstoken door de Romeinse soldaat, vergoot hij water vermengd [met bloed.]"¹¹⁹

Hieronymus vervolgt: "Het vuur van de Heilige Geest daalde uit de hemel neer, zoals we lezen in de Handelingen der Apostelen: 'Er verschenen aan hen tongen als van vuur, die zich verdeelden en op ieder van hen neerzetten. En zij werden allen vervuld met de Heilige Geest en begonnen in andere talen te spreken, zoals de Geest hun gaf uit te spreken.' Dit is het vuur dat de Heere op aarde kwam werpen, en vóór Hij leed, verlangde Hij dat het zou branden in Zijn discipelen."¹²⁰

"Dit zijn allemaal dingen die als toekomstig worden beschreven voordat de grote en ontzagwekkende dag van de Heere komt," aldus

¹¹⁸ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 299.

¹¹⁹ Jerome, *Commentary on Joel*, bij Joël 2:28-31. Hieronymus verwijst waarschijnlijk naar Psalm 68:24 en Jesaja 63:1-3. Het gaat me nu niet om de vraag of zijn citaten correct waren, maar om hoe hij de natuurverschijnselen die Joël noemde vervuld ziet in de tijd van Christus.

¹²⁰ Ibid.

Hieronymus. "Maar deze dag van de Heere moet worden begrepen als óf de grote en ontzagwekkende dag van de opstanding [van Christus], óf, na lange tijd, de dag van het oordeel, die werkelijk groot en ontzagwekkend is. Maar omdat vervolgens staat geschreven: 'En het zal zijn: ieder die de naam van de Heere aanroept, zal behouden worden' – en de apostel Petrus verwijst naar de tijd van het lijden van de Heere – moet dit eerder worden begrepen als de dag van de opstanding [van Christus]."¹²¹

Johannes beschrijft in de Openbaring soortgelijke natuurverschijnselen. Zie bijvoorbeeld Openbaring 6:12-13: "En ik zag toen het Lam het zesde zegel opende, en er kwam een grote aardbeving, en de zon werd zwart als een haren zak, en de maan werd als bloed. En de sterren van de hemel vielen op de aarde, zoals een vijgenboom zijn onrijpe vijgen afwerpt wanneer hij door een sterke wind wordt geschud."

**Joël 2:32 - Het zal geschieden dat ieder
die de Naam van de HEERE zal
aanroepen, behouden zal worden.
Want op de berg Sion en in Jeruzalem zal ontkoming zijn,
zoals de HEERE gezegd heeft,
namelijk bij hen die ontkomen zijn,
die de HEERE roepen zal.**

In Joël 1:14 wordt het volk geboden: "Roep tot de HEERE." De profeet zelf geeft hier gehoor aan in Joël 1:19: "Tot U, HEERE, roep ik." In Joël 2:17 lezen we de woorden die het volk in ellende tot de HEERE moet roepen. Wanneer het volk dit doet, heeft het reden om de Naam van de HEERE te prijzen, want Hij brengt een ommekeer in hun lot. (Joël 2:26-27)

Joël 2:32 heeft een duidelijke ABCBA-structuur. Centraal staat de belofte van ontkoming op de berg Sion en in Jeruzalem, zoals de HEERE heeft gezegd. Dit "zoals de HEERE heeft gezegd" is een echo van

¹²¹ Ibid.

Deuteronomium 30 waar wordt beschreven dat als de mensen tot God terugkeren, Hij terugkeert voor hun redding. Deze belofte wordt ingeklemd tussen de uitspraken over "behouden worden" en "ontkomen zijn." Deze woorden worden op hun beurt omsloten door het "aanroepen van de Naam van de HEERE" en het "geroepen worden door de HEERE."

Wanneer we deze structuur volgen, wordt duidelijk dat de woorden "die de HEERE roepen zal" niet moeten worden gelezen vanuit het

perspectief van een uitverkiezingsleer, maar als een belofte. Wie de Naam van de HEERE aanroept, zal behouden worden en ontkomen. De HEERE roept deze mensen door Zijn naam aan hen te

- A- Het zal geschieden dat ieder
die de Naam van de HEERE zal aanroepen
- B- behouden zal worden
- C- Want op de berg Sion en in Jeruzalem
zal ontkoming zijn,
zoals de HEERE gezegd heeft
- B- namelijk bij hen die ontkomen zijn,
- A- die de HEERE roepen zal.

verbinden. Dit komt overeen met wat in Deuteronomium 28:10 wordt gezegd: "Alle volken van de aarde zullen zien dat de Naam van de HEERE over u uitgeroepen is." Joëls woorden "die de HEERE roepen zal," hebben denk ik dezelfde betekenis. Alter zegt hiervan: "De profeet beschrijft het bekende bijbelse idee dat als mensen oprecht roepen tot God, Hij reageert door hen te roepen."¹²²

Moeten we dit ook zo begrijpen in de context van Petrus' woorden op de Pinksterdag, wanneer hij Joël citeert in Handelingen 2:39? Hij zegt: "Want voor u is de belofte (van de uitstorting van de Geest op alle vlees, Handelingen 2:17) en voor uw kinderen en voor allen die verre zijn, zovelen als de HEERE, onze God, ertoe roepen zal." Het woord "ertoe" staat niet in de Griekse grondtekst. Waarschijnlijk moeten we de woorden van Petrus, net als bij Joël die hij citeert, niet zien als een mededeling dat

¹²² Robert Alter, *The Hebrew Bible: Volume 2 Prophets* (New York, 2019), p. 1250, voetnoot bij Joël 2:32.

degenen die ontkomen en gelovig zijn, eerst door God zijn geroepen. Het lijkt eerder te wijzen op het feit dat de ontkomen gelovigen - mensen die tot geloof zijn gekomen en die zich hebben laten dopen - mogen weten dat zij deel uitmaken van Gods verbond. Hij heeft Zijn Naam over hen uitgeroepen.

Joël voorspelde: "En het zal geschieden dat ieder die de Naam van de HEERE aanroept, behouden zal worden." Deze belofte wordt door Petrus geciteerd in Handelingen 2:21. Bij Joël en Petrus moet dit "ieder" worden gezien binnen de kaders van Juda en Jeruzalem. Paulus verwijst naar hetzelfde vers in Romeinen 10:13, waar hij het toepast op gelovigen in Jezus Christus uit alle volken: "Er is immers geen enkel onderscheid tussen Jood en Griek." (Romeinen 10:11-13)

Nieuwtestamentische theologie is helder op dit punt. De apostelen beschouwen de niet-Joden die tot geloof in Christus komen, als onderdeel van het verbondsvolk van God. Ze worden in dezelfde verbondsrelatie met God gebracht door hun geloof en de doop. Iemands achtergrond speelt daarbij geen rol. Alle volgelingen van Christus vormen samen het ware Israël van God. Zie Romeinen 1:16; 10:12; Galaten 3:6-9; Efeze 2:11-22.

Augustinus (354-430 n.Chr.) onderstreept dat er voor God geen onderscheid is tussen Jood en Griek: "Toen de heilige apostel wilde aantonen dat de profeten de komst van die tijden hadden voorspeld, waarin alle volken in God zouden geloven, citeerde hij het getuigenis: 'En het zal geschieden dat ieder die de naam van de Heere aanroept, behouden zal worden.' De naam van God, die hemel en aarde heeft gemaakt, werd vroeger alleen aangeroepen door de Israëlieten. De overige volken riepen dove en stomme afgoden aan, die hen niet hoorden; of ze riepen demonen aan, die hen hoorden tot hun eigen nadeel. 'Maar toen de volheid van de tijd was gekomen,' werd vervuld wat was voorzegd: 'En het zal geschieden dat ieder die de naam van de Heere aanroept, behouden zal worden.'"¹²³

Joël zegt verder: "Want op de berg Sion en in Jeruzalem zal

¹²³ St Augustine, *Letter* 157.

ontkoming zijn." Hij verzekert zijn volksgenoten dat er een tijd zal komen waarin Sion en Jeruzalem, toen zwaar onder druk, bevrijd zullen zijn. Opvallend is dat Petrus deze specifieke verwijzing naar Sion en Jeruzalem weglaat in zijn toespraak. Gezien het feit dat hij zijn woorden juist in Jeruzalem uitsprak, was dit wellicht niet nodig; zijn hoorders kenden de tekst en zullen zich bewust zijn geweest van wat hij weglief.

Het was in Jeruzalem dat Christus stierf, opstond uit de doden en Zijn Geest uitstortte op Zijn volgelingen en naar de hemel terugkeerde. Dit was de vervulling van alle hoop van het Oude Testament, maar het was tegelijk ook de aanleiding dat God de tempel en Jeruzalem verliet. Het Nieuwe Testament transformeert Sion en Jeruzalem, door de berg Sion gelijk te stellen aan het hemelse Jeruzalem waartoe alle volgelingen van Christus toegang hebben. (Hebreeën 12:22-24) In Galaten 4:25-26 zegt Paulus dat het huidige Jeruzalem in slavernij is, maar het "Jeruzalem van boven is vrij, en dat is de moeder van ons allen." Het aardse Jeruzalem valt juist onder Gods oordeel, zie Mattheüs 24 en Openbaring 18:16-24.

Ook in de Openbaring van Johannes lezen we over de gelovigen die op Sion behouden worden, in Openbaring 14:1, 3. Maar dat is het Sion waar ook Christus aan verbonden is, het hemelse Jeruzalem voor de troon van God.

De woorden "namelijk bij hen die ontkomen zijn, die de HEERE roepen zal," luiden anders in de LXX. Misschien gebruikten de vertalers een alternatieve Hebreeuwse tekst van Joël. In de LXX lezen we: "Er zal verkondiging zijn van het Goede Nieuws aan hen die de HEERE Zelf geroepen heeft." Dat is in ieder geval wat vanaf de Pinksterdag gebeurde door Petrus, de overige apostelen en alle verkondigers van het Evangelie nadien.

Alles overziende lijkt het aannemelijk dat Joëls belofte van de uitstorting van de Geest daadwerkelijk *definitief* in vervulling ging op de Pinksterdag. Het idee dat er in een nog komende tijd iets veel spectaculairders zal gebeuren, lijkt de manier waarop Petrus Joëls profetie in zijn tijd vervuld ziet, te negeren. Petrus zei: "Dit is het..." (Handelingen

2:16) Elke keer dat enkelingen of groepen tot geloof in Christus komen en gedoopt worden, gaan ze delen in het wonder dat Joël voorspelde en dat op de eerste Pinksterdag begon. Het lijkt me in zulke gevallen beter om dit niet te zien als nieuwe vervulling van wat Joël beloofde, maar als een gaan participeren in de volheid van de vervulling die plaatsvond op de Pinksterdag.

4. STRAF OVER DE VIJANDEN

VOLK VAN GOD VOOR ALTIJD VEILIG (JOËL 3:1-21)

4.1 Joël 3:1-8 Oordeel over de buurvölker

De volken die het land van God hebben verdeeld en de inwoners in ballingschap voerden, worden nu zelf gestraft. Dit betekent dat het volk van God veilig is. Joël refereert aan de plundering van de tempel in Jeruzalem, de ballingschap, de terugkeer van het volk en de straf op Juda's vijanden.

Met Jezus kwam de werkelijke omkeer voor Gods volk. Hij kwam om gevangenen vrijheid te geven en kondigde een nieuwe tijd aan; dit is de definitieve, geestelijke vervulling van Joëls beloften. Jezus herstelde het volk van God. Alle mensen zullen eenmaal voor Gods rechterstoel verschijnen, en daarbij maakt afkomst of nationaliteit niet uit, maar geloofsgehoorzaamheid.

**Joël 3:1-2 - Want zie, in die dagen en in die tijd,
als Ik een omkeer zal brengen
in de gevangenschap van Juda en Jeruzalem,
zal Ik alle heidenvölker bijeenbrengen
en hen doen afdalen naar het dal van Josafat.
Daar zal Ik met hen een rechtszaak voeren,
vanwege Mijn volk en Mijn eigendom Israël,
dat zij onder de heidenvölker verstrooid hebben.
Mijn land hebben zij verdeeld.**

"In die dagen en in die tijd" refereert aan Joël 2:32, waar aan het volk van God werd beloofd dat op de berg Sion en in Jeruzalem ontkoming zal zijn voor hen die de Naam van de HEERE aanroepen. Dat is de tijd dat de HEERE een omkeer brengt in de "gevangenschap" van Juda en Jeruzalem. Daarmee wordt geduid op de ballingschap die in Deuteronomium 28:41

werd voorzeggd. Daar wordt hetzelfde Hebreeuwse woord voor "gevangenschap" gebruikt. Datzelfde woord wordt ook gebruikt als in Deuteronomium 30:3-4 waar een terugkeer uit die "gevangenschap" wordt beloofd. Joël profeteert tegen de achtergrond van deze verbondsbeloften in Deuteronomium.

Het "bijeengbrengen" (Hebr: *kibbets*) van de volken wordt ook in Deuteronomium 30:3-4 genoemd, maar daar wordt het gebruikt voor Israël dat naar zijn land terugkeert. Het volk van God wordt bijeengebracht tot zegen, de volken worden bijeengebracht voor oordeel. Dat de volken "afdalén" (Hebr: *jarad*) naar het dal van Josafat heeft een negatieve lading. Dit "afdalén" werd in Deuteronomium 28:43 als iets negatiefs gezien, maar draait daar om Israël dat steeds dieper zinkt. Nu is dat lot aan de volken beschoren. Er zal geen uiteindelijke redding van Gods volk plaatsvinden zonder dat de volken hun straf krijgen.

Wat wordt bedoeld met het "dal van Josafat" is onzeker. Josafat (Hebr: *Jehosjafat*) betekent "de HEERE oordeelt" en even na het noemen van dit dal, zegt Joël dat de HEERE een rechtszaak zal voeren. We moeten daarom denk ik niet aan een geografische locatie denken, temeer daar veel joodse en christelijke exegeten geen zekerheid kunnen geven om welke locatie dit dan zou gaan. Het gaat veeleer om de theologische betekenis, niet om de historische of geografische bijzonderheden. Rashi denkt niet aan een specifieke locatie maar ziet hier een duiding op Gods oordeel over de volken.¹²⁴

Wellicht dat Joël met het dal van Josafat doelt op "het dal (waar God een enorme overwinning gaf op de buurvóken ten tijde) van Josafat." Dan zou hij ermee willen zeggen dat de komende overwinning op de volken, net als ten tijde van Josafat, een even wonderlijk bevrijdend werk van de HEERE zou worden. Zie hiervoor 2 Kronieken 20:16-30. Dit is hoe Sweeney de term begrijpt: "De verwijzing naar het dal van Josafat lijkt bedoeld om de nederlaag van de volken (inclusief Edom) in herinnering te

¹²⁴ Rashi, *Comments on Joel*, bij Joël 3:1-2.

brengen. De overwinning werd toen aan YHWH toegeschreven; de rol van het volk was om YHWH te prijzen in een cultische processie. Naar het lijkt voorziet Joël een soortgelijke rol voor het volk in hun erkenning van YHWH."¹²⁵

Deze verwijzing naar Josafat is veelzeggend. Juda werd door buurvolken aangevallen en Josafat riep het volk op tot bidden en vasten:

Heel Juda stond voor het aangezicht van de HEERE, ook hun kleine kinderen, hun vrouwen en hun zonen. Toen kwam de Geest van de HEERE in het midden van de gemeente op Jahaziël [...] en hij zei: Sla er acht op, heel Juda, inwoners van Jeruzalem, en u, koning Josafat! Zo zegt de HEERE tegen u: Weest u niet bevreesd en wees niet ontsteld vanwege deze grote troepenmacht, want niet aan u is de strijd, maar aan God. [...] Het is niet aan u in deze oorlog te strijden. Stel uzelf op, blijf staan en zie het heil van de HEERE dat met u is, Juda en Jeruzalem. Wees niet bevreesd en wees niet ontsteld. Trek morgen tegen hen op, want de HEERE zal met u zijn. Toen boog Josafat zich met het gezicht ter aarde, en heel Juda en de inwoners van Jeruzalem vielen voor het aangezicht van de HEERE neer en bogen zich neer voor de HEERE. En de Levieten van de nakomelingen van de Kahathieten, en van de nakomelingen van de Korachieten, stonden op om de HEERE, de God van Israël, met luide stem ten hoogste te prijzen. (2 Kronieken 20:13-19)

Omdat het volk zich in hun nood tot God keerde, gaf Hij hun een klinkende overwinning op de vijanden. Joël's verwijzing naar Josafat paste dus uitstekend in zijn profetische oproep tot bekering en beloften aan het volk.

¹²⁵ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 177.

Dat in Joël 3:2 sprake is van Israël, en niet slechts van Juda en Jeruzalem, is wellicht omdat Joël hiermee de aandacht wil vestigen op het gegeven dat Gods verbondsbeloften ooit aan geheel Israël zijn gedaan. Dit wordt onderstreept doordat sprake is van "Mijn volk," "Mijn eigendom" en "Mijn land," termen die op die verbondsrelatie duiden.

In het Nieuwe Testament wordt de betekenis van "Mijn volk" nader gedefinieerd. Het gaat niet langer om het fysieke nageslacht van Jacob, maar om het in Jezus gelovige deel daarvan, samen met de gelovigen uit de volken. Die vormen samen het ene volk van God. Zie hiervoor Romeinen 9:25-26, 2 Korinthe 6:16, Hebreeëen 8:10 en Openbaring 18:4. Petrus past de woorden van de verbondssluiting van God met Israël toe op de hele gemeenschap van volgelingen van Jezus in 1 Petrus 2:9.

De volken verdienen terecht te worden omdat ze Gods volk onder de volken hebben verstrooid en omdat ze Zijn land hebben verdeeld. Voor dit "verstrooid," zie Deuteronomium 28:63 en 30:3. Zie ook Jesaja 66:18; Jeremia 25:31; Ezechiël 39:21 en Micha 4:11-12.

In de voorgaande hoofdstukken maakte Joël duidelijk dat het leger dat Juda en Jeruzalem zal verwoesten, door God zelf zal worden gestuurd. (Joël 2:11,17) Nu worden diezelfde naties hierom veroordeeld. De belofte van de rechtszaak van de Heere tegen de naties is parallel aan de beloftes in Joël 2:18-32, van zegeningen voor Juda en Jeruzalem.

Joël zal bij deze voorzegging in de eerste plaats hebben gedacht aan de concrete situatie en aan een vervulling in zijn eigen tijd. Dit aangezien hij even later concreet spreekt over de omringende volken van Juda en wat die Juda en Jeruzalem hadden aangedaan. Bij een meer complete vervulling - sommige Kerkvaders zouden het de "geestelijke betekenis" noemen - van deze belofte kunnen we denken aan de woorden van de Heere Jezus Christus in Lukas 4:17-21:

En aan Hem werd het boek van de profeet Jesaja gegeven, en toen Hij het boek opengedaan had, vond Hij de plaats waar geschreven stond:

De Geest van de Heere is op Mij, omdat Hij Mij gezalfd heeft; Hij heeft Mij gezonden om [...] aan gevangenen vrijlating te prediken [...] om het jaar van het welbehagen van de Heere te prediken. [...] Hij begon tegen hen te zeggen: Heden is deze Schrift in uw oren in vervulling gegaan.

Het citaat dat Jezus gebruikt is van Jesaja 61:1. Hij geeft aan hoe Hij met dergelijke beloftes omging. Jezus zag Zichzelf en Zijn bediening als de vervulling van de belofte dat gevangenen zouden worden vrijgelaten. "In die dagen en ik die tijd" wijst dan naar de periode van het herstel van Gods volk, toen God door Christus in hun midden kwam en de Geest werd uitgestort.

Jezus citeert Jesaja maar stopt dat citaat abrupt. Jesaja vervolgt met "om uit te roepen het jaar van het welbehagen van de HEERE en de dag van de wraak van onze God." Jezus noemt die wraak niet maar Zijn toehoorders kenden de tekst. Dit is in overeenstemming met wat Joël laat zien, namelijk dat Gods verlossing van Zijn volk gepaard gaat met oordeel over de vijanden van Zijn volk.

Het Nieuwe Testament gebruikt vaak woorden die samenhangen met een rechtszaak, rechtspreken en oordelen. Er is soms sprake van een oordeel over de heidenen, (Mattheüs 12:18) maar dat oordeel gaat evengoed over de Joodse toehoorders van Jezus. (Mattheüs 12:33-37; 23:14) Jezus is scherper in zijn oordeel over de Joden dan over de heidenen. (Lukas 10:13-14; 11:31-32) Petrus spreekt ook over het oordeel over volgelingen van Christus. (1 Petrus 4:17-18) In Mattheüs 25:31-46 geeft Jezus criteria voor het eindoordeel.

In Openbaring heeft Johannes het veel over oordelen en berechten. De verdrukke Christenen bidden om wraak, (Openbaring 6:10) en dat oordeel over hun verdrukkers gaat zeker plaatsvinden. (Openbaring 11:18; 14:7; 18:8-10; 19:2; 20:4,12-13) Ook Johannes gebruikt het beeld van een dal waar God de volken verzamelt voor een eindoordeel, maar hij spreekt over het dal van Megiddo, wat een bekend gebied buiten Jeruzalem was.

(Openbaring 16:16,19) Johannes beschrijft ook dat degenen die Gods dienaren hebben verdrukt, zelf verdrukt zullen worden. (Openbaring 13:10) Dit duidt op dezelfde retributie als waarover Joël spreekt.

Theodorus denkt bij deze verzen van Joël aan Juda's terugkeer uit de Babylonische ballingschap en een straf over de volken die zich tegen Juda en Jeruzalem hadden gekeerd toen die hun land wilden opbouwen. "De profeet openbaarde in de profetieën de terugkeer uit Babylon en de goede dingen die hen in die tijd op verschillende manieren ten deel zouden vallen."¹²⁶ Hij verklaart Joël 3:1-2 als volgt: "Nadat Ik jullie teruggebracht heb naar Jeruzalem [...] zullen vele volken zich van alle kanten gezamenlijk tegen jullie keren. Hij strafte degenen die zich toegewijd hadden aan een aanval op de Israëlieten. Ver verwijderd van het uitvoeren van de plannen die zij tegen de Joden hadden, leden zij een vreselijke en onverwachte straf door een ingrijpen van God. Daarom wordt er gesproken over het verzamelen van alle volken: dat betekent dat Ik hen heb toegestaan hun verdorven bedoelingen uit te voeren en een aanval op Jeruzalem te leiden, om hen zo ter verantwoording te roepen en iedereen een bewijs te geven van Mijn zorg voor het volk en van Mijn eigen macht."¹²⁷

Theodorus was vooral geïnteresseerd in de historische betekenis van de profetie van Joël. Hij geeft in zijn commentaar geen nieuwtestamentische vervullingen en hij geeft geen morele toepassingen voor Christenen. In Joël 3 ziet hij dus ook geen eschatologie voor de Kerk of voor Juda en Jeruzalem.¹²⁸

Ook Cyrillus zegt dat deze profetische woorden gaan over de tijd dat de ballingen uit Babylon naar Jeruzalem terugkeerden.¹²⁹ Hij denkt aan een zeer concrete historische vervulling, onder meer beschreven in

¹²⁶ Theodore of Mopsuestia, *Joel*, bij Joël 3:1-2.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 302.

Nehemia 4:7-10. Na de terugkeer van de Joden waren de volken rondom boos en bang wegens de herbouw van Jeruzalem en de tempel, en "ze probeerden dit te verhinderen, dus toen grepen ze naar hun wapens en besloten ze om aan te vallen." Volgens Cyrillus was er "een bijeenkomst van mensen die zich hiervoor hadden verzameld in het dal van Josafat, een plek op maar een paar mijl ten oosten van Jeruzalem." Deze vijanden werden echter verslagen, dankzij Gods hulp.¹³⁰ Die volken verdienden dit oordeel omdat ze "het overblijfsel van Israël aanvielen, ondanks het feit dat het volk in zware nood verkeerde, overgeleverd aan de Babyloniërs."¹³¹

Cyrillus ziet de diepste geestelijke vervulling van Joëls woorden in de tijd van Christus: "Iets soortgelijks heeft zich in onze tijd voorgedaan. God heeft ons gered – herinnert u zich dat nog? – toen wij gevangenen waren en dienden onder een wrede tiran, ik bedoel satan. Hij heeft ons teruggebracht tot de heilige levenswandel van het evangelie, tot gewoonten die gemakkelijk te leren zijn, tot de versterkte stad van het geestelijke Jeruzalem, 'de kerk van de levende God', waarin Hij mensen als kostbare stenen liet opbouwen 'tot een heilige tempel, een woning voor God in de Geest.'"¹³²

Van het idee dat er nog een soort letterlijke eindtijd-vervulling van Joëls woorden moet komen, lange tijd na de komst van Christus, wilde Cyrillus niets weten. "Er bestaat onder de Joden een dwaas oudewijvenverhaal dat er te zijner tijd een oordeel door God over allen zal plaatsvinden in de vallei van Josafat, nadat de doden tot leven zijn gewekt. Zij geloven dat iedereen, waar ook ter wereld, ter verantwoording zal worden geroepen voor wat hun is aangedaan. Het zou niet ongepast zijn hun opvatting belachelijk te maken, aangezien de door God geïnspireerde

¹³⁰ Ibid, p. 303.

¹³¹ Ibid. p. 306.

¹³² Ibid, p. 305.

Schrift duidelijk stelt dat de inhoud van deze profetie reeds is vervuld, en dat de naburige volken door God ter verantwoording zijn geroepen."¹³³

De *Orthodox Study Bible* suggereert drie toepassingen van Joël 3. Op een oppervlakkig niveau kan het volgens de *Orthodox Study Bible* worden opgevat als een belofte van Israël's terugkeer uit de ballingschap, maar de beelden reiken verder. Joël maakt gebruik van apocalyptische taal die ook verwijst naar de eindtijd waarin Israël geestelijk hersteld wordt en een bron van leven en rust zal zijn voor de volken. Dit herstel begint met de komst van Christus. Met Israël doelt de *Orthodox Study Bible* op de Kerk die bestaat uit volgelingen van Christus uit Joden en heidenen. Ook zou volgens dit commentaar het gedeelte een belofte inhouden van Gods zorg voor de Kerk tegen kettters en vervolgers.¹³⁴

Hieronymus ziet in deze verzen van Joël een beschrijving van het leven van de Kerk en van het oordeel over de vijanden van de Kerk. "Juda en Jeruzalem" duidt op de christelijke gelovigen: "Voor hen die geloven, is het heil op de berg Sion en in Jeruzalem. In de laatste dagen zal de Heere het geroepen overblijfsel uit het volk van Juda verzamelen — zij die met de apostelen en door de apostelen geloven. Hij zal de ballingen van Juda terugbrengen naar Jeruzalem. Hij is degene die gekomen is om de blinden het zicht te geven, de gevangenen vergeving te schenken en vrijheid te brengen aan hen die de Heere belijden en blijven in de kerk, waarin de vrede zichtbaar is." Hier beschreef Hieronymus het leven van de vroege kerk. In dat kader moeten ook zijn woorden "Hij zal de ballingen van Juda terugbrengen naar Jeruzalem" worden gezien. Dat gaat om het verzamelen van de gelovigen in het hemelse Jeruzalem, de Kerk. Wie niet in deze gemeenschap participeert, wordt geoordeeld. "Hij zal alle volken die weigeren te geloven, verzamelen en hen werpen in de vallei van Josafat."¹³⁵

¹³³ Ibid., pp. 305-6.

¹³⁴ *Orthodox Study Bible*, bij Joël 3:2

¹³⁵ Jerome, *Commentary on Joel*, bij Joël 3:1.

**Joël 3:3 - Zij hebben het lot geworpen over Mijn volk.
Zij gaven een jongen voor een hoer;
zij verkochten een meisje voor wijn, zodat zij konden drinken.**

De buurvolken hebben "het lot geworpen." Misschien gebeurde dit letterlijk, namelijk dat de buurvolken hebben geloot over wie welk deel van Juda kreeg. De kinderen van Juda en Jeruzalem hebben ze als handelswaar gebruikt, in ruil voor seksuele diensten of voor een kruik wijn. Die kinderen waren dus slaven. Dit waren kinderen waarvan de HEERE zei, "Mijn volk," waarmee Hij een verbond had gesloten.

Het verkopen van kinderen wordt door Jezus genoemd in Mattheüs 18:25. In Openbaring 18:13 noemt Johannes de slavenhandel waarmee de kooplieden van de aarde zich hebben verrijkt. Dat Jezus in Lukas 4 over Zichzelf spreekt als degene die de gevangenen bevrijdt, moet niet alleen worden gezien in het kader van de verlossing van de zonde; hij herstelt ook de misdeelden in de wereld en bevrijdt mensen van onderdrukkende politieke stelsels.

**Joël 3:4-5 - En ook,
wat wilt u van Mij, Tyrus en Sidon,
en alle gebieden van Filistea?
Wilt u Mij Mijn handelwijze vergelden?
Als u Mij dat wilt aandoen,
zal Ik snel en onmiddellijk
uw vergelding op uw hoofd doen terugkeren,
omdat u Mijn zilver en Mijn goud hebt weggenomen,
het beste van Mijn kostbaarheden naar uw tempels hebt gebracht.**

Joël 3:4-8 is, in tegenstelling tot de rest van het boekje, proza en geen poëzie. Sommige moderne exegeten menen, mede daarom, dat dit een latere interpolatie in het boekje is. Ze denken dat de inhoud, vooral het noemen van de namen van de diverse steden en volken, opvallend anders

zijn dan hoe Joël elders schrijft. Ik zie in de inhoud van het gedeelte geen reden om te denken aan een interpolatie. De HSV wekt met zijn typografie de indruk dat het gedeelte net als de rest van Joël poëtisch is.

Als in een rechtszaal ondervraagt God de aangeklaagde volken. Tyrus en Sidon waren de Phoenicische kustgebieden ten noordwesten van Juda. Misschien worden deze havensteden vooral aangesproken wegens hun rol in het wegvoeren van Judeeërs als slaven. Ze hadden in ieder geval een negatieve invloed op het religieuze leven van Israël, zoals ten tijde van koning Achab met diens vrouw Izebel, de dochter van Etbaäl I, koning van Tyrus. (1 Koningen 16:31) Tyrus en Sidon worden door Jezus genoemd in Mattheüs 11:21-22 en Lukas 10:13-14. Hij zegt dat de Joodse steden waar Hij niet welkom was, zwaarder zullen worden geoordeeld dan Tyrus en Sidon.

Filistea was de regio ten zuidwesten van Juda, die eigenlijk altijd als vijand van Israël wordt afgeschilderd in de bijbel. De Filistijnen waren de aartsvijanden van Israel. (Jeremia 47:4) In Joël 3:19 worden ook Egypte in het zuiden en Edom in het oosten genoemd. Het oordeel gaat over alle buurvölker die zich als vijand van Juda hadden opgesteld in de tijd voor en na de Babylonische ballingschap. Wat ze Juda aandeden, wordt nu op henzelf verhaald.

Wat is de handelwijze van God, waarnaar Joël verwijst? Wellicht moeten we denken aan Gods verkiezing van Israël en hoe Hij hen zegende, en dat dit de reden was waarom de volken rondom Israël zich tegen Israël verzetten. Daarom kunnen ze op Gods oordeel rekenen.

In Deuteronomium 32:6 kreeg Israël het verwijt dat ze God, die altijd een goede Vader voor Zijn volk was, met slecht gedrag "vergolden." (Hebr: *gamal*) De HSV vertaalt dit als: "Doet u dit de HEERE aan." Nu, in Joël 3:4, verwijt God het de volken rondom Israël dat ze Zijn handelwijze "vergelden."

Het Hebreeuws woord voor "doen terugkeren" (Hebr: *sjoev*) in Joël 3:4 is hetzelfde woord als de "omkeer" die in Joël 3:1 wordt genoemd. De

vergelding jegens de volken valt samen met het herstel van Juda en Jeruzalem.

Het idee van vergelding is belangrijk in het Nieuwe Testament, zie Mattheüs 16:27; 2 Korinthe 5:10; Kolossenzen 3:24; Hebreeën 2:2, 10:30; Romeinen 2:6; 2 Thessalonicenzen 1:6. De geschiedenis loopt uit op vergelding, schildert Johannes in Openbaring 22:12. Dat heeft, net als bij Joël, het karakter van "de zaken recht zetten." Het gaat bijna altijd over volken en mensen die christenen hebben verdrukt. Zie in dit verband 2 Thessalonicenzen 1:5-7. Het is "Gods rechtvaardig oordeel dat u het Koninkrijk van God waardig geacht wordt, waarvoor u ook lijdt. Het is immers rechtvaardig van God verdrukking te vergelden aan hen die u verdrukken, en aan u die verdrukt wordt, samen met ons verlichting te geven bij de openbaring van de Heere Jezus vanuit de hemel met de engelen van Zijn kracht."

Bij het "goud en zilver" moeten we denken aan het goud en zilver dat werd geplunderd uit de tempel in Jeruzalem door de Babyloniërs in 586 v.Chr. (2 Kronieken 36:17-21) Dit is de meest concrete aanklacht tegen de volken rond Juda en Jeruzalem, hoewel dit waarschijnlijk alleen door Babylon werd uitgevoerd. Of gaat het in wezen om hoe koningen van Juda "vrijwillig verplicht" werden om goud en zilver uit de tempel te gebruiken als schatting aan Egypte en Assyrië? Zie hiervoor 1 Koningen 14:25-26; 15:18-19; 2 Koningen 18:14-16; 2 Kronieken 12:9. Misschien moeten we ook denken aan de bezittingen van koning Joram die door de Filistijnen en de Arabieren buit werden gemaakt. (Zie 2 Kronieken 21:16-17) Omdat specifiek wordt gezegd dat het gaat om "Mijn goud," "Mijn zilver" en "Mijn kostbaarheden" en omdat dit naar de tempels van vreemde goden werd gebracht, ligt het voor de hand om in de eerste plaats aan de kostbaarheden van de tempel in Jeruzalem te denken.

**Joël 3:6 - U hebt de Judeeërs en de inwoners van Jeruzalem
aan de Grieken verkocht,
om hen ver weg te voeren
uit hun eigen gebied.**

In Deuteronomium 28:68 waarschuwde de Heere Zijn volk dat ze als slaven zouden worden verkocht als ze Zijn verbond ongehoorzaam zouden worden. Dit is gebeurd, maar de slavenhandelaars moeten er ten slotte de prijs voor betalen.

De verkoop van de Judeeërs en de inwoners van Jeruzalem correspondeert met hoe kinderen werden gebruikt als betaalmiddel. (Joël 3:3) De mensen van Juda werden als eigendom van de veroveraars beschouwd en konden als slaaf worden verkocht. Voor deze Grieken (Hebr. *Jawan*, denk aan Ioniërs), zie Genesis 10:2; 1 Kronieken 17:1; Jesaja 66:19. Het woord *Jawan* duidt op Grieken in de Aegeïsche Zee maar ook in het Nabije Oosten. Zowel de Phoeniciërs als de Filistijnen worden door Amos beschuldigd van het verkopen van slaven aan de Edomieten. (Amos 1:6-9) Slavenhandel tussen Tyrus en Jawan wordt genoemd in Ezechiël 27:13.

In de vijfde en vierde eeuw v.Chr. was slavenhandel tussen de Phoeniciërs en de Grieken een bekend verschijnsel, maar Assyrische bronnen melden al contact met de Grieken in de achtste eeuw v.Chr. Vanaf de zevende eeuw v.Chr. hadden de Grieken diverse handelsnederzettingen rond de Middellandse Zee. Voor een datering van het boek Joël kan de vermelding van Grieken in dit vers dus niet doorslaggevend zijn, hoewel het vaak als argument voor een late datering van Joël wordt genoemd.¹³⁶

¹³⁶ Hans Walter Wolff, *Joel and Amos: A Commentary on the Books of the Prophets Joel and Amos* (Fortress Press, 1977), pp. 77-8; Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 178; Jane Waldbaum, "Early Greek Contacts with the Southern Levant, ca. 1000-600 B.C: The Eastern Perspective," *BASOR* 293 (1994), pp. 53-66.

Cyrillus van Alexandrië zegt dat deze verkoop van Judeeërs plaatsvond toen de Babyloniërs het land overvielen en veel Judeeërs in ballingschap meenamen.¹³⁷ Hij ziet een geestelijke toepassing in "leiders van de onheilige ketterijen, die als het ware de kinderen van de kerk grijpen en hen verkopen aan de sofisterij van de Grieken."¹³⁸ Ketterij is voor Cyrillus slavernij aan de leugen en gebaseerd op wereldse wijsheid.

Joël 3:7 - Zie, Ik wek hen op uit de plaats

waarheen u hen verkocht hebt.

Ik zal uw vergelding op uw hoofd doen terugkeren.

Dit "opwekken" suggereert dat de Judeese mannen in ballingschap in slaap of dood zijn. Ze worden uit hun slavernij bevrijd en de naties die in Joël 3:4 genoemd werden - Tyrus, Sidon and Filistea, zullen van God de vergelding ontvangen die overeenkomt met hoe ze de Judeeërs hadden behandeld. Dit "Ik wek u op" (Hebr: *oer*) is het woord dat in Deuteronomium 32:11 wordt gebruikt voor de arend die zijn nest "opwekt." Daar gaat het over de HEERE die zorgzaam Israël door de woestijn leidde. Joël refereert wellicht aan deze exodus en voorspelt een nieuwe exodus. In Joël 3:9 is weer sprake van "wek op," maar dan gaat het om de strijders van de volken die worden aangevuurd om de strijd tegen Juda aan te vatten, waarmee ze in de val van Gods oordeel worden gelokt.

Dat vergelding "terugkeert" op de hoofden van de naties, moet gelezen worden tegen de achtergrond van het terugkeren van het volk van God naar zijn eigen land, zie Joël 3:1-2. Deuteronomium 30:2-3 spreekt hier ook over. Joël maakt vaak gebruik van dit soort spiegelconstructies om te laten zien hoe het lot van de vijandelijke volken een spiegel is van wat zij Juda en Jeruzalem hebben aangedaan.

¹³⁷ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, pp. 306-7.

¹³⁸ Ibid., p. 307.

Sidon werd verwoest in 343 v.Chr. door Artaxerxes III. Tyrus werd door Alexander de Grote verslagen in 332 v.Chr. Historische bronnen suggereren dat Nebukadnessar II Askelon en Ekron, twee van de steden van Filistea, heeft verwoest vanwege de opstand van de Filistijnen. Dit leidde tot de ballingschap van veel Filistijnen, die geleidelijk hun identiteit verloren in Babylonië. Tegen het einde van de vijfde eeuw v.Chr. verschijnen de Filistijnen niet langer als een afzonderlijk volk in historische en archeologische bronnen.¹³⁹

**Joël 3:8 - Ik zal uw zonen en uw dochters verkopen
in de hand van de Judeeërs.**

**Zij zullen hen aan de inwoners van Sjeba verkopen,
aan een volk ver weg, want de HEERE heeft het gesproken.**

Hier is opnieuw sprake van een omkering. In Deuteronomium 32:20 lezen we dat de HEERE Zijn eigen volk "verkocht" aan de volken, en Joël sprak over deze slavernij in Joël 3:1-3,6. Nu is dat voorbij en de volken worden nu zelf verkocht door de Judeeërs. Zoals Tyrus, Sidon en Filistea de bewoners van Judea en Jeruzalem als slaven verkochten, in zoverre ze niet naar Babylon werden afgevoerd, zullen de bewoners van die gebieden zelf tot slaaf worden gemaakt door Juda en Jeruzalem. Ze worden verkocht aan de inwoners van Sjeba, dat is ruwweg het gebied van het huidige Jemen. (Zie 1 Koningen 10:1-13; Job 1:15) Wie door de karavanen van Sjeba werd meegevoerd trof een onzeker lot, want die dreven handel tot langs de kusten van Oost Afrika en Azië. "Want de HEERE heeft het gesproken" duidt op de zekerheid dat deze naties door dit oordeel zullen worden getroffen.

Cyrrillus meende dat de profetie een letterlijke vervulling had gekregen, maar hechtte meer aan de geestelijke dimensie van de profetie: "Dit gebeurde daadwerkelijk. Maar als je ervoor kiest om de geestelijke

¹³⁹ Zie <https://en.wikipedia.org/wiki/Philistines>. (gezien 15 april 2025).

dimensie te overwegen en je te laten vervullen met verborgen betekenissen, overdenk dan eveneens hoe kinderen van de Grieken worden meegesleept door spitsvondigheden, net als ketters die met hun ingewikkelde en bedrieglijke redeneringen zichzelf een positie scheppen en sommige eenvoudige mensen wegtrekken van het oprechte en smetteloze geloof."¹⁴⁰

Cyrillus gaat verder met deze uitleg: "Die [eenvoudige mensen] hebben [het geloof] van God ontvangen, maar de ketters verstrikken hen als het ware in de netten van bedrog en maken hen tot slaven, en voeren hen ver weg van de grenzen van de waarheid. [Zie Joël 3:6] Echter, de God van alle mensen maakt hun slechtheid krachteloos en vergeeft hen die misleid zijn, maar levert de zonen van de bedriegers over aan het volk van Juda om onderricht te krijgen. De goddelijk geïnspireerde leerling zou kunnen worden beschouwd als een van [dit volk van Juda], evenals iedereen die het mysterie van Christus verkondigt; zij brengen bevrijding van het bedrog van die mensen, voeren hen naar een goede en wenselijke slavernij – namelijk die onder Christus – en rukken hen als het ware weg als gevangenen en brengen hen over naar hun eigen houding en denkwijze [...] Van Christus wordt ook gezegd dat Hij gevangenen meeneemt: degenen die zijn overgebracht van heidens bedrog naar de erkenning van Hem die naar zijn wezen God is."¹⁴¹

Met dit soort allegoriseren heb ik moeite. Cyrillus maakt geen verbinding met de oorspronkelijke historische situatie of de letterlijke laag van het oordeel over buitenlandse machten. De stap van de oorspronkelijke etnische vijanden naar theologische tegenstanders is willekeurig en maakt van het Bijbelgedeelte een vrij te gebruiken sjabloon voor elke vorm van polemieek. Goede allegorese zorgt voor verdieping van het christelijk geloof, moet gaan over wezenlijke bijbelse thema's en kan zeker niet gaan over een eenzijdige veroordeling van persoonlijke en specifieke tegenstanders.

¹⁴⁰ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, pp. 308–309.

¹⁴¹ Ibid.

4.2 Joël 3:9-12 Oordeel over de volken is rechtvaardig

De volken worden verlokt om ten strijde te trekken tegen Gods volk en beseffen niet dat ze daarmee het oordeel over zichzelf halen.

Joël 3:9 - Roep dit uit onder de heidenvolken:

Verklaar de oorlog!

Wek de helden op!

**Laten zij aantreden en oprukken,
alle strijdbare mannen!**

God gebiedt Joël, of Joël gebiedt de Judeeërs, om de volken op te roepen om tegen Juda en Jeruzalem ten strijde te trekken. De oproep klinkt serieus maar is denk ik spottend bedoeld: "Verklaar de oorlog" is in Hebreeuws "heilig (Hebr: *kadasj*) de oorlog." In Joël 1:14 en 2:15 werden de Judeeërs opgeroepen een *vastentijd* te heiligen (Hebr: *kadasj*) maar de heidenen moeten een heilige *oorlog* beginnen. Net als in Juda riepen de buurvölker aan het begin van een oorlog de hulp van hun goden in. (Jesaja 8:9-10; Jeremia 46:9-10)

**Joël 3:10 - Smeed uw ploegscharen tot zwaarden
en uw snoeimessen tot speren.**

Laat de zwakke zeggen:

Ik ben een held.

De opdracht om landbouwwerktuigen te veranderen in wapens voor oorlog, is het omgekeerde van de belofte van God voor Zijn volk, zoals verwoord in Micha 4:3 en Jesaja 2:4:

Hij zal oordelen tussen de heidenvolken
en veel volken vonnissen.

En zij zullen hun zwaarden omsmeden tot ploegscharen

en hun speren tot snoeimessen.
Geen volk zal tegen een ander volk het zwaard opheffen.
Oorlog voeren zullen zij niet meer leren.

Dit betekent misschien dat de woorden van Jesaja en Micha algemeen bekend waren en dat Joël ze bewust omdraait? De volken worden uitgedaagd een totale oorlog tegen Juda en Jeruzalem te beginnen. Zelfs de zwaksten moeten heldhaftig meedoen. Bedenk de ernst van de zaak: wie zijn landbouwwerktuigen omsmeedt, kan zijn land niet meer bewerken. Dan moet zo'n oorlog wel goed en snel verlopen, of de agressor wordt zelf door honger getroffen, zeker in een agrarische samenleving.

Theodorus parafraseert Joël: "Verzamel met grote ijver allen die deze vijandige houding tegenover mijn volk delen. Breng hen samen om oorlog te voeren tegen ons, zelfs als ze hun ploegijzers tot zwaarden en hun sikkels tot speren moeten omsmeden, zodat de menigte aanvallers bewapend kan worden. Met zo'n overweldigend aantal zal het gemakkelijk zijn om de Israëlieten te vernietigen, precies zoals U [dat is de Heere] het had bedoeld."¹⁴²

In Deuteronomium 28:22 en 32:25 is sprake van het zwaard van de volken waardoor Israël te grond zal gaan. In Deuteronomium 32:39-43 zien we hoe de HEERE Zijn zwaard opneemt voor wraak op Zijn tegenstanders, dat zijn de volken die Israël hadden aangevallen.

**Joël 3:11 - Snel te hulp en kom,
alle heidenvolken van rondom,
verzamel u!
HEERE, laat Uw helden daarheen afdalen!**

Alle volken (Hebr: *gojiem*) worden opgepord om mee te doen en om elkaar te helpen. Dit lijkt op de beschrijving van het leger dat Juda aanviel in Joël

¹⁴² Theodore of Mopsuestia, *Joel*, bij Joël 3:9.

2:1-14. De "helden" zijn de heidenvolken en de woorden "HEERE, laat uw helden daarheen afdalen" moeten ironisch worden begrepen, want dat ze worden verslagen stond al vast. Dat sprake is van "afdalende" is omdat de legers van de volken naar het dal van Josafat worden gelokt. Zie hiervoor ook Joël 3:1,12.

Joël 3:12 - Laten de heidenvolken opgewekt worden en oprukken naar het dal van Josafat, want daar zal Ik zitten om te berechten alle heidenvolken van rondom!

Voor "opwekken," zie mijn commentaar bij Joël 3:9. Zowel Juda als de volken worden "opgewekt," maar met een tegengestelde bedoeling en uitkomst. Joël komt hier terug op wat hij in Joël 3:1-2 ook al noemde. De HEERE oordeelt de volken (Hebr: *gojiem*) in het dal van Josafat. Zie daarvoor wat ik bij Joël 3:1-2 schreef.

Dat de HEERE de volken tot een aanval op Juda en Jeruzalem verlokt, is omdat Hij daar Zijn oordelen over die volken zal vellen, juist vanwege hun plannen om het volk van God aan te vallen. Opvallend overigens, er is helemaal geen sprake van een oorlog maar alleen van Gods oordeel over die volken. De uitslag staat al vast. Het gaat hierbij om de volken "van rondom." (Hebr: *missaviev*) Vergelijk met Deuteronomium 25:19. Over oordeel en berechten, zie mijn commentaar bij Joël 3:2.

Cyrrillus ziet hierin een diepere belofte van God voor Diens Kerk. "Onze Heere Jezus Christus roept de vijanden van de Kerk op; zelfs al waren ze enorm talrijk en begiftigd met alle macht, ze zullen totaal instorten omdat Hij de Beschermers is. Hij onderwerpt ze en versterkt zijn eigen aanbidders met geloof, hoop, liefde en het geschenk van Zijn genade."¹⁴³

¹⁴³ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 310.

Jezus spreekt in Mattheüs 25:31-46 over het oordeel van de Zoon des mensen over de volken die bijeengebracht worden. Het criterium is in hoeverre mensen hulp hebben geboden aan verdrukte volgelingen van Jezus. Dat zijn mensen die zich vereenzelvigen met die vervolgte Christenen waarover Jezus sprak in het voorgaande hoofdstuk, Mattheüs 24. De enigen die dat doet zijn hun medegelovigen.

4.3 Joël 3:13-16 Een bloedig einde voor Juda's vijanden

De volken worden zwaar bestraft. Het oordeel wordt vergeleken met de oogst van graan en het maken van druivensap in de perskuipen. De zon en de maan verschuilen zich. De HEERE regeert en beveiligt Zijn volk.

**Joël 3:13-14 - Sla de sikkel erin,
want de oogst is rijp.
Kom en daal af,
want de wijnpers is vol.
De perskuipen stromen over,
want hun kwaad is groot.
Menigten, menigten
in het dal van de dorsslede,
want de dag van de HEERE is nabij
in het dal van de dorsslede.**

Zoals Juda en Jeruzalem door God worden gezegend met dorsvloeren vol graan en persen die overstromen van nieuwe wijn en olie (Joël 2:24) trakteert Hij de vijanden van Zijn volk ook op rijpe oogsten en overvloeiende perskuipen. In dit geval zijn het de buurlanden die zelf op de dorsvloer en in de perskuip worden geplet. Zie ook Jesaja 17:4-5, 63:1-6; Jeremia 9:22; 51:33; Micha 4:11-12. Dit is een bloedig beeld.

Moet het woord "dorsslede" misschien anders worden vertaald? Het Hebreeuwse woord *charoets* wordt door de meeste engelse vertalingen

als *decision*, of *judgment*, vertaald.¹⁴⁴ Alter heeft het over de *Valley of Doom*. Hij zegt dat het woord iets betekent als "oordeel vellen" of "recht spreken." Hij noemt het daarom een dichtertlijk synoniem voor het dal van Josafat.¹⁴⁵

Het Hebreeuwse woord voor perskuipen (Hebr: *gat*) klinkt als de stad Gath in Filistea; het woord voor oogst (Hebr: *qatsier*) doet denken aan Tyrus (Hebr: *tsor*). Wellicht speelt Joël hier met de klank van de steden aan welke hij het oordeel aanzegde in Joël 3:4.¹⁴⁶

Theophilus citeert de sikkel (Joël 3:13) in verband met zijn eigen resolute optreden tegen ketters in Nitria, en vergelijkt dit met de opdracht van Paulus aan Titus: "Wijs met alle gezag terecht." (Titus 2:15) Dit is een voorbeeld van de morele toepassing die de vroege Kerk aan teksten uit de Hebreeuwse geschriften gaf, maar ik vind dit geen goed voorbeeld. Om de scherpte van Gods volmaakte oordeel over de vijanden van Zijn volk als voorbeeld te nemen voor je eigen optreden tegen medechristenen, ook al beschouw je die als ketters, is aanmatigend.

Ook in het Nieuwe Testament wordt de oogst als symbool gebruikt voor het oordeel. Zie bijvoorbeeld Mattheüs 13:30, 40 en Markus 13:36-43. Joël schetst met zijn apocalyptische woorden een beeld dat Johannes overneemt in Openbaring 14:14-20, wanneer alle mensen aan het einde voor de Heere moeten verschijnen. Zie verder ook Openbaring 16:6; 17:6; 18:24 en 19:2,13,15.

Joël 3:15 - Zon en maan worden in het zwart gehuld en de sterren hebben hun schijnsel ingetrokken.

¹⁴⁴ Een "dorsslede" is een oud landbouwwerktuig dat werd gebruikt om graan te dorsen, om de graankorrels van de aren te scheiden. Het is een zware plank of slee, vaak met stenen of metalen punten aan de onderkant, die over het graan werd getrokken om de korrels los te maken.

¹⁴⁵ Robert Alter, *The Hebrew Bible: Volume 2 Prophets* (New York, 2019), p. 1253, voetnoot bij Joël 3:14.

¹⁴⁶ Sweeney, *The Twelve Prophets*, pp. 182-3.

Zie wat we hierover schreven bij Joël 2:10. We hoeven niet te veronderstellen dat sprake is van dezelfde verduistering van zon, maan en sterren als in Joël 2:10.

Cyrrillus van Alexandrië zegt over deze beschrijving: "Het is niet dat de elementen op dat moment werkelijk zo beïnvloed worden, maar dat de strijd als het ware duisternis met zich meebrengt, en somberheid uitstraalt over de plaats van de overwonnenen. Angst voor de dood brengt altijd duisternis, en de omvang van een onverwachte ramp verdooft de geest en verduistert het hart met een soort van neerslachtigheid die voorkomt uit hun overweldigende lijden."¹⁴⁷

Bij dit gedeelte zegt Malaty: "Als de volken zijn geworden als een zon, een maan of zelfs als sterren in de wereld, toch zullen zij voor God – de Zon der Gerechtigheid – verduisteren en hun valse glans verliezen!"¹⁴⁸

**Joël 3:16 - De HEERE zal vanaf Sion brullen als een leeuw,
vanuit Jeruzalem zal Hij Zijn stem laten klinken,
zodat hemel en aarde zullen beven.
Maar de HEERE is een toevlucht voor Zijn volk
en een vesting voor de Israëlieten.**

De woorden "als een leeuw" staan niet in de Hebreeuwse grondtekst, maar geven wel goed de bedoeling van het vers weer. Het volk van God werd door sprinkhanen en naties "als een leeuw" aangevallen, wat we al zagen in Joël 1:6, maar nu gaat God optreden. Als de naties het volk van God, gecentreerd in Sion, willen aanvallen, neemt de HEERE het op voor Zijn volk. Op Sion is Zijn volk veilig, zie Joël 2:32. Gods brullen als een leeuw is angstaanjagend. Zie hiervoor ook Amos 3:8. Wie in de verbondsrelatie met God leeft, zal dit "brullen" als iets bemoedigends ervaren, want die weet dat de leeuw aan zijn kant staat. Zie ook Hosea

¹⁴⁷ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, pp. 311-12.

¹⁴⁸ Malaty, *Joel*, p. 54.

11:10-11. Dit gaat gepaard met enorme natuurverschijnselen: aarde en hemel beven. Vergelijk met wat we schreven bij Joël 2:10.

Voor vergelijkbare bijbelgedeelten, zie Joël 2:11; Amos 1:2; Jeremia 25:30-31; Psalm 73:28; Psalm 91:2,9.

God is een toevlucht voor Zijn volk: zie ook Psalm 27:1; Psalm 37:39; Jesaja 25:4. Zie hiervoor ook Hebreeën 6:18, waar we lezen dat "wij [...] bij Hem de toevlucht genomen hebben om de hoop die voor ons ligt, vast te houden."

Voor de "stem van de HEERE", zie mijn commentaar bij Joël 2:11. Voor het Woord van de HEERE, zie mijn commentaar bij Joël 1:1. Voor de hemel en aarde die zullen beven, zie Hebreeën 12:26 en mijn commentaar bij Joël 2:10. Voor Jezus die brult als leeuw, zie Openbaring 13:10. Miljoenen lezers van de *Chronicles of Narnia* van de Engelse schrijver C.S. Lewis maakten kennis met de leeuw Aslan, die een allegorie is voor Jezus.

In het Nieuwe Testament wordt de aanwezigheid van God als het ware geherpositioneerd. De volheid van God woont in Jezus Christus en in de gemeenschap van diens volgelingen. Die zijn verbonden aan een nieuw, hemels Jeruzalem en niet met het aardse Jeruzalem waaruit God Zich juist terugtrekt en dat als straf wordt verwoest. Zie onder meer Mattheüs 23:34-39; Lukas 23:28; Handelingen 26:10; Galaten 4:25-26; Hebreeën 12:22; Openbaring 3:12; 18:16-24 en 21:2,10.

Cyrrillus denkt bij dit vers aan de laatste dag, als de doden zullen opstaan: "Nu zou het bijzonder passend zijn om over het moment van de opstanding te zeggen: 'de Heere zal uit Sion roepen,' zoals de door God geïnspireerde Paulus zegt: 'de Heere zelf zal neerdalen uit de hemel met een bevelend geroep, met de stem van een aartsengel en met het geluid van Gods bazuin; en de doden in Christus zullen opstaan in onvergankelijkheid.'"¹⁴⁹

¹⁴⁹ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 312; citaat 1 Thessalonicenzen 4:16.

4.4 Joël 3:17-21 Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde

De vijanden van Gods volk zijn verslagen en Juda zal eeuwig in veiligheid leven. Het land zal veilig zijn, want de HEERE woont daar, en het volk zal weten dat de HEERE hun God is. Er zal water in overvloed zijn en het land zal bloeien, maar de vijandelijke volken worden een woestenij.

**Joël 3:17 - Dan zult u weten dat Ik, de HEERE, uw God ben,
Die op Sion, Mijn heilige berg, woont.
Jeruzalem zal een heiligdom zijn
en vreemden zullen er niet meer doorheen trekken.**

"Dan zult u weten dat Ik, de HEERE, uw God ben" wijst terug naar Deuteronomium 28:64 en 29:4,6. Dit is het doel van Gods oordeel en zegeningen: dat Zijn volk en de wereld weten wie Hij is. In Deuteronomium 29:12,16 is sprake van hoe Israël door de volken trok toen ze van Egypte naar hun land reisden, geholpen door de HEERE. Dat er een tijd kwam waarin de volken door Israël trokken was Gods straf op de verbondsbreuk. Maar daaraan komt een einde. "Vreemden zullen er niet meer doorheen trekken" duidt op de vreemde legers die Juda en Jeruzalem binnentraden en veroverden. Er komt een dag dat dit niet langer zal gebeuren. Dit is omdat de HEERE de God is van Juda en Jeruzalem en omdat Hijzelf Zijn intrek neemt op Zijn heilige berg Sion.

Cyrillus van Alexandrië hierover: "Hij zegt dat Jeruzalem heilig zal zijn, volledig ontdaan van de vroegere goddeloosheid, niet langer betrokken bij vormen van aanbidding van de gevallen goden, en dat er geen eer meer betoond zal worden aan valse profetieën en bedriegerij; in plaats daarvan zal er een wettige levenswijze worden gehandhaafd en zullen zij zich ijverig toeleggen op onberispelijke bezigheden."¹⁵⁰ Voor Cyrillus is duidelijk dat het hierbij gaat over de Kerk. Hij benadrukt

¹⁵⁰ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 313.

trouwens de voorwaardelijkheid van de belofte, ook voor de Kerk: "Hij zegt dat geen van de naties erdoorheen zal trekken wanneer het [...] ervoor kiest zo te leven, onaantastbaar voor allen en niet langer, zoals voorheen, een gemakkelijke prooi voor voorbijgangers met slechte bedoelingen, omdat het krachtig versterkt is door Zijn macht en hulp."¹⁵¹

Ook Malaty ziet in de tekst een verwijzing naar de Kerk van Christus. "De werkelijkheid van de tekst kan worden gevonden door zich te wenden tot de Kerk van Christus, die zorgt voor haar eigen gelovigen en hen superieur maakt aan de vijand – sterk en krachtig, bruisend van geestelijke gezondheid – wetend en gelovend dat God in hen is door de Geest. Hij woont door het geloof in onze harten, daadwerkelijk, en zoals de evangelist Johannes zegt: 'Hieraan weten wij dat Hij in ons is: aan de Geest die Hij ons gegeven heeft.' Het geestelijke Jeruzalem is geheel heilig in werkelijkheid – ik bedoel de Kerk, waar de rangen van de heiligen zijn; daar komen geen vreemdelingen binnen; de Schrift zegt: 'Zij die Christus toebehoren, hebben het vlees gekruisigd met zijn hartstochten en begeerten.' [...] Hun hart is standvastig, niet open en toegankelijk voor onreine geesten, niet gemakkelijk onderhevig aan de aanvallen van hartstochten, niet bezoedeld door de dwalende opvattingen van heterodoxe leraren, niet geschokt door bedrieglijke ideeën, maar stevig en sterk door de leer van de waarheid."¹⁵² En niet alleen de Kerk maar ook de individuele gelovige herkent Malaty in de tekst: "Hij regeert in onze harten en laat geen vreemdeling door Zijn koninkrijk trekken. [...] Het land en zijn volheid zullen voor God en Zijn Messias worden. Deze goddelijke aanwezigheid zal zich bekendmaken door de overvloed aan vruchten die in ons groeien, en de bronnen van de Geest die in ons stromen."¹⁵³ Dat is een prachtige idealistische visie op de Kerk van Christus. In Christus is dit werkelijkheid, en tegelijk is er nog wel het een

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Malaty, *Joel*, p. 54.

¹⁵³ Ibid.

en ander te doen om deze eschatologische visie in het heden te verwerkelijken.

Ook Matthew Henry ziet in de woorden van Joël een verwijzing naar de Kerk: "De kerk van het evangelie is een heilige gemeenschap. In het nieuwe Jeruzalem zal niets onheilige binnenkomen."¹⁵⁴ Deze manier om in Joëls beeld van het herstelde Sion en Jeruzalem de Kerk van Christus te zien, is in overeenstemming met de manier waarop de schrijvers van het Nieuwe Testament hierover schrijven. Zie bijvoorbeeld hoe Paulus in 2 Korinthe 6:14-7:1 verbondsteksten uit het Oude Testament gebruikt voor moreel onderricht aan de jonge gemeente van volgelingen van Jezus in Korinthe. Hij spreekt de gemeenten waaraan hij schrijft regelmatig aan als heiligen. Zie Romeinen 1:7; 1 Korinthe 1:2, 2 Korinthe 8:4; Efeze 1:1; Filippenzen 1:2, Kolossenzen 1:2 etc. Lukas doet dit ook in Handelingen 9:31-32,41; 26:10. In Nicea besloten de 318 vergaderde bisschoppen om de Kerk te omschrijven als "één heilige, algemene en apostolische Kerk."

Dat de genoemde exegeten voor dit vers en dit hele gedeelte van Joël 3:17-21 een vervulling kunnen zien in de huidige Kerk en in de eeuwige gelukzaligheid, is omdat Christus in beide regeert en omdat de gemeente van Christus nu al participeert in de zegeningen van eeuwigheid.

**Joël 3:18 - Op die dag zal het gebeuren
dat de bergen van jonge wijn zullen druipen,
de heuvels van melk zullen stromen,
en alle waterstromen van Juda
zullen overlopen van water.
Een bron zal uit het huis van de HEERE ontspringen,
die het dal van Sittim zal bevochtigen.**

¹⁵⁴ Matthew Henry, *Commentary*, bij Joel 3:17.

Joël 1:5 noemde dat er geen jonge wijn meer in Juda en Jeruzalem was. Dat is nu omgekeerd, er is overvloed. Zo had het altijd moeten zijn. (Deuteronomium 27:3) Het land zal vol zijn van wijn, water en melk. In het droge klimaat van het Midden Oosten was een mooiere belofte nauwelijks denkbaar. Zie hiervoor ook Amos 9:13.

Voor een bron die uit de tempel opwelt, zie ook Ezechiël 47:1; Zacharia 13:1; 14:8; Psalm 46 en Jesaja 33:17-22. Joodse tradities zeggen dat de paradijselijke rivier Gihon de bron van water voor Jeruzalem was; dit maakte Jeruzalem en de tempel de bron van water voor de hele schepping. Er is geen dal van Sittim bekend. Wel is er een plaats ten oosten van de Jordaan die Sittim heet.¹⁵⁵ Als er aan een geografische aanduiding moet worden gedacht, dan misschien de *Wadi el-Nar* (Arabisch voor *Vallei van Vuur*) die van Jeruzalem naar de Dode Zee loopt.¹⁵⁶ Sittim duidt dan wellicht op de acacia's die daar veel groeien, want *sittim* is Hebreeuws voor acacia's.

Is dit een belofte dat de droge woestijnachtige regio in bloei wordt gezet? Het duidt in elk geval op een vernieuwing van de bewoners van Juda en Jeruzalem die water in overvloed zullen hebben. Misschien duidt het zelfs op de vernieuwing van de wereld van Israëls vijanden: Sittim lag immers buiten Israël, in het gebied van Israëls vijand Moab.

Jezus refereert aan Zichzelf als de bron van levend water, waarmee Hij zich als de ware tempel van God presenteerde, bijvoorbeeld in Johannes 4:14. Johannes beschrijft in Openbaring 7:17; 21:6 en 22:1-2 hoe een rivier van leven vloeit vanuit het hemelse Jeruzalem dat op aarde neerdaalt. Jezus speelt hierin de centrale rol. Daar is geen plaats voor de vijanden van God en Zijn volk. (Openbaring 21:8)

Cyrrillus doet geen moeite naar letterlijke of historische betekenissen te zoeken in de geschiedenis van Juda en Jeruzalem, hoewel uit zijn commentaar op het volgende vers duidelijk is dat hij wel degelijk

¹⁵⁵ Sweeney, *The Twelve Prophets*, p. 184.

¹⁵⁶ Hubbard, *Joel and Amos*, p. 82.

dacht dat de bescherming en zegening voor Juda in de geschiedenis kort na de Babylonische ballingschap plaatsvond. In dit geval zoekt hij echter naar diepere betekenissen. Naar mijn smaak soms wat vergezocht, maar ik deel het hier om een indruk te geven van de soms wat uitbundige morele toepassing door Cyrillus en anderen, als ze speuren naar toepassingen voor het geestelijk leven van hun gemeenteleden: "Bergen kunnen worden opgevat als zij die kiezen voor de hoogten van de deugd, die door het bereiken van deugd een leven leiden dat de maat van andere mensen te boven gaat, en die beroemd en opvallend zijn, als ware leerlingen van het Woord, en die anderen overtreffen zoals Johannes de Doper, van wie de Heiland zegt: 'Onder hen die uit vrouwen geboren zijn, is niemand groter dan Johannes de Doper.' [...] Terwijl zulke mensen als bergen moeten worden begrepen, zijn de heuvels diegenen die, hoewel ze enigszins ondergeschikt zijn aan de verhevenheid [van die geestelijke bergen] en ze er niet in slagen het niveau van hun levenswijze te bereiken, ze hen toch benaderen en [op hun beurt] anderen overtreffen. Aan de zielen van hen die onlangs tot het geloof zijn gekomen, geven deze mensen de redelijke en geestelijke melk, en bieden daarmee voeding die geschikt is voor zuigelingen."¹⁵⁷

"De eerste uitgangen van het geestelijke water zijn zeker die [...] bronnen van goede dingen door God via de Geest aan de heiligen worden gegeven; en de tweede uitgangen van water zijn hun woorden tot ons, die ons vullen met geestelijke genade. Wat zou nu de stroom zijn die uit het huis van de Heere voortkomt, anders dan Christus Zelf?"¹⁵⁸ Matthew Henry constateerde hetzelfde. Over de stromen van levend water schrijft hij: "Christus zelf is deze fontein."¹⁵⁹

Ook Cyrillus ziet een Christologische toepassing in de woorden van Joël over de waterstromen: "Er is niets ongepast aan het zien van een

¹⁵⁷ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, pp. 313-5.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Mathew Henry, *Commentary*, bij Joël 3:18

gelijkenis tussen de stroom die de acacia's in bloei zet, en de Kerk, waartoe onze Heere Jezus Christus zich als rivier van vrede wendde, en waar Hij als het ware voortdurend rondstroomt, en waar Hij de weelderige acacia's drenkt — dat wil zeggen, de zielen van de heiligen. Acacia's houden immers van water en zijn altijd weelderig."¹⁶⁰

Malaty volgt Cyrillus in deze benadering van de tekst: "Wat betekenen deze bergen, heuvels, bronnen en het huis van de Heere anders dan de verschillende kanten van de overwinnende Kerk, waarin de Heere woont – Hij die de overwinning schenkt? Hij maakt van Zijn kinderen heilige bergen voor Zichzelf, die nieuwe wijn laten vloeien voor de volwassenen, levende heuvels die melk laten stromen voor de kleinen, bronnen die nooit opdrogen, waar iedereen naartoe komt om te drinken, en een huis van de Heere dat vreugde brengt aan de hemelse wezens. Met de nieuwe wijn wordt waarschijnlijk de Heilige Geest bedoeld, die de ziel dronken maakt van Gods liefde en haar vervult met eeuwige vreugde. De bergen verwijzen naar de arbeiders in de wijngaard van de Heer. Voor de volwassenen is de goddelijke Geest als een geestelijke wijn die hen verheugt; voor de kinderen is Hij als melk die hen voedt en ondersteunt; en voor ieder schepsel dat dorst heeft, is Hij als levend water dat de dorst lest. De Heere Jezus zegt zelf: 'Als iemand dorst heeft, laat hij tot Mij komen en drinken. Wie in Mij gelooft, zoals de Schrift zegt: stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien.'¹⁶¹ (Johannes 7:37-38)

Malaty ziet ook een verband met het water van de doop waardoor gelovigen bij de Kerk gaan horen: "De bron die uit het huis van de Heere stroomt om het dal van Sittim (ook wel dal van de Acacia's genoemd) te bevochtigen, verwijst naar de doopbron die de profeet Ezechiël zag. Deze stroomde onder de drempel van de tempel door naar het oosten, van onder de rechterkant van de tempel, ten zuiden van het altaar. Deze waterstroom voedt vele bomen aan beide kanten, het zijn genezende wateren waarin

¹⁶⁰ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 313-5.

¹⁶¹ Malaty, *Joel*, pp. 54-55.

talloze vissen leven. (Ezechiël 47) Het is de doopbron die het dorre en vruchteloze dal van Sittim, waar vroeger alleen acaciabomen groeiden, verandert in een vruchtbare vallei vol met allerlei vruchtbomen. Deze rivier met haar vier vertakkingen stroomt naar de volken in alle windrichtingen, waar God Zijn levende paradijs vestigt. Zo wordt het dode, dorre Dal van Sittim – die begint ten noordwesten van Jeruzalem en via het oosten van de stad naar de Dode Zee loopt, langs wat nu de Vallei van het Vuur (*Wadi el-Nar*) heet – omgevormd tot levengevende grond."¹⁶²

**Joël 3:19 - Egypte zal worden tot een woestenij,
Edom zal worden tot een woeste wildernis
vanwege het geweld tegen de Judeeërs:
in hun land hebben zij onschuldig bloed vergoten.**

Juda en Jeruzalem hebben water in overvloed, maar de vijanden Egypte en Edom worden een woestijn. Wie dit letterlijk neemt als de eschatologische toekomst van Egypte, vergist zich. Immers, de profeten beloven evengoed dat Egypte met Israël gezegend zal worden, zoals in Jesaja 19:22-25. Een poging om profetie letterlijk te nemen en te harmoniseren als een spoorboekje van wat beslist precies zo moet gebeuren, is vruchteloos.

Egypte en Edom worden een woestenij omdat ze onschuldig bloed van het volk van God hebben vergoten. "Onschuldig bloed" is een juridische term die duidde op een onverdiende dood, of moord. (Deuteronomium 19:10,13; 21:8-9; 27:25; Jeremia 2:34; 7:16; 22:3,17) Joël duidt hier niet op Juda's zondeloosheid, want Juda was dat niet, maar op het excessieve bloedbad dat de buitenlandse machten aanrichtten.¹⁶³

In het Nieuwe Testament speelt Egypte een positieve rol in het herbergen van Jezus die vlucht voor Herodes. (Mattheus 2:13-15) Ook komen er Joden uit Egypte naar Jeruzalem om Pinksteren te vieren.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Hubbard, *Joel and Amos*, p. 83.

(Handelingen 2:10) Egypte wordt alleen negatief genoemd in samenhang met het Jeruzalem waar Jezus werd gekruisigd. Johannes zegt in Openbaring 11:8 dat de grote stad waar onze Heere werd gekruisigd, "in geestelijke zin genoemd wordt Sodom en Egypte." Dit hangt samen met de dood van Jezus in die stad, maar ook met veel meer onschuldig bloed dat in die stad is vergoten. Zie Mattheus 23:30,35; 27:4,24-25; Openbaring 6:10; 16:6; 17:6; 18:24 en 19:2.

Wat de historische verwijzing betreft, Egypte heeft de straf reeds gedragen, zegt Cyrillus. Hij wijst erop dat Egypte door Cambyses II is verslagen waardoor het zijn koningschap verloor."¹⁶⁴ Dit gebeurde in 525 v.Chr., in de slag bij Pelusium. Cyrillus heeft echter meer interesse in de Christologische verklaring: "In dit geval wijst de profetische tekst ons waarschijnlijk op het verborgen goddelijke plan dat door de Eniggeborene werd vervuld toen Hij mens werd. De goddelijke Schrift [...] is bijna altijd gericht op het vergelijken van de hordes van demonen en degenen die zich voortdurend tegen de heiligen verzetten, met beoefenaars van afgoderij en mensen die daar vatbaar voor zijn. Daarom zegt zij dat elke vijand zal vergaan, en het vergelijkt die vijanden met Egyptenaren en Edomieten. Het is een onfeilbare belofte van Christus voor de Kerk, dat de poorten van de hel haar niet zullen overweldigen."¹⁶⁵

Malaty ziet in de vernietiging van Egypte een geestelijke les: "De profeet Joël eindigt zijn profetie met een krachtige verkondiging van Gods overvloedige werk in Zijn Kerk. Dit uit zich niet alleen positief – in wijn, melk en levend water – maar ook in het vernietigen van het kwaad van de oude mens. Dat kwaad wordt gesymboliseerd door Egypte dat staat voor de liefde voor de wereld, die de mens gevangen houdt, zoals de farao het volk van God in slavernij hield, en door Edom dat staat voor de liefde voor bloedvergieten en onderdrukking. God bereidt Zijn Kerk voor op de grote

¹⁶⁴ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 316.

¹⁶⁵ Ibid.

dag van de Heere, om met Hem deel te hebben aan Zijn eeuwige heerlijkheid."¹⁶⁶

Volgens Malaty draait het bij Joël om de innerlijke, geestelijke kant van het Christen-zijn. De profeet Joël laat zien dat de vijanden worden verdreven en zullen vergaan, Jeruzalem wordt gered, het land wordt gezegend en Juda wordt vernieuwd. "Dit is het werk van God in ons," zegt Malaty. "Hij zal de vijand onder onze voeten vernietigen; Hij zal ons innerlijke Jeruzalem – Zijn heilige tempel – redden; Hij zal ons land, ons lichaam, zegenen; en Hij zal in ons de heerschappij vestigen van Hem die uit de stam van Juda voortkomt."¹⁶⁷

Matthew Henry kwam tot een soortgelijke slotsom maar wijst ook op een vervulling in het eschaton: "Deze beloften hebben hun vervulling gedeeltelijk in het rijk der genade maar zullen hun volle vervulling hebben in het rijk der heerlijkheid. De vijanden van de Kerk zullen worden overwonnen."¹⁶⁸

Joël 3:20 - Maar Juda zal voor eeuwig blijven, Jeruzalem van generatie op generatie.

Juda blijft eeuwig, in tegenstelling tot het Babylon waar Juda en Jeruzalem als ballingen naartoe waren gebracht. Zie ook Jesaja 13:20. Gods verbond houdt eeuwig stand. (Deuteronomium 7:9)

Het Nieuwe Testament verbindt eeuwigheid aan de gemeente van Christus: Zie Mattheus 19:29, 25:46; Lukas 1:33; Johannes 3:16, 36; 2 Korinthe 5:1; 1 Petrus 1:23; Openbaring 11:15, 22:5. Matthew Henry merkt bij dit vers op dat de Kerk nooit zal verdwijnen: "De kerk van Christus zal in de wereld blijven tot het einde der tijden."¹⁶⁹ De Bruiloft

¹⁶⁶ Malaty, *Joel*, pp. 54-55.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Matthew Henry, *Commentary*, bij Joël 3:19.

¹⁶⁹ Matthew Henry, *Commentary*, bij Joël 3:20.

van het Lam is het einde van de geschiedenis. "En ik hoorde zoiets als een geluid van een grote menigte en als een gedruis van vele wateren en een geluid als van zware donderslagen: Halleluja, want de Heere, de almachtige God, is Koning geworden. Laten wij blij zijn en ons verheugen en Hem de heerlijkheid geven, want de bruiloft van het Lam is gekomen en Zijn vrouw heeft zich gereedgemaakt. En het is haar gegeven zich met smetteloos en blinkend fijn linnen te kleden, want dit fijne linnen zijn de gerechtigheden van de heiligen." (Openbaring 19:6-8)

**Joël 3:21 - Ik zal hun bloed voor onschuldig houden,
dat Ik niet voor onschuldig gehouden had.
En de HEERE zal wonen in Sion.**

In Jeremia 49:12a wordt iets soortgelijks over Edom gezegd. Wellicht refereert dit aan de gedachte die Exodus 34:6-7 uitdrukt. Daar wordt over de HEERE gezegd:

Die goedertierenheid blijft bewijzen aan duizenden,
Die ongerechtigheid, overtreding en zonde vergeeft,
maar Die de schuldige zeker niet voor onschuldig houdt
en de ongerechtigheid van de vaders vergeldt
aan de kinderen en kleinkinderen, tot in het derde en vierde
geslacht.

De formulering van Joël 3:21 is in Hebreeuws nogal cryptisch en het is moeilijk met zekerheid vast te stellen hoe het vertaald dient te worden. Veel vertalingen kiezen voor iets als: "Zal ik hun bloed onbestraft laten? Nee, dat zal ik niet, want de HEERE woont in Sion!"¹⁷⁰ Dat is contextueel in elk geval logisch.

¹⁷⁰ Dit doen bijvoorbeeld de NIV, NRSV, Luther Bible 1912. Hubbard steunt ook deze keus. Hubbard, *Joel and Amos*, p. 83.

De verlossing van Gods volk is ten diepste niet gelegen in de bestraffing van de vijanden en de talloze zegeningen, maar in de aanwezigheid van de HEERE Zelf te midden van Zijn volk. Ezechiël zag dit en noemde Jeruzalem daarom "De HEERE is daar." (Ezechiël 48:35) Dit komt overeen met de woorden van Christus in Johannes 1:14 over het Woord dat vlees werd en onder ons heeft gewoond. In Mattheüs 28:20 belooft Hij Zijn permanente aanwezigheid bij Zijn volk. In Openbaring beschrijft Johannes dat de Heere temidden van de kandelaars, dus in Zijn gemeente, aanwezig is. (Openbaring 1:20; 2:1) Een beeld dat hiermee overeenkomt is dat van het Lam, dat op de berg Sion staat te midden van Zijn volgelingen. (Openbaring 14:1-5) Het boek Openbaring loopt erop uit dat God bij de mensen woont. "Hij zal bij hen wonen, en zij zullen Zijn volk zijn, en God Zelf zal bij hen zijn en hun God zijn." (Openbaring 21:3)

Cyrillus van Alexandrië zegt over Sion: "Dat is het geestelijke, het hemelse Jeruzalem, het kostbare Sion in den hoge — de prachtige en geroemde stad waarvan God de architect, de bouwer en de kunstenaar is. Laat het werkelijkheid worden dat wij daar aankomen door Christus."¹⁷¹

De *Orthodox Study Bible* zegt over het wonen van de HEERE in Sion: "Dit is vervuld in Christus maar wordt voltooid bij de herschepping aan het einde."¹⁷² En Matthew Henry: "Dit is de regering van de gelovigen, nu al geleidelijk in onze tijd, maar wat wordt volmaakt aan het einde."¹⁷³

¹⁷¹ Cyril of Alexandria, *Hosea-Joel*, p. 317.

¹⁷² *Orthodox Study Bible*, bij Joël 3:21.

¹⁷³ Matthew Henry, *Commentary*, bij Joel 3:21